

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

İçindekiler Tablosu

I. Kölelik ve Cârîyelik Kavramları	2
II. İslâm Hukukunca Cârîyelerin Hukukî Durumu	3
1. Hizmetçi Statüsündeki Cariyeler	4
2. Eş Statüsündeki Cariyeler	6
III. Osmanlı'da Harem	9
1. Genel Olarak Harem ve Saray	9
2. Harem-i Hümayun Dairesi	9
3. Padişahın Ailesi ve Harem Personeli	15
3.1. Haremde Erkek Personel	16
3.2. Haremde Kadın Personel	21
3.3. Padişahın Ailesi	29
3.4. Osmanlı Padişahlarının Aile Hayatları ve Zevceleri	39
3.5. Haremde Hayat, Eğlenceler ve Resmi Merasimler	41
Dipnotlar	46

Prof. Dr. Ahmed AKGÜNDÜZ

Rotterdam İslâm Üniversitesi Rektörü / Hollanda

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

I. Kölelik ve Cârîyelik Kavramları

İslâm Hukukunda kölelik müessesesini ifade etmek üzere, rık veya rıkkıyet kelimeleri kullanılmaktadır. Bu kelimenin yanında, genel olarak köleliği ifade etmek üzere, rakabe, kın ve milk-i yemîn ifadeleri de kullanılmıştır. İster İslâm Hukukunda ve ister Osmanlı tatbikatında köle olan erkeklere, rakîk, abd, memlûk, esir ve kul denmektedir. Kadın köleler için ise, cârîye, eme (çoğulu imâ), rakîka ve memlûke tabirleri kullanılmaktadır. Cihadda elde edilen erkeklere esir denirken, kadın ve çocuklara da seby veya çoğulu olarak sebâyâ adı verilmektedir.¹ Kul demek olan Abd kelimesi Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın kulu manasında bütün insanlar ve hayvanlar için kullanıldığı gibi,² köle manasında da kullanılmıştır.³ Köle manasında kullanılan abd kelimesinin çoğulu, genellikle abîd şeklindedir. Halbuki Allah'ın kulu manası için genellikle ibâd şeklindeki çoğulu kullanılmaktadır.

Köle tabiri ile cârîye tabiri arasında hukukî muhtevâ itibariyle hiçbir mana farklılığı yoktur. Her ikisi de rıkkıyet yani kölelik manasını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Sadece köleliğe maruz erkekler için kul veya köle tabiri kullanılırken, köleliğe maruz kadınlar hakkında da cârîye veya eme tabiri kullanılmaktadır.

Toplumda yerleşen mana ise, cârîye denilince, sâhibinin ve efendisinin istediği zaman cinsi duygularını tatmin için bir zevk aleti olarak kullandığı kadınlar şeklindedir ki, bu mana İslam Hukuku açısından doğru değildir. Cârîye denilen kadın köleler ile efendilerinin, İslâm hukukunun aradığı şartlara uymak kuralıyla karı-koca münâsebetine girmeleri ve meşrû' dairede bunu bir evlilik müessesesi gibi yürütmeleri mümkündür. Ancak her cârîye, efendisi ile karı-koca münâsebetine giriyor demek değildir. Kur'an-ı Kerim'deki şu âyet de bahsettiğimiz ayrımı açıkça ifade etmektedir: "Aranızdaki bekârları, erkek kölelerinizden ve cârîyelerinizden (Kur'an, burada kadın köleler için imâ kelimesini kullanmıştır) durumu müsait olanları evlendiriniz. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir".⁴

Peki cârîyelik kavramında, efendisi ile karı-koca hayatı yaşayan köle kadın manası yok mudur? İslâm hukukunda, cariye ile karı-koca hayatı yaşama hakkına istifraş hakkı veya teserrî denmektedir. Şer'î şartlar ve hükümler çerçevesinde, bu statüde olan cârîyeler de vardır. Ancak bunlar, evli kadınlardan çok az hükümlerle ayrılmaktadır. Sadece efendisi ile yatıp kalkmakta ve bunun için de belli sınırlar bulunmaktadır.

Bu mana ayrımı hakkında Hz. Peygamberden de bir misal verelim; Hz. Peygamber'in kadın köleleri vardır: Bunlar da iki kısımdır;

Birinci grup, Hz. Peygamber'in karı-koca hayatı yaşadığı cariyelerdir. Bunlara misal olarak önceleri Yahudi olan ve sonradan İslâm'ı kabul eden Reyhâne bint-i Zeyd'dir. Hz. Peygamber, kendisine hürriyeti ve evliliği teklif etmesine rağmen, o cârîye olarak Hz. Peygamber ile beraber yaşamayı tercih etmiştir. Bir diğeri de, Hz. Peygamber'in çocuklarından İbrahim'in annesi olan kıbtî asıllı Mariye bint-i Şem'un'dur. Bu ikisi de, tıpkı diğer hanımları gibi muâmele görmüşlerdir.⁵

İkinci grup ise, başkaları ile evlendirdiği kadın cârîyeleridir. Yani bunlar, Resûlullah'ın evinde köle olarak hizmet ederlerdi; ancak başka erkeklerle evli idiler. Bunlara misal olarak, yine Resûlullah'ın erkek kölelerinden Zeyd ile evlendirdiği Ümmü Eymân'ı zikredebiliriz.

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

II. İslâm Hukukunca Cârîyelerin Hukukî Durumu, Efendileriyle Münasebeti ve Osmanlı Tatbikatı

İslâm hukukunda bir kadının hangi şartlarla cariye yani köle statüsüne gelebileceği belirlenmiştir. Savaş neticesinde esir alınan kadınların cariye olabilmesi, İslâm Hukukunun devlet yetkililerine tanıdığı beş seçimlik haktan biriydi ve sıkı sıkıya âmme maslahatı şartına bağlıydı. Ayrıca halifenin kamu yararına göre verdiği karar bulunmadan bir esir kadının cariye olamayacağı da zikredilmiştir. Cârîyeden doğan kız çocuklarının tekrar cariye olmaları yani doğumla kölelik ise, çok az ve ağır şartlarda söz konusuydu. Bunun için, her iki eşin de köle ve cariye olmaları veya cariyenin efendisi dışında bir hür erkekle evlendikten sonra çocukların hür olması şartının koyulmamış olması şartı aranıyordu. Yani İslâm hukuku, cariye statüsüne gelecek kadınların kaynağını böylece azaltmıştı ve hatta tabir yerinde ise kurutmuştu.

Asıl soru şu; acaba İslâm hukukunda cariyelerle efendileri sınırsız bir karı-koca münasebetine sahip midir?

Cariye, kadın köle demektir. Cariyeler de diğer köleler gibi, İslâm Hukukunun köleler için tesbit ettiği hukukî statüye sahiptir. İslâm Hukukundaki cariyelerin çoğunluğu, asrımızdaki işçi kadınlar veya evlere gelen hizmetçi kadınlar gibidirler. Değişen sadece isimleridir. Yani her cariye ile mutlaka karı koca münasebeti akla gelmemelidir. Başkalarının hanımı bulunan ve sadece efendisinin evindeki hizmetleri görmekle mükellef olan cariyelerin sayısı, belli şartlar çerçevesinde karı-koca hayatı yaşanan cariyelere nisbetle daha fazladır. Bugün hizmetli kadınlar ile işverenleri arasında hangi münâsebet varsa, İslâm hukukunda da cariye ile efendi arasında o münâsebet vardır. Kendisi ile efendinin karı-koca hayatı yaşadığı cariyenin efendisiyle olan münâsebeti ise, çok az hükümler dışında hür kadın ile kocası arasındaki münâsebet gibidir.

Efendinin, cariyesi ile karı-koca hayatı yaşama hakkına “istifrâş hakkı” denilmektedir. Efendinin köle veya cariye üzerinde sahip olduğu mülk-i menfaatten kaynaklanan onları çalıştırma hakkına ise “istihdâm hakkı” diyoruz. Cariye demek, Efendinin birinci derecede istihdam hakkı bulunan kadın köle demektir. Efendilerin istifrâş hakkına sahip oldukları cariyelerin hususî statüleri vardır. Kur’an da cariyeler üzerindeki -eğer var ise- istifrâş hakkının şartları çerçevesinde ve fuhşa sevk etmeyecek şekilde kullanılmasını ısrarla tavsiye etmiştir:

“Şimdi cariyeleri efendilerinin izniyle nikâhlayın ve herhangi bir mazeret ileri sürmeden maruf bir şekilde mehirlerini verin; ancak iffet sahibi cariyelerle zinadan ve onları gizli dost hayatı yaşamaktan şiddetle kaçınmak şartıyla.”⁶

Fuhşa zorlanan cariyelerin Mâlikî ve Hanbelî hukukçulara göre hürriyetlerine kavuşuyorlardı. Diğer taraftan ise, Kur’an, cariyeleri mümkün mertebe evlendirmeyi ve onları aile hayatına kavuşturmayı tavsiye ve teşvik eylemektedir:

“Cârîyelerinizden evlenmeye uygun olanları evlendirin; eğer onlar fakir iseler de, Allah onları fazl u ihsânı ile zenginleştirir.”⁷

Yukarıdaki hükümlerden köle olan kadınlar yani cariyelerin iki ayrı statüsü olduğu anlaşılmaktadır; Birincisi; hizmetçi statüsündeki cariyeler. İkincisi; bazı farkları ile birlikte

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

istifraş hakkı bulunan eş statüsündeki cariyeler.

1. Hizmetçi Statüsündeki Cariyeler: Hazinedâr Usta'nın Emri Altında Sarayın Hizmetlerini Gören Cariyeler

Bunlardan kasıt, efendilerinin kendileri üzerinde istifraş hakkı bulunmayan sadece istihdâm hakkı bulunan cariyelerdir. Bu tür cariyelerle efendisi dahil kimsenin cinsi münâsebet kurma hakkı yoktur. Bu cariyeler, İslâm hukukunun hükümlerine göre, efendilerinin iznini alarak hür veya köle başka erkeklerle evlenmişlerdir veya evlenebileceklerdir. Daha evvel zikrettiğimiz gibi, başka erkeklerle evlenmek için kasden efendinin cariyesine izin vermemesi halinde, mahkeme yoluyla cebredilebilir. Biraz önce zikrettiğimiz âyet de bu manaya işaret etmektedir.

Cariyesi başkası ile evli ve nikâhlı olan efendinin cariyeye üzerindeki istihdâm hakkı ortadan kalkmaz. Çünkü başkasının cariyesi ile evli olan hür veya köle bir erkeğin eşinin diğer eşlerden farkı da buradan kaynaklanmaktadır. Böyle bir cariyeye, kocasına karşı sorumlulukları olduğu kadar, bugünkü tabirle hizmetçisi ve o günkü tabirle cariyesi olması hasebiyle efendisi ile de bir iş münâsebeti vardır. Cariyenin kocasının tebvî'e hakkı yoktur. Tebvî'e hakkından kasıt, başkasıyla evli olan cariyenin kocasının evinde onunla birlikte olması ve efendisinin evinde veya işinde ona hizmet etmemesi demektir. Kocamla beraberim diyerek, efendisi olan insanın hizmetini ihmâl edemez. Ancak efendisi, bu hakkı cariyesine verebilir.⁸

Hizmetçi statüsündeki cariyenin, efendisi ile münasebeti, sadece iş münâsebetidir. Efendisine yemesinde, içmesinde, temizliğinde veya başka işlerinde hizmet edecektir. Zaten ibriktar usta, kahveci usta, kilerci usta ve benzeri isimlerle anılmaları da bunu göstermektedir. İstisna olsa bile evli olmaları halinde, kocası ile karı-koca hayatı yaşayayım diye efendisinin hizmetlerini ihmal eylemeyecektir. Kocası ile tebvîe hakkını elde etmişse, efendisi artık nafakasını temin etmekten vazgeçer. Yani asıl olarak kocası ile yaşayan ve efendisine arada sırada uğrayıp bazı hizmetlerini gören cariyenin nafaka hakkı, kocası üzerindedir. Tebvîe hakkı olmayan ve asıl itibariyle efendisinin hizmetleriyle meşgul olan cariyenin nafaka hakkı ise, efendisine aittir.⁹ Bu durumda olan cariyelerin zaten harem'le olan ilişkileri kesilir ve çırağ edilirler.

Osmanlı Sarayı'nın Harem kısmında bazı tarihçiler tarafından verilen 60, 70 ve hatta 100 cariyeye vardı şeklindeki ifadelerden de, hizmetçi statüsündeki cariyeleri anlamak icab etmektedir. Aşağıda vereceğimiz bir listede Haremde çalışan cariyelerin ekserisinin hizmetçi statüsündeki cariyeler olduğu görülmektedir.

Neferât-ı Harem-i hümâyûn der Saray-ı Cedîd-i Âmire El-Vâki' Fî Şehr-i Şa'ban sene 1176

Berber Usta	100
Çaşnigir Usta	160
Vekil Usta	100
İkinci hazinedâr	120
İbrikdâr Usta	100
Kahveci Usta	100
Âlîcenâb	90
Mehrişah	80
Dilsiz Aişe	80

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Pür Safâ	80
Zibâ	80
Vekil Usta	100
Şerefi	60
Zeliha	60
Âmine	57
Nâzende	57" ¹⁰

“Topkapı Sarayı Haremindedir Çalışan Kadın Neferler” başlığını taşıyan listede 112 adet cariye olduğu kayıtlıdır. Kayıtlı olan bir husus da bunların gündelik olarak aldıkları maaşlar ve nerede çalıştıklarıdır. Yani tamamen haremede istihdam edilen hizmetli statüsündeki kölelerdir.

“Neferât-ı Kiler der Saray-ı Cedîd-i Âmire-i Harem-i Hümâyûn

Kilerci Usta	170
Safiyye	70
Hüsn-i Şah	50
Ümmühan	46
Zeliha	40
Aişe	40
Hanife	20
Fâtıme	20
Zeyneb	20
Hanım	20
Fâtıme	20
Gülfem	20
Mâhitâb	20
Aişe	20
Ra'nâ	20
Mektûme	20" ¹¹

Hizmetçi statüsündeki cariyelerin, başkalarının hanımı olan hür kadınlardan ayrıldığı bir nokta, efendisinin evinde ve işinde onun hizmetlerini ifa ederken, hür kadınlara göre daha serbest davranmasıdır.

Hizmetçi statüsündeki cariyeler, kiminle karı-koca hayatı yaşarlar? sorusunu da kısaca izah etmek gerekir:

Birinci İhtimâl, bunlar, ya kendileri gibi köle olan bir erkek ile efendilerinin iznini alarak evlenebilirler. Havâss-ı Kostantıniyye Kanunnâmesi'nde cariyelerin kullar yani erkek kölelerle evlenmeleri konusunda ayrıntılı hükümler bulunmaktadır. Burada beytûmale ait hâssa kullar ile hâssa cariyelerin yani devlete ait olan cariyelerin hangi şartlarda ve nasıl evlenecekleri konusunda uzun bilgiler bulunmaktadır. Kendileri gibi köle erkeklerle evlenmeleri durumunda, doğacak çocukları da doğumla kölelik statüsüne sahip olurlar.¹² Önemle ifade edelim ki, köleler, Hanefi hukukçulara göre en fazla iki cariye ile evlenebilirler. Yani onlarda birden fazla evliliğin sınırı, ikidir. Mâlikî Hukukçular, tıpkı hür erkekler gibi dört cariye veya hür kadınla evlenebileceklerini kayd etmektedirler.

Osmanlı Hukukunda zikr edilen şer'î hükümlerin aynen tatbik edildiğini gösteren Havâss-ı

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Konstantınıyye'nin 19-25. maddeleri açıkça isbât eylemektedir. Bu maddelere göre, hanımı vefât eden kullar veya hizmete yeni girmiş mücerred yani bekâr kullar, cariyelerle evlenirler. Eğer cariyeler, onlarla evlenmeyi reddeder ve hâricden hür erkeklerle evlenmeyi isterlerse, kullar da zaruret gereği gayilmüslim hür kadınlar ile evlenebilirler. Ayrıca Müslüman kullarla cariyelerin birbiriyle evlenmeleri için cebredilmemesi şer'an tavsiye edilmektedir. Kulların hür kadınlarla evlenmesi durumunda, çocuklarının hür olması durumu Kanunnâme'de özellikle belirtilmektedir ve hatta bir çok kölenin bu yolla neslini hür hale getirdiği de ifade edilmektedir. Dikkatimizi çeken noktalardan biri de gerdek resminin hür kadınların bâkire olanları için 60 akçe ve dul olanları için 30 akçe olmasına rağmen, cariyelerden evleneceklerin bâkire olanlarına 30 ve dul olanlarına 15 akçe gerdek resmi veya resm-i arûs denilen verginin takdir edilmiş olmasıdır.¹³

İkinci ihtimâl, cariyelerin hür erkekler ile evlenmeleri halidir. Kur'an-ı Kerim, hür erkeklerin cariyelerle nikâh yaparak evlenmelerini, Müslüman hür kadınlarla evlenebilme gücü ve imkânı bulunmama şartına bağlamaktadır. Bu şartın gerçekleşmesi halinde de, ayrıca câriyelerin Müslüman veya ehl-i kitap olmaları şartı aranmaktadır.¹⁴ Hanefi hukukçular, hür bir erkeğin cariye ile evlenebilmesi için, hür bir kadınla evlenmeye imkânının bulunmamasını, aksi takdirde evlenmenin gayr-ı sahih ve bazılarında göre de mekrûh görüldüğünü beyân etmektedirler.

Bir kısım hukukçular, bu durumun hür erkeğin birinci hanımının hür bir kadın olması halinde söz konusu olduğunu, halbuki hür bir kadınla evlenme imkânı varken, önceden hür bir kadınla evli olmamak şartıyla, cariye ile evlenmesinin sahih ve caiz olduğunu ifade etmektedirler. Fetvâya esas olan da bu olduğundan dolayı, Osmanlı Padişahları, hür bir kadınla evlenme imkânları bulunmasına rağmen, cariyelerle evlenmeyi âdet haline getirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin resmî Kanun-ı Umûmîsi sayılan Mültekâ'daki ifade aynen şöyledir.

“Hür bir erkeğin, daha evvel evlendiği hür bir kadın yoksa, ehl-i kitap veya Müslüman olan bir câriye ile evlenmesi, hür bir kadınla evlenme imkânı bulunsa dahi, sahih ve caizdir. Hür bir kadınla evli olan hür erkeğin bir cariye ile evlenmesi ise sahih değildir. Zira Hz. Peygamber, “Hür bir kadın üzerine cariye ile evlenmek sahih olmaz” buyurmuşlardır. Bu hususta İmâm Mâlik, hür kadının rızâsıyla böyle bir evliliğin câiz olacağını ifade ederken, İmâm Şâfi'i de kocanın köle olması halinde böyle bir evliliğin caiz olduğunu söylemektedir”.¹⁵

II. Bâyezid Dönemi'nde tedvîn edilen Havâss-ı Konstantınıyye Kanunnâmesinde konuyla ilgili tatbikattan örnekler yer almaktadır.¹⁶ Böyle bir evlilikte, nikâh akdinde aksine şart yoksa ve câriyelerin evlendikleri erkekler kendi efendileri değilse, doğan çocuklar, anneye tabi olarak, köle statüsünde doğarlar. Efendi kendi cariyesiyle evlenmesi durumunda ise, doğan çocukların hür olacaklarını ve ümm-i veled müessesesinin devreye gireceğini daha evvel ifade etmiştik. Bu sebeple, câriyeler, kendi efendileri ile evlenmeyi isterler veya ondan çocuk sahibi olmayı arzu ederler. Ayrıca erkek kölelerin, genellikle hür kadınlar ile evlenmeyi istemeleri de neseblerinin hür olarak devam etmesi arzularındandır.¹⁷

2. Eş Statüsündeki Cariyeler veya İstifrâş Hakkı Bulunan Câriyeler

Fâtih Sultân Mehmed'den sonra, nasıl devlet ve kapıkulu kadroları, devşirme erkeklere bırakılmışsa, Haremdeki kadınlar saltanatı da devşirmelerden ve dışarıdan satın alınan değişik milletlere mensup câriyelere terk edilmiştir. Fâtih devrinden Osmanlı Devleti'nin

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

yıkılışına kadar, kâhir ekseriyetle Osmanlı Padişahları, nikâh akdiyle ve hür kadınlarla evlenmeyi terk etmişler ve bunun yerini cariyelerle ve nikâh akdi yapmadan karı-koca hayatı yaşama usulü almıştır. İslâm Hukukuna göre, cariyelerle nikâh akdi ile evlenmek câiz ise de, nikâh akdi yapmadan istifrâş hakkını kullanarak yine karı-koca hayatı yaşamak mümkündür.

İslâm Hukukunun cariye kabul ettiği kadın kölelerin ikinci statüsü, eş statüsündeki veya istifrâş hakkı bulunan câriyeliktir. Bu tesbitten de anlaşılacağı üzere, köle veya hür başka erkekler ile evli olmayan câriyeler, iki şekilde efendileriyle karı-koca hayatı yaşayabilirler.

1- Efendinin (padişahın) eli altındaki câriyesi ile nikâh akdi yaparak evlenmesidir. Bu da iki şekilde olur;

a- Efendi (padişah) evlenmeden önce cariyesini âzâd eder yani hürriyetine kavuşturur ve bu durumda hür bir kadınla evlenmiş olur. Böyle bir evlilik halinde, daha evvel hür bir kadınla evli olması, dört kadınla evlilik sınırını aşmamış olmak şartıyla, cariyesini âzâd ederek evlenmesine mâni teşkil etmez. Bu durumda, âzâd ederek evlendiği câriye ile hür olarak evlendiği diğer hanımları arasında hiçbir hüküm ve statü farkı mevcut değildir. Osmanlı padişahları, bu yolu çok az tercih etmişlerdir.

Misal olarak sadece Sultân İbrahim'in Telli Haseki diye meşhur olan Kadın Efendisi Hüma Şah'ı buna misâl verebiliriz. Sultân İbrahim'in Hüma Şah ile hem de debdebeli bir düğün merasimi icra ederek evlendiği ve bu konudaki geleneği bozmak istediği doğrudur. Ancak âzâd ettikten sonra mı nikâhını yaptırdığı yoksa cariye olarak mı nikâhı altına aldırıldığı belli değildir.¹⁸ Kuvvetle muhtemel olan âzâd ettikten sonra evlendiği görüşüdür.

Bir kısım araştırmacılara göre, Kanunî Sultân Süleyman, bir akın sırasında esir edilerek Padişaha takdim edilen Hurrem Sultân'ı önce âzâd etmiş ve sonra da nikâh akdi ile eşliğine almış ve Fâtih zamanından beri devam eden cariyelerin nikâhsız istifrâş edilmesi kaidelerini bozmuştur.¹⁹ Ancak çoğu tarihçiler, bu kaidenin Sultân İbrahim'in Telli Haseki'yi önce âzâd edip sonra da nikâh akdi ile onunla evlenmesi ile bozulduğunu ifade etmektedirler.

b- Câriyesi cariye statüsünde kalmakla beraber, efendi (Padişah) nikâh akdiyle onunla evlenir. Ancak efendinin kendi cariyesi ile nikâh akdi yapması mümkün değildir. Yapsa dahi yine cariye statüsü devam eder. Bu durumda yukarıdaki hüküm gündeme gelecektir. Yani efendi daha evvel hür bir kadınla evli ise, bazı hukukçular cariye ile olan nikâh akdinin, Nisâ Sûresindeki âyetin hükmü gereği mekrûh olacağını ve bir kısım hukukçular ise bu akdin sahih olmayacağını ifade etmişlerdir. Eğer efendi hür bir kadınla evli değilse, o zaman ehl-i kitap veya Müslüman olmaları şartıyla cariyesiyle nikâh akdiyle evlenebilecektir. Her iki halde de evlilik sahihtir ve hukukî sonuçlarını doğurur. Her ikisinde de doğan çocukları hür olarak doğar.²⁰

Osmanlı padişahlarından bazıları, cariye statüsünde kalmakla birlikte, bazı cariyeleri ile nikâh akdi yaptırmışlardır. Özellikle kadın efendilerin çoğunluğunun nikâhlı oldukları da bazı tarihçiler tarafından ifade edilmektedir. Mesela Kanunî Sultân Süleyman'ın meşhur ve kudretli Kadın Efendisi, Hurrem Sultân, nikâh ile Kadın Efendi olmuştur. Cariye statüsünün devam ettiği ise, aralarında meydana gelen mektuplardan anlaşılmaktadır. Zira evlendikten ve çocuk sahibi olduktan sonra dahi, mektubunu Câriyeniz diye bağlamaktadır.²¹ Bu durumda nikâh akdinin bir hukukî sonuç doğurmadığını tekrar ifade edelim.

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Nikâh ile alınması halinde, yine nikâhlı kadın sayısının son sınırı, dördtür. Nikâhlı olması halinde dördten fazla kadınla, aynı anda hayatını devam ettiremez. Dört kadınla olan sınırlamada, nikâh edilen kadınların hür veya cariyeye olması fark etmez. Ancak ölüm ve boşama gibi sebeplerle, bunlardan biri ile olan evlilik son bulursa, o zaman yerine başka bir cariyeyi nikâhlayabilir. Ancak kendi cariyeleri ile nikâh akdi yapmışsa bu dört sınırına etkili olmayacaktır.²²

2- İslâm hukukuna göre, efendi, köle veya hür, başka bir erkek ile evli olmayan bir câriyesi ile herhangi bir nikâh akdi olmadan karı-koca hayatı yaşayabilir. Efendi için sâbit olan bu hakka istifrâş hakkı denmektedir. Asıl cariyeye hukuku burada söz konusudur. Ancak önemle belirtelim ki, bu istifrâş hakkı da, Kur'an'ın ifadesiyle zinâyaya yol açmaması ve gizli metres hayatına dönüşmemesi için önemli kaidelere bağlanmıştır.

Hatta öylesine kâideler konulmuştur ki, hür ve evli bir kadın ile istifrâş hakkına dayanılarak karı- koca hayatı yaşanan cariyeye arasındaki tek fark, cariyenin efendisinin mirasından istifâde edememesidir. Miras münâsebetinin dışında bazı farklar da vardır. Mesela istifrâş hakkı ile bir câriye ile karı-koca hayatı yaşama poligami=birden fazla kadınla evlilik sınırına tâbi olmama, iddet ve boşamada bekleme sürelerinin yarıya indirilmesi ve daha önce de ifade ettiğimiz gibi cariyenin örtünme konusunda hür kadınlar gibi olmaması gibi farklar, aile içerisindeki statüyü fazla etkilemeyen hallerdir.²³

Biraz önce de işaret olunduğu gibi, efendi, cariyeye ile nikâh akdi yaptığı takdirde birden fazla evlenmenin sınırına riâyet edecektir. Ancak istifrâş hakkı ile karı-koca hayatı yaşaması halinde, böyle bir sınır mevzubahis değildir. Efendinin istifrâş hakkına dayanarak cariyesi ile karı-koca hayatı yaşamasına teserrî de denmektedir.²⁴

Osmanlı Padişahları bir kısım câriyeleri ile nikâh akdi yapmasına karşılık, istifrâş hakkı bulunan bir kısım câriyeleri ile de teserrî yani nikâh olmadan karı-koca hayatı yaşamıştır. Bu sebeple birden fazla evlenme konusundaki sınıra riâyet edilmeye ihtiyaç kalmamıştır. Osmanlı padişahlarının aile hayatlarında ri'âyet ettikleri hukukî statü çoğunlukla budur. Bu sebeple özellikle Kadın Efendiler, Padişahların zevceleri yani eşleri olarak takdim edilmiştir ve doğru olan da budur. Kadın Efendilerin ise, çoğunluğu ile nikâh akdi yapılmıştır. Yapılmayan kadın efendiler de vardır. Osmanlı Padişahlarının ikbal, gözde, peyk ve has odalık tabir edilen cariyelerle olan münâsebetleri de bu şıkka girmektedir.

İstifrâş hakkının ve buna dayanılarak teserrî yani cariyeye ile karı-koca hayatı yaşamının hukukî statüsü ve sınırları ise şöyledir;

Savaştan sonra esir alınan bir kadının bu manada cariyeye olması için, yukarıda anlatılan hükümler dışında ayrıca ganimet taksiminin halife tarafından yapılmış olması ve resmî statünün tamamlanması şartı da aranır. Bunun yanında efendisi ile istifraş hakkı ile yaşayabilmesi için mutlaka iddet süresine riâyet edilmesi gerekir. Bütün bu şartlardan sonra efendisi ile (padişah ile) karı-koca hayatı yaşayan câriye, efendisinin karısı gibi olur. Efendisi dışında kimse ile karı-koca hayatı yaşayamaz. Hanefî hukukçulara göre, efendi, Müslüman veya ehl-i kitap olan cariyeye ile istifrâş hakkına dayanarak karı-koca hayatı yaşayabilir. Şafi'î hukukçular, bu konuda Yahudi ve Hıristiyanları ehl-i kitap saymadıklarından daha sert hükümlere taraftardır.²⁵

Böyle bir câriyenin efendisi ile yaşadığı karı-koca hayatının sonuçlarını de ikili bir ayırıma giderek izah edelim:

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

a- İstifrâş hakkına dayanarak karı-koca hayatı yaşadığı cariyesinden efendi çocuk sâhibi olunca, cariye de ümm-i veled statüsüne geçer. Bu durumda, efendinin cariyeden doğan çocuğu hür olarak dünyaya gelir. Ayrıca efendinin ölümüne bağlı olarak annesini de hürriyetine kavuşturur. Hz. Peygamber'in Mariye isimli cariyesinden İbrahim adındaki oğlu doğunca "Onu, çocuğu azad etti" buyurmuştur. İstîlâd'ın tecezzi kabul etmediğini yani ümm-i veled olan câriyenin üzerinde başkasının hissesi varsa, efendisinin bu hisseyi satın alma mecburiyetinin doğacağını burada tekrar etmekte yarar vardır. Kısaca ifade etmek gerekirse, İslâm hukuku, cariye statüsünü bile köle kadınların hürriyetlerine kavuşmaları için vesile kılmıştır.²⁶

b- Efendi (padişah), karı-koca hayatı yaşadığı cariyesinden çocuk sahibi olmayabilir. Bunun yolu azdır. Çocuk sahibi olmadan karı-koca ilişkisini devam ettirebilir. Ancak bunun da bazı kaideleri vardır. Efendi, iki kız kardeşi cariye olarak eli altında ve bu statüde bulunduramaz. Bununla birlikte böyle bir cariyenin başka biriyle karı-koca münasebetine girişmesi zina sayılır. En önemlisi de, böyle bir cariyeyi başka bir efendiye satabilmesi ve Efendinin istifrâş hakkını elde edebilmesi için, ayrılığın üzerinden iki hayız müddetinin geçmesi gerekir. Şayet cariye hamile ise, birinci şıkta belirttiğimiz ümm-i veled hükümleri devreye girer. Hamile değilse, bekleme süresi bitince yeni efendi ile karı-koca hayatı yaşamaya başlayabilir. Padişahların kendileriyle cinsi münâsebette buldukları ikballer ve son zamanlarda ortaya çıkan gözdeler ve peykler bu statüdedirler.²⁷

Hz. Peygamber, bu durumda bulunan cariyelerin dahi mümkünse evlendirilmelerini ve cariyelerin eğitimlerine dikkat edilmesini tavsiye etmektedir: "Kimin bir cariyesi varsa, ona bir eğitim, fakat iyi bir eğitim versin. Cariyesinin hür bir kadın olarak evlenebilmesi için efendisi onu azâd etsin. Böyle yapan efendiler, Allah tarafından iki ecirle mükâfâtlandırılacaktır."²⁸

Hanefi hukukçularına göre, efendi, kendisiyle mükâtebe akdi yani âzâdlık sözleşmesi yaptığı cariyesi ile karı-koca hayatı yaşayamaz. İstifrâş ederse mehrini ödemek mecburiyetinde kalır.²⁹

Burada zikredilmesi gereken bir husus da, erkek kölelerin, câriyeler ile istifrâş hakkına dayanarak karı-koca hayatı yaşama haklarının bulunmadığı hususudur. Osmanlı uygulamasında da bu esas aynen kabul görmüştür.

III. Osmanlı'da Harem

1. Genel Olarak Harem ve Saray

Saray denilince, sadece padişahların evleri ve aileleriyle beraber oturdukları kâşâneler ve köşkler akla gelmemeli, aynı zamanda bugün Cumhurbaşkanlığı Köşkü, Başbakanlık Konutu ve bakanlıklar gibi devlet daireleri fonksiyonu da anlaşılmalıdır.

Harem, girilmesi yasak olan yer manasınadır. Mekke-i Mükerreminin sınırları belli yerlerine ihramsız girmek yasak olduğundan Harem-i şerif denildiği gibi, Hem Mekke ve hem de Medine'ye gayrimüslimler giremediğinden dolayı her ikisine birden "Haremeyn" adı verilmektedir.

Aynı manadan hareketle, kadınların ikamet ettikleri ve yabancı erkeklerin girmesi yasak

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

olan evlere de İslâm âleminde harem adı verildiği gibi, yabancı erkeklere haram olan kadınlara da harem adı verilmektedir. Osmanlı zamanında evler ve devlet adamlarının konutları demek olan saraylar, haremlik ve selamlık diye ikiye ayrılmış olup, girilmesi yasak olan harem kısmı kadınların ikametine tahsis ediliyordu.

Osmanlı padişahlarının hanımlarına da harem denildiği gibi, bunların yaşadığı mekânlara da Padişah Haremi veya Padişah Evi manasına Harem-i Hümâyûn adı verilmişti. Aslında Osmanlı Devleti tarihinde padişahın evine Dâr'üs-Sa'âdet yani saâdet evi adı verilmekteyse de, Harem-i hümâyûn yahut sadece Harem kelimesi kullanılmıştır.³⁰

2. Harem-i Hümayun Dairesi

Topkapı Sarayı, temel olarak üç kısma ayrılır: Bîrûn, Enderûn ve Harem. Orta Kapı'dan itibaren harem de dahil olduğu bölgeye Dâire-i Harîm de denmektedir.

Harem dairesi, 300 yıl boyunca Topkapı Sarayı'nda Padişahların ikamet ettiği mekândır. Harem dairesinin ayrıntıları şöyle;

Haremin Kapısı, Harem-i Hümayunun veya harem dairesinin başlıca kapısı "ikinci yer" denilen meydanda Kubbealtı ile Zülüflü baltacılar koğuşunun kapısının arasında bulunan Araba Kapısı'dır. Saraya gidip gelen kadınlar bu kapıdan araba ile girip çıktıkları için bu ismi almıştır. Haremin bundan başka kapıları da vardır. Nitekim "üçüncü yerin" sonunda yer alan Kubbeli Kapı da bunlardan biridir. Araba Kapısı'nın üzerinde III. Murad'ın 996/1588 tarihli uzun bir kitâbesi mevcuttur. Kitâbe'de "Harîm-i Cennet-i Âlî'de Bâb-ı Sultânî" diye vasıflandırılan Kapı, Haremin en önemli girişini teşkil etmektedir. Araba Kapısının iç yüzünde tahta bir levha üzerinde güzel bir besmele ile birlikte şu satırlar yazılıdır: "Medine-i Münevvere'de Hazret-i Peygamber'in ravza-i mutahhara ve hücrelerinin pencerelerinin şallarıdır". Osmanlı Padişahlarının, harem-i hümâyûn denilen evlerinin girişlerini dahi manevî bir havaya sokmak istemeleri, dikkat çeken hususlardandır.

Haremin Medhali (Antresi), Topkapı Sarayı Bîrûn, Enderûn ve Harem adıyla üç ana kısımdan teşekkül ettiği gibi, Harem-i Hümâyûn da Harem'le ilgili hâricî hizmetleri gören görevlilerin ikamet ettikleri antre (medhal) ile asıl Harem-i Hümâyûn olan kısımdan meydana gelmektedir. Harem-i Hümâyûn'a yiyecek, içecek ve benzeri şeyler temin eden ve haricî işleri yürüten hadım ağaları ve benzeri erkek görevliler, asıl harem-i hümâyûna asla girmeye yetkili değildirler. Haremin dahilindeki hizmetleri tamamen kadın olan cariyeler ifa etmektedir. Bu yüzden kendilerine Harem Ağası veya Kızlar Ağası denmektedir. Zira bunlar, haremdeki kadınların hâricî hizmetlerini görmektedirler. Erkek olan hiç kimse, asıl hareme girememektedir. Zaten asıl Haremin kapısının üzerinde "Başkalarının haremlerine (evlerine) size izin verilmeden girmeyiniz"³¹ mealindeki âyet yer almaktadır.

Araba Kapısı'ndan girilince birinden öbürüne geçilen üç kısmı havi antreye (medhal'e) dahil olunur. Haremin iki mühim kısmından birisi olan Medhal (Antre), uzun bir yol ve etrafında birden fazla binalar bulunan bir dehlizden ibarettir. Bir taraftan Kubbealtı ve Ak Ağalar Dâiresi ile ve diğer taraftan da asıl Harem ile çevrilidir. Bu medhal (antre), birbirine bitişik Dolap Kapısı (Birinci kısım) ile "Kule Kapısı Hademe Nöbet Mahalli" (ikinci kısım) adlı iki kapı arası ile Dâr'üs-saade Ağası ve Başkapıgulâmı dairelerini (üçüncü kısım) havi kısımlardır. Bu iki dairenin arasındaki sahanın sağ kısmında sonradan papuçluk denilen Ortanca Tevkifhanesi vardır. Ortanca rütbesindeki harem ağaları neferlikten ortancalığa

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Ramazanın on beşinci günü terfi ederler ve terfi iradesi gelinceye kadar burada alı konurlardı.

Haremin medhalini simgeleyen bu üç kapıdan araba kapısına birinci kapı, dolap kapısına ikinci kapı ve kule kapısına da üçüncü kapı adı denilmektedir. Araba kapısından girildiğinde on adım kadar ilerde ikinci kapı göze çarpar. Çok güzel bir yazı ile üzerinde:

“Ey Allahımız ve ey bütün kapıları açan Rabbimiz! Bize de en hayırlı kapıları açiver.” manasındaki dua yazılı olan bir levha vardır. Birinci kapı ile ikinci kapı arasında 10 m² genişliğinde kare şeklinde bir mekân vardır. Bu mahallin dört tarafında dolaplar bulunduğu için ikinci kapıya dolap kubbesi adı verilmektedir.

İkinci kapıdan girilince hemen üçüncü kapı ile karşılaşılır. Bu iki kapının arası yaklaşık 20 x 8 m. büyüklüğünde bir dikdörtgen tarzındadır. Sağ tarafında kapıya adını veren Büyük Kulenin kaidesi ve sol tarafında da Ağalar Mescidi vardır. Haremde hizmet eden hadım ağaları burada ibadetlerini ifa edeceklerdir. Bu mahal, bir kemer ile ikiye bölünmüştür. Birinci bölüm kubbeli ve ikinci kısım ise tavanlıdır. Baş kapı gulamı neferlerinin bir kısım odaları bunların üzerindedir. Üçüncü kapının üzerinde güzel bir hat ile Kelime-i Tevhid yer almaktadır. Ayrıca “Bir saat adâletle hareket etmek, yetmiş sene nafîle ibâdetten daha hayırlıdır” manasını taşıyan hadis-i şerif bu kapının üzerine yazılmıştır.

Üçüncü kapıdan girildiğinde ise, asıl Harem kapısına kadar uzanan üçüncü saha başlar. Burası yaklaşık 60 x 8 ila 12 m genişliğinde bir koridordur. Genişliğinin farklı olması sağ tarafta bulunan binaların aynı sırada olmamalarından kaynaklanmaktadır. Bu koridorun iki ucunda iki ayrı kubbe vardır ve harem tarafındaki kubbe tek kemerli ve câmekânlıdır. Bu 60 m. uzunluğundaki koridorun sağ tarafında altı üstlü odalar bulunmaktadır ve bu odalar Baş Kapı Gulamı ağalara mahsustur. Buraya Harem Ağaları Koğuşu da denmektedir. Baş Kapı Oğlanı Dâirelerinin iki kapısı vardır; birisinin üzerinde Besmele ve diğerinin üzerinde de;

“Ey Allah’ımız ve ey bütün kapıları açan Rabbimiz! Bize de en hayırlı kapıları açiver.” manasındaki dua yazılı olan bir kitâbesi vardır. Bu dairenin yanında zemin katda Harem Ağalarının Nöbetçi Odası bulunmaktadır. Haremin kapısına nâzırdır. Nöbet bekleyen harem ağaları tenbihat ve talimatları buradan alırlar imiş. Nöbet odasının üzerinde olan odalar da harem ağalarına ait olup Nöbet Odasının yanındaki merdivenlerden buralara çıkılır.

Aynı koridorun sol tarafında yine baş kapı gulamına ait bir daire mevcuttur. Kapısı üzerinde hareme bakan tavaşilerin (harem ağalarının ve hizmetkârların) aralarında iyi geçinmeleri için yazılmış anlamlı bir âyet-i kerîme mevcuttur:

“Hiç şüphesiz bütün müminler kardeştir. Bir anlaşmazlık olduğunda anlaşamayan kardeşlerinizin arasını bulun ve sulh yapın.”³² Ayrıca çiniler üzerine celi hatla yazılmış ve evlere asılması âdet haline gelen Kaside-i Bürde veya Bür’e mevcuttur. Bu sol taraftaki binâ üç kattır. Zemini baş kapı gulamına, orta kat neferlere ve üst kat da ortanca denilenlere mahsustur.³³

Baş kapı gulamı harem ağalarının Bâb’üs-Saade ağasından sonra gelen ikinci rütbelisidir. Haremdeki kadınların muhâfazası, haricî hizmetlerinin görülmesi ve benzeri vazifeleri ifa ederler. Önemle tekrar ifade edelim ki, asıl harem kapısından içeri bunlar da giremezler.

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Bunların istihdâmlarının şer'-i şerife uygunluğu ve hadım ağalarının istihdâmı meselesi daha sonra tekrar ayrıntılarıyla ele alınacaktır. Ayrıca harem ağalarının asıl hareme giremeyecekleri ve bununla ilgili sonradan çıkarılan talimatlara da daha sonra değinilecektir.

Üçüncü kapıdan girince karşımıza çıkan 60 küsur metrelik koridorun sağ tarafından Baş kapı Gulamı Dairesinden sonra Dâr'üs-saade Ağasının dairesi gelmektedir. Darüs-sa'âde ağasının diğer adı, kızlar ağasıdır. Harem ağalarının reisidir. Bu ağalık bazen ak hadım ağalarının elinde ve bazen da zenci hadımağalarının elinde kalmıştır. Darüs-saade ağaları aynı zamanda Haremeyn vakıflarının da nazırlarıdır. Bu ağalara ait bina kârgir olup iki kattır. Kapıdan girince sağ tarafta Dâr'üs-saade Ağasının ve solda Hazinedar ağanın dairesi vardır. Hazinedar Ağa, harem ağalarının bir vekil-i harcıdır. Harem'in masraflarına bakar. Dâr'üs-saade Ağası dairesinin üstü ise Şehzade mektebidir.

Dar'üs-Saade Ağalığına girilen kapının üzerinde:

"Sizlere selâm olsun. Hoş geldiniz ve ebediyyen orada kalınız." mealinde bir âyet-i kerime vardır.³⁴

Asıl Harem Kısımına Giriş: Buradan içeri geçilince Antrenin (Medhal'in) sol kısmının nihayetinde asıl harem dairesinin kapısı göze çarpar. Bu asıl harem kapısının yanındaki küçük kapıdan Kuşhane Meydanı'nın (Arz Odasının bulunduğu yere doğru haremden açılan kapıdan sonraki küçük meydanın) antresine geçilir. Burası loş ve kubbeli bir yerdir. Kuşhane meydanına geçince iki daire görülür: Bunlardan biri hükümdarların şahsına mahsus yemeklerin piştiği Kuşhane Matbahı, öbürü ise hastahanedir. Kuşhane meydanının öbür ucundaki kapı üçüncü yer'e, eskiden Akağalar mescidi olan ve bugün Topkapı Sarayı Kütüphanesi olarak kullanılan tarafa açılır.³⁵

Asıl Harem: Üçüncü Kapıdan sonra girilen üçüncü sahanın sonundaki kubbenin altında Harem-i Hümayûn Kapısı vardır. Bu kapıdan önce de duvarları çinili ve üçüncü sahadan duvarla ayrılmış 3x3 m2 alanında bir yer vardır. Bu duvardaki levhalardan büyüğünün üzerinde Hareme aileden olan erkeklerin dışında kimsenin izinsiz giremeyeceğine dair şer'î hükmü ifade eden Âyet-i Kerime yer almaktadır:

"Ey iman edenler! Evleriniz dışındaki evlere izin istemeden ve orada sâkin olanlara selam vermeden girmeyiniz. Böyle hareketiniz sizin için daha hayırlıdır."³⁶

Asıl Harem kapısı bu büyük kapının tam karşısındadır ve bunun üzerinde de Kelime-i Şahâdet yazılı ve 1078 tarihli bir levha mevcuttur. Asıl harem-i hümayûn kapısının her iki tarafına nöbetçi harem ağalarının kullandıkları tokmaklar ile sahura kaldırmak için Ramazan gecelerinde çalınan davul asılı bulunmaktadır.

Haremin Cümle kapısı da diyebileceğimiz bu kapı, Padişah ailesi ve cariyelerin yaşadığı asıl Haremi harem ağalarının yani erkek hizmetçilerin yaşadığı bölümden ayırır. Kapı, haremin üç ana bölümünün bağlandığı nöbet yerine açılır. Nöbet mekânının solundaki kapı cariyeye koridoru ile cariyeye ve kadın efendiler taşılığına; ortadaki kapı vâlîde taşılığına ve sağdaki kapı ise Altın Yol ile Padişah Dairesine açılır.

Eğer dikkat edilirse Padişahın cariyeleri ve kadın efendilerin taşılığına giden koridorun sol tarafından yemek kaplarının ve benzeri ihtiyaçların bırakılacağı taş mahaller mevcuttur.

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Zira sarayın müstahdemi demek olan cariyeler bile, izinsiz olarak bu mahalden öteye geçemezler.

Bu kapıdan kısmen tavanlı ve kısmen kubbeli bir yere girilir. Bunun sağ tarafında Altın Yol denen uzun koridora açılan büyük kapı vardır. Bu uzun yol taş döşelidir ve Hırka-i saadet dairesine bitişik olup I. Selim tarafından inşa edilen daireye kadar devam eder. 46 metre uzunluğunda ve 4 metre genişliğinde olan Altın Yol'a bu ismin verilmesinin sebebi, yeni Padişah olan şehzâde buradan geçerken kadın efendilerin, ikballerin ve cariyelerin bu yolda sağlı sollu dizilmeleri ve Yeni Padişahın bunlara altın saçmasıdır. Hatta II. Mahmud'a bu bahsi geçen Altın Yol'da ölüm tuzağı kurulduğu ve bu tuzaktan Kalfalar Dairesine kaçarak kurtulduğu anlatılmaktadır.³⁷ Bunun ortasında Kadın efendilerin dairesine çıkan taş merdiven vardır.

Nöbet mekânının solundaki kapı cariye koridoru ile cariye ve kadın efendiler taşılığına ulaşır.

Nöbet mahallindeki Altın Yol'a açılan kapının yanındaki başka bir kapıdan ise yedi sekiz metrekare taş döşeli bir meydana girilir. Burası Vâlîde Taşlığı'dır. Vâlîde Taşlığı denilen bu meydanın sağ tarafı Altın Yol, sol tarafı Vâlîde Dairesidir. Girilen tarafta Cariyeler dairesinin kapısı vardır. Girilen kapıdan bakınca tam karşıda ve taş yolun takip ettiği yönde Taht Kapısı vardır. Bunun yanındaki binek taşından padişahlar kılıç alayına giderken ata binerlerdi. Taht Kapısının bulunduğu kısım, Kadın Efendiler Dairesi ve Ocak Sofasıdır.

Vâlîde Taşlığı denilen meydanın sağ tarafından Altın Yol'a çıkan bir kapı mevcuttur. Taht Kapısı ile Altın Yola çıkan kapı arasında kiler ve benzeri ihtiyaç yerlerine çıkan kapılar vardır.

Taht Kapısından Ocak Sofası'na girilirdi. Ocak Sofası denmesinin sebebi burada mükellef bir ocağın bulunmasındandır. Bunun sağında kadın efendiler dairesi, solunda Hünkâr Sofa'sına giriş olan Çeşme Sofası bulunurdu. Kapının karşısındaki duvarın arka tarafı Şehzadeler Dairesi idi. Ocak Sofasından mermer bir merdivenle Hazinedarlar Dairesi'ne çıkılırdı.

Harem Dâiresinin çoğu kere yanlış tasvir edilen kısmı, Hünkâr Sofası denilen yerdir. Çeşmeli Sofa'dan girilince haremın en muhteşem yerlerinden biri olan Hünkâr Sofası karşımıza çıkar. Hünkâr Sofası, fevkalâde muhteşem yaldızlı ve süslü, dikdörtgen şeklinde olup haremın oturma salonu vazifesini görüyordu. Burada hükümdarların oturmasına mahsus gölgelik bir taht vardı. Tabir caiz ise Harem dairesinin misafir ağırlanan salonu burası idi. En önemli özelliği, duvarlarının tamamının, güzel çinilerle ve san'at eserleriyle süslendiği kadar, aynı duvarların aile hayatı, çocuk terbiyesi ve benzeri ulvî meselelere ait âyet, hadis veya kasidelerle süslenmesiydi. Yazılı ayetlerden biri;

"Hiç şüphesiz ki, Allah, iman edenlerin sahibi ve dostudur; Allah, onları zulmetlerden nura çıkarır. Ve yine hiç şüphe yok ki, küfredenlerin sahibi ve dostu, tâğûttur; onları nur'dan zulmetlere çıkarır."³⁸

Öteki duvarda ise, insanı, ailesini ve yurdunu maddi ve manevî musibetlerden koruduğuna inanılan İmam Busirî'nin Kaside-i Bürde'si yer almaktadır.

Hünkâr Sofasının bahsettiğimiz giriş kapısı dışında, yanındaki hamama ve hamam

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

koridoruna, III. Murad'ın Dairesine ve önündeki aralığa açılan kapıları da vardır.³⁹

Kadın Efendi Dâireleri, Haremin Yatak Odaları ve Şehzadeler Dairesi, Ocaklı Sofada bulunan Kadın Efendiler Dairesi kapısından girildiğinde ise, Altın Yol'da son bulan dar bir koridora çıkılır. Ocak Sofası tarafındaki kısmı Baş Kadın Efendi'ye ve Altın Yol cihetindeki kısmı diğer Kadın Efendiye aittir. Kadın Efendilerin hazine, yatak ve cariyelerine mahsus odalarla burası arasında bir irtibat yoktur. Cariyelerin bulunduğu yere Altın Yol'daki taş merdivenden çıkılır. Bunun sebebi, İslâm'daki mahremiyete riâyettir.⁴⁰

Ocaklı Sofadaki Ocağın dayandığı duvarın arkası Şehzâdegân Dairesi'dir. Şehzadeler dairesi de altlı üstlü iki kısımdır. Alt kısım küçük, lakin süslü olup veliahtlara mahsustu. Üst kısım daha geniş, lâkin sadedir ve öbür şehzadelere tahsis olunmuştu. Burada şunu da belirtmekte yarar görüyoruz ki, maalesef şehzâdelerin de haremdeki gayrimeşru hayatın bir parçası oldukları utanılmadan bazı yazarlar tarafından kaleme alınmaktadır. Halbuki şehzâdelerin kaldığı dairelerin de duvarları, ya Kasîde-i Bürde'den beyitlerle ya Besmele ve Kelime-i Tevhidler ile ya da Kur'an'dan âyetlerle süslenmiştir. Bunlardan Kaside-i Bürde ile bezenmiş olan bir fotoğrafı buraya aynen almak istiyoruz. Ancak gençlikleri döneminde bunların da beraber oldukları meşru dairede cariyeleri olduğunu elbette ki belirtmek icab eder.⁴¹

Şehzâdeler Dairesinin duvarlarında yazılı olan Kasîde-i Bürde'den bir beyti buraya alalım:

Bilindiği gibi, maddi ve manevî hastalıklara şifâ olarak kabul edildiği için Kaside-i Bür'iyye veya Ka'b bin Züheyr'in Kaside-i Bürde'sine kıyasla Kasîde-i Bürde, İmam Busirî isimli İslâm âlim, sufi ve şâirinin Resûlullah'ı medih ve senâ için yazdığı uzun bir kasidedir. Buraya aldığımız beytin manası şöyledir ve kasidenin başlangıç beytidir:

“Huzur, sa'âdet ve selâmet kaynağı dostları (Veya Selem'deki dostları) ve yakınları hatırladığımdan mıdır?

Ey dost, seni hatırlamam bile gözden akan yaşlar ile kanları birbirine katıverdi.

Gözlerimin yaşlarını ve cismimin hastalığını gördükten sonra;

Sana olan muhabbetimi inkar edecek birisi bulunabilir mi?

İki cihân Seyyidi, ins ve cin Muhammed'i;

Hak O'na bende eyledi bütün Arab Acem'i”⁴²

Çeşme Sofasından Sultan Murad dairesine geçilirdi. Burada III. Murad'ın yatak odası ile I. Ahmed'in okuma ve III. Ahmed'in Yemek odaları vardır. İki tarafı binâdan hâli olup, bir tarafı Hünkâr Sofasına ve diğer tarafı da Şeh-zâdegân Dairesine bitişiktir. Sultân Murad Dairesinin önünde bir medhal vardır ve bu medhalin Çeşme Sofasındaki kapıdan başka Şehzâdegân Dairesi aralığına ve koridoruna ve Hünkâr Sofasına ayrı ayrı kapıları mevcuttur. I. Ahmed'in Odasındaki bir kapıdan III. Ahmed'in Yemiş Odası adı verilen küçük ve basık tavanlı Yemek Odasına girildiği gibi, bunun bir diğer kapısı da Hünkâr Sofasındaki Şirvan altına açılır.

Sultân Murad'ın yatak odası, Haremin en muhteşem olan yerlerinden biridir. Harem-i hümâyûn'un bu kısmı, III. Murad'dan III. Ahmed'in saltanatının sonuna kadar Osmanlı Padişahlarının en çok önem verdikleri yerler olmuştur.⁴³

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Harem dairesine bitişik bir de Sultan Osman köşkü denilen meşhur köşk vardır ki, Topkapı Sarayının Gülhane Parkı ve Demirkapı tarafına bakan yüksek duvarları üstüne rastlar.

Harem-i hümâyûn kapısını takip eden aralığın kapılarından birisi de Altın Yol denilen koridora açılmaktaydı. Bu koridor, aralarında inşa edilen kapılarla dörde bölünmüştür. Son kapıdan sonra girilen yer tavanlıdır. Solunda evvela Kadın Efendiler dairesi, sonra şehzâdegân dairesi yer alır. Koridorların sonunda İkinci taşlık diye ifade edilen ve hususî bir ismi bulunmayan geniş meydana çıkılır. Koridorun sonunda bulunan iki kapıdan sağdaki Hırka-i Sa'âdet'e giden aralığa ve soldaki de I. Selim Dairesine gider.⁴⁴

I. Abdülhamid, bu ikinci taşlığa bakan yerde İkballer ve gözdelerin kaldığı İkballer ve Gözdeler Dairesini inşâ ettirmişti. İkballer ve gözdeler, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bir iki Padişah için mevzubahistir.

Hamamlar, Vâlîde Sultân Dairesi, Hünkâr Sofasının bir kapısı da Hamam Koridoruna açılmaktaydı. Vâlîde

Sultân Dairesine kadar uzayan bu koridorun sonundaki kapıdan Vâlîde Sultân Dâiresine çıkılır. Bu koridorda bulunan hamamlardan biri Padişahlara ve diğeri de Vâlîde sultân hanımlara mahsustur ve her ikisi de, koridor içinde dahi birer kapı ile birbirinden ayrılmıştır. Hamamlar, tamamen İslâmî kaidelere uygun olarak inşâ edilmiştir. Bir kısım araştırmacıların anlattıkları hamam safalarının aksine, her hamamın içinde İslâmî usullere göre çıplak olarak yıkanabilecek ayrıca bölmeler vardır. Yani bırakınız, hamamda cariyelerle çıplak olarak yıkanmayı, kendi kadın efendisiyle veya cariyesiyle beraber olduğu zamanda dahi, tamamen soyunup vücudun her yerini yıkamak icab ettiğinde kadın ve erkeğin ayrı bölmelerde yıkanabilmeleri için şer'-i şerifin verdiği ölçülere uygun küçük bölmeler yapılmıştır.⁴⁵ Hamamların köşelerinde yer alan küçük bölmeler bunun delilidir. Hamam koridorunun sağ tarafı III. Selim Dairesidir. Bu daire iki katlı ve dört odadır. III. Osman ve I. Abdülhamid Han'ın da burayı yatak odası olarak kullandığı kitâbelerinden anlaşılmaktadır. Çok güzel, süslü ve bezekli bir dairedir. Vâlîde Taşlığından Harem Bahçesine kadar devam eden kısım ise, Valide Sultân Dâiresidir. Bir tarafında cariyeler dairesi ve diğeri tarafında da hamam koridorunun bitiştiği olan uzun bir aralık vardır. Tamamen birinci kattadır. Üstü Hazinedar Dairesi ile III. Selim Dairesinin bir kısmıdır. Vâlîde Sultân Dairesinin duvarları ve kapıları da çok güzel levhalar ve celf yazılarla bezenmiş ve süslenmiş durumdadır.

Kalfalar Ve Cariyeler Dairesi Taşlığı, Haremin asıl kapısından girildikten sonra mevcut olan nöbet mahallinin solundan girilen koridor, Cariyeler Dairesine çıkar. Cariyeler Dairesi, Haremin en sonunda olup Vâlîde Sultân Dâiresi, Harem Bahçesi, Baş Kapı Gulamı ve Darüs-Sa'âde Ağası Daireleri ile sınırlıdır. Yalnız Vâlîde Dairesine bir kapısı vardır. Bu nokta önemlidir. Merkezinde büyük bir taşlık bulunmaktadır. Sağ tarafta ocaklı ve ortanca kalfaların, vekil ustanın, saray ustasının ve hastalar kahyasının daireleri mevcuttur. Solda hastalar ustası dairesi, hamam ve saire bulunmaktadır. Cariyelerin taksimatı harem ağalarınınkine benzer. Haremdeki bütün cariyelerin âmiri Hazinedar Usta'dır.⁴⁶ Bu konuyu daha sonra inceleyeceğiz.

3. Padişahın Ailesi ve Harem Personeli

Harem kapısına kadar olan hareme medhal (antre) kısmında Dârüs-Sa'âde Ağası ve Harem Ağalarının emri altındaki erkek köleler istihdam olunmaktadır. Bu bölümde çalışan

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

bir tek kadın köle yani cariye bulunmadığı gibi, izin alınmadan bu bölümde çalışan tavaşilerden kimsenin asıl hareme girmeleri de mümkün değildir.

Asıl haremdede yaşayan Kadın Efendilerin, Şehzâde haremelerinin, padişahların ve Padişah ailesi mefhumu içine giren herkesin hizmetçisi durumunda olan cariyeler Haremın işçi personeli durumundadır. Reisleri de Hazinedâr Usta denilen cariyedir. Bunların Padişahların karı-koca hayatı ile ilgileri yoktur.

Asıl Haremdede yaşayan ve Padişahının ailesi kavramı altında toplanan Kadın Efendiler, vâlide sultânlar, şehzade haremeleri ve kendileri ile karı-koca hayatı yaşanan cariyelerdir. Bu grubun reisi, zaman içinde değişmekle birlikte bazen Baş Kadın Efendi ve bazen da Vâlide Sultan olmuştur.

3.1. Haremdede Erkek Personel

3.1.1. Haremdede Çalışan Erkek Personelin Ortak Özelliği: Hadımlık

Hadımlık veya bir diğer ifadeyle tavaşilik, doğuştan veya sonradan yapılmış bir ameliye yüzünden erkeklik özelliğinin kaybedilmesi manasını ifade etmektedir. Hadım etme ameliyesinin nasıl yapıldığına dair ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Bir insanı, cinsî hayatından mahrum etmek demek olan hadımlık, İslâm hukukunda câiz görülmemiştir. Hadımlığa hisâ veya ihtisâ denilmektedir. Hatta bütün Osmanlı Şeyhülislamı hadımlığın câiz ve meşru bir fiil olamayacağına dair kesin fetvâlar vermişlerdir. İslâm Hukukunda erkeğin cinsel organının kesilerek hadım edilmesi tamamen yasaklandığı gibi, hayaları kesilerek veya tesirsiz hale getirilerek hadım edilme de yasaklanmıştır. Bu ikinciye ihtisâ denmektedir. Konuyla ilgili bir hadis-i şerifi buraya almak istiyoruz:

Ebû Hüreyre (RA), Hz. Peygamber'e çıkarak, "Yâ Resûlallah! Yaşım çok genç, zinaya düşmekten korkuyorum. Evlenmek için gerekli maddi imkana da sâhip değilim. Müsâade ederseniz, husye bezlerimi aldırayım." Dört defa sorması karşısında sükûtle cevap veren Allah'ın Peygamberi, sonuncuda biraz da kızgınlıkla "Ey Ebu Hüreyre! Senin kavuşacağın mukadderâtı yazan kalemin mürekkebi kurumuştur. Durum böyle olunca ister hadımlaş ve ister hadımlaşma, müsâvidir". Burada Ebu Hüreyre sadece muhayyer bırakılmamaktadır; belki azarlanmakta ve Allah'ın kaderini değiştirmeye yeltenmekle suçlanmaktadır.⁴⁷

İnsanları hadım etmenin İslâmiyet'te caiz olmamasının asıl delili ise, Kur'an'daki şu âyettir ve bütün Osmanlı Şeyhülislamı hadımlığı yasaklayan fetvâlarını bu âyete dayanarak vermişlerdir: "(Şeytan devamla şöyle der): Onlara emirler vereceğim, ta ki, Allah'ın yarattığını değiştirmeye kalkışacaklar. Kim Allah'ı bırakıp da şeytani dost edinirse, açık ve büyük bir hüsrana maruz kalır".⁴⁸

Bu âyet-i kerîmeyi değerlendiren İslâm Hukukçuları, hadımlık konusunda şu görüşü açıklamışlardır: İnsanın hadım edilmesi, haramdır; ancak bir menfaat ve maslahat için olursa insanlar dışındaki canlıların mesela atın ve öküzün hadım edilmeleri câiz olur.⁴⁹ Hatta İslâm Hukukçuları ve Osmanlı Şeyhülislamı, hadım fiilini teşvik edeceğinden dolayı, başkaları tarafından hadım edilmiş insanların istihdâmının dahi mekrûh olduğunu ifade etmişlerdir. Mekrûh ile haram arasındaki fark malumdur.⁵⁰

Bu konuda Osmanlı Şeyhülislamı Dürrî-zâde Es-Seyyid Mehmed Ârif Efendi'nin verdiği şu fetvâ yeterlidir zannederim:

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

“Habeş ve zenci tâifesinden Mısır ve havâlisinden celb olunan ricâl ve sıbyânın ba'zılarının âlet-i tenâsüllerini kat' edüb mecbûb (erkeklik organı kesik) yahud hasy (hayaları hadım eylemek) etmek şer'an câiz olur mu?

El-Cevâb: Harâmdır.

“... nass-ı celîlinin mazmûnunda E'imme-i tefsir hisâ münderic olduğunu tasrih etmişlerdir. Şerh-i Kenz'de nakl edüb ol fi'lin hürmetini Fetâvây-ı Feyziye'de ve gayrıda tasrih etmişlerdir. Ol makûle umur-i şeni'a (bu türlü çirkin işlere) tasaddi edenler, Şeytân-ı Aleyhillâ'ne'nin emrine ittiba' edüb Şeytanı veli ittihaz etmeleriyle âyetin va'îdinde dâhiller olub ism-i azîm ile âsimler olurlar.”

“Bu sûretde bu makûle ricâl ve sıbyânın bazılarının ol tarikle katillerine ve bazılarının inkıtâ'-ı nesillerine (ölümlerine veya nesillerinin kesilmesine) bâ'is olan fi'l-i muharremi i'tibâr edenlere şer'an ne lâzım gelür?

El-Cevâb: Ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîd ile zecr olunub ol emr-i münkerin definde hükkâm (hâkimler) müsamaha ve iğmâz-ı ayn ederler ise âsimler olub azle müstehak olurlar.”⁵¹

Bütün bu şer'î hükümlere rağmen, Osmanlı Devlet adamları, Padişahlardan paşalara kadar, kendileri, insanları aslâ hadım etmemişlerdir. Ancak, hadım olarak Afrika'dan getirilen köleleri, evlerinde ve bu arada Harem'de istihdâm etmek üzere satın almışlar ve hizmetçi olarak kullanmışlardır. Bu fiil haram değil, sadece mekrûhtur.

Bu arada Hareme hadım hizmetçi alırken de ilm-i Simâ veya ilm-i kıyâfet denilen ve insanların fizikî özelliklerinden onların ruh hâletlerini ortaya çıkarmaya yarayan bazı özellikler arandığını, Saraya alınan hadımların çok eskiden beri bu ilmi bilen insanların elemelerinden geçtiğini, Kâbus-nâme'deki tavsiyelerden anlıyoruz.⁵²

Hayaları veya erkeklik uzuvları kesilen hadımların, tamamında olmasa bile bir kısmında, sonradan erkeklik uzvunun yeniden geliştiği ve hatta cinsi hayata hazır hale geldiği de araştırmaların ve tarihî olayların ortaya koyduğu bir gerçektir. Osmanlı devlet adamları bizzat hadım işini yapmamışlardır. Ancak bu konuda gerçek olan bir husus da Osmanlı Haremine hizmetçi olarak alınan hadımların erkeklik hayatının yeniden başlaması ve ortaya çıkması halinde, muhtemel fitnelerin hemen bertaraf edilmesi için şu tedbirlerin alınmış olmasıdır:

1- İslâm'ın hükümlerine uyularak, hadım olan hizmetçiler, Harem'in antresinin dışında serbest dolaştırılmamışlar ve asıl hareme ancak izinle ve ailenin nezareti altında alınmışlardır. Nitekim asıl harem kapısının başında yazılı olan konuyla ilgili Kur'an âyetini daha evvel zikretmiştik. Bu konuyu teyid eden ve harem ağalarının hareme girmelerini yasaklayan bir yasak da IV. Mehmed'in tahta geçtiği yıllara rastlayan Kösem Sultân'a aittir. Şöyle ki:

“Ba'del-yevm kendü halinize olasız. Gerek harem umuruna ve gerek taşra umuruna karışmayasız. Cümleniz âzâdsız kölesiz. Ancak harem kapısı önünde oturmaktan gayri işiniz yoktur. Size tayin olunan harem kapısı önünde olan odalardır. Eğer harem kapısından içeri bir adım duhûlünüz tezkire irsâl eylediğiniz mesmû'um olur ise, bilâ emân velâ te'hîr katl olunursunuz. Eğer umûr-ı mühimme olub tarafımıza bildirmek iktizâ eder ise, bir tezkire ile Kethüdâ Kadına ifade edesiz. Ol dahi bize ifade eder.”⁵³

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

2- Batı ve Çin saraylarında meydana gelen ahlaksızlıklar hesaba katılarak, Osmanlı haremine alınan hadımların erkeklik organlarının tamamıyla kesilmiş olduğuna dikkat edilmiştir. Ayrıca alınan hadımların çirkin olmaları da dikkat edilen hususlar arasındadır.

3- İstisnâi olarak hareme alınan hadımlarda sonradan erkeklik organının oluşması halinde, bunların belli bir maaş bağlanarak hemen haremden çıkarıldıkları görülmektedir. II. Mahmud döneminde yaşanan bir olayı kısaca nakledelim. II. Mahmud'a şöyle bir takrir gönderilmiştir:

“Bab'üs-Sa'adet'ül-Aliyye neferâtından Gebzeli İbrahim Ağa ve Geyveli Ali Ağa ve Rumelili Abdullah Ağa kullarına recüliyyet ârız olmaktan nâşi...”. Bu takrire II. Mahmud'un cevabı ise şöyle olmuştur: “Manzûrum olmuştur. Üç neferin beherine mahiye ellişer kuruş verilip mahalline masraf kaydoluna.”⁵⁴

Bütün bu tedbirlerin yanında, elbette ki hem cariyelerden ve hem de hadım ağalarından tedbirlere rağmen bir kısım fitnelere sebep olanların çıkabileceğini, hatta bazı çirkin olayların da olduğunu inkâr edemeyiz. Zira insan unsurunun bulunduğu ve hele de erkek ile kadının beraber olabileceği mekânlarda bu tür fitnelerin tamamen olmadığını iddia etmek de mümkün değildir. Ayrıca başta Dâr'üs-Sa'âde Ağası olmak üzere, Osmanlı tarihi içinde bazı ağalarda hadım olma şartı aranmamış ve cariyelerle evlenmelerine ve odalık cariyelere sahip olmalarına müsaade edilmiştir. Mesela Baş Musâhib Rasim Ağa'nın odalıkları, Bâb'üs-Sa'âde Ağası Hayrullah Ağa'nın da nikâhlı haremi vardır.⁵⁵

3.1.2. Hadım Ağaları

Haremin Asıl Harem Kapısı'na kadar olan kısmına Hareme Medhal (Antre) denir ki, burada Dârüs-Sa'âde Ağası ve Harem Ağalarının emri altındaki erkek hadım köleler (tavaşiler) istihdam olunmaktadır. Bu bölümde çalışan bir tek kadın köle yani cariye bulunmadığı gibi, izin almadan bu bölümde çalışan tavaşilerden kimsenin asıl hareme girmeleri de mümkün değildir. Bu konuyu Batılı bir yazar şöyle tasvir etmektedir;

“Doktorlardan başka hiç bir erkek hareme ayak basamaz. Onlar bile Padişahın özel izni ile ve harem ağalarının eşliğinde girerler. Hasta kadın ve çevresindekiler, uzun şallara bürünürler. Doktor nabzına bakmak isterse, hastanın bileği bir tülle örtülür; dilini veya gözlerini görmek istiyorsa, yüzün kalan kısımları tamamıyla örtük olmak şartıyla gösterebilir. Kızlar ağası bile haremdaki kadınlardan birine dikkatlice bakamaz.”⁵⁶

Osmanlı haremine alınan hadım erkek hizmetçiler (tavaşiler) iki gruba ayrılmaktaydı:

Birincisi; Ak Hadımlardır. İslâm hukukunda erkeklerin hadım edilmesi yasaklandığından dolayı, Osmanlı Devleti'nin genişleme yıllarında, İstanbul'a çok sayıda Macarlardan, Almanlardan ve Slavlardan esir getiriliyordu. İlk ak hadımlar bunlar arasından temin ediliyordu. Daha sonraları Gürcü, Ermeni ve Çerkezler'den hadım olanlar satın alınarak temin edilmeye başlandı. Osmanlı haremünde istihdam edilen bu ak hadımlara ak ağalar adı verilmekteydi. III. Murad'ın 1582 tarihinde Bab'üs- Sa'âde Ağalığını yani kızlar ağalığını zenci kızlar ağası Habeşi Mehmed Ağa'ya teslim edişine kadar, kızlar ağası ak ağalardan seçilirdi. Ak ağaların en önemli görevi, Padişahın mâbeyn dâireleri ile harem dairesini korumak ve gerekli hizmetleri görmektir. Dış göreve atandıklarında vezâret payesi verilir ve genellikle Mısır Valiliğine gönderilirlerdi.⁵⁷

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

İkincisi; Siyah Hadımlardır. Hem fitneye daha çok yol açma ihtimali, hem teminindeki güçlük ve hem de hadım edilmelerinin zorluğu ve dayanıksız olmaları sebebiyle, özellikle III. Murad zamanında Osmanlı Haremünde ak hadımların yerini zenci olan siyah hadımlar alınmaya başlandı. Bunun üzerine esir tüccarları, Mısır, Habeşistan ve Orta Afrika'ya kadar giderler, türlü yollarla elde ettikleri zenci çocuklarını hadım ettirdikten sonra başta Mısır ve İstanbul olmak üzere Akdeniz limanlarında satarlardı.

Bu yollarla Harem'e alınan zenci hadımlardan bir ocak kuruldu ve adına da ağalar ocağı dendi. Ağalar ocağına alınan zenci çocukları, kendilerinden daha büyük hadım ağalarınca yetiştirilirdi. Bunlara Türkçe öğretilir ve güzel isimler takılırdı. Sarayın ve haremın âdâbı hem nazarî ve tatbiki olarak öğretilirdi. Enderun okulunda olduğu gibi, harem de bir okuldu. Belli bir yaşa kadar eğitilen ve eğitimlerini tamamlayan hadımlar, daha sonra Haremdeki hizmetlere tevzi edilirlerdi.⁵⁸

Haremın Medhalinde görev yapan hadımağaları veya bir diğer adla harem ağalarının sayıları, Fâtih zamanında 20'yi, 1517 tarihinde 40'ı, 1537 tarihinde 20'yi ve nihâyet 100'ü geçmemesine rağmen, batılı kaynaklar, bu sayıyı 500, 600 ve hatta 800 olarak ifade etmişler ve karalamak istemişlerdir.⁵⁹

A. Hadım Ağalarının (Harem Ağalarının) Reisi: Kızlar Ağası / Bâb'üs-Sa'âde Ağası

Sarayda bulunan haremağalarının başı ve en büyük âmiri Kızlar Ağası, Bâb'üs-Sa'âde Ağası veya Kapı Ağası da denilen âmirleriydi. Resmi unvanı Dârüs-saade ağası idi. Kızlar ağası, Osmanlı Sarayı'nın ve bütün iç ve harem halkının başı idi. Derecesi sadrazam ve şeyhülislâmdan sonra gelirdi. İşlerini emrindeki harem ağalarına gördürürdü. En önemli görevleri ise, Padişahın haremını korumak, harem için gereken cariyeleri temin etmek, Haremde bulunan cariye ve hadımların terfi ve cezalandırma işlemlerini Padişaha arz etmek, surre alaylarını düzenlemek, haremın bütün haricî ihtiyaçlarını harem ağalarına yaptırmak, kendine bağlı bulunan personelin tayinlerini yapmaktır.

1582 yılına kadar kızlar ağalığı, saray ak hadımlarının başı olan ve Bâb'üs-saade ağası da denen Kapı ağalarına mahsus idi. XVI. yüzyılın sonuna kadar devam eden ak ağaların hâkimiyetindeki kızlar ağalığının altında ise şu ağalıklar vardı (rütbe sırasıyla): Has odabaşı, Hazinedârbaşı, Kilercibaşı, Saray ağası ve Saray Kethüdâsı. Bunlardan sonra ise, Köşebaşı, Baş Eski Ağa ve iki Özengi Ağası gelir. 1582 yılında III. Murad'ın kızlarağalığını Habeşi Mehmed Ağa'ya teslim etmesinden sonra, kızlar ağalığı zenci haremağalarına geçmiştir. III. Murad'ın ölümünden itibaren yeniden ak ağalara geçmişse de 1594'ten sonra kat'î olarak yeniden zencilere intikal etmiştir.

Kapı Ağalarının yani kızlar ağasının geniş yetkileri sonraları büsbütün daraltılmış ve III. Ahmed zamanında bir ara saray âmirliği silâhdarlara bile verilmiştir. Hatta III. Ahmed'in sadrâzamı olan Şehid Ali Paşa zamanında 1715 senesinde Mısır havalisindeki Habeşîlerin hadım edilmemeleri hakkında Mısır valisine bir hüküm gönderilmişse de kısa zaman sonra onun şehid olması üzerine bu hüküm tatbik olunmamış ve bu usul devam etmiştir. Zenci haremağalarından Yenisaray Baş Kapı Gulamlığı derecesine erenler, sonra Eski Saray ağası ve münhal vukuunda Dârüs-saade ağası olurlardı. Sarayda, maiyyetlerinde cariye bulundurmaya yalnız onlar izinli idiler. XVII. yüzyıldan itibaren bilhassa nüfuzları artmış ve padişahların üzerinde çok müessir olmuşlardır. Azl olundukları zaman Mısır'a gönderilirler ve orada azadlık ismi verilen bir maaşla yaşarlardı.

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Dârüs-saade ağaları, aynı zamanda Haremeyn-i şerifeyn denilen Mekke ve Medine'ye ait vakıfların nazırı idiler. Bundan başka, hükümdar namına olarak selâtin evkafının idaresine de bakarlardı. Bütün bu işleri görmek için her çarşamba günü sarayda, Orta kapının dışındaki Has Ahır kapısı tarafında Dârüs-saade yazıcısının dairesi tarafındaki köşkte bir divan akdederdiler. Bu divanda evkaf müfettişi, haremeyn evkafı muhasebecisi ve mukataacısı, ruznameci, başhalife, ağa yazıcısı ve saire bulunurlardı.

Bundan başka gerek sarayda ve gerekse hariçte bulunan sultanların maaşları Dârüs-saade ağalarının tertib ettiği cetvele göre dağıtılırdı. Her yıl yapılan surre alayı gene bunların nezaretinde olurdu. Sarayın Enderun ve Harem kısmının en büyük ağası ve âmiri olmak dolayısıyla resmî teşrifatta sıraları sadrazam ve şeyhülislâmdan sonra gelirdi.⁶⁰

Sultân Mehmed Reşad'ın konuyla ilgili bir fermanı ise, kızlar ağasının son vazifelerini yeterince aydınlatmaktadır:

- 1- "Haremde yaşayan kadınların kıyafetlerine dikkat edecekler; ahlaka aykırı giyinenlere engel olacaklar.
- 2- Saraylı kadınlar, dışarıya giderken yanlarında bir harem ağası bulunacak ve kötü yerlere gitmekten onları alı koyacak.
- 3- Akşamları saat yarımından sonra harem ağaları haremde kalamayacak.
- 4- Bohçacı, işçi ve benzerlerinin hareme alınmasına engel olacaklar.
- 5- Hareme gelen ziyaretçiler kızlar ağasından izin alacaklar, yoksa hareme sokulmayacaklar."⁶¹

B. Diğer Harem Ağaları

Harem'in Medhalinde kendilerine ayrılan yerlerde vazife gören erkek hadım (tavaşi) kölelere, Harem-i Hümayunda yani sarayın kadınlara mahsus kısmında hizmet, muhafaza ve nezârette bulduklarından kendilerine harem ağası denmiştir. Kızlar ağasının dışında kalanlar, hadım ağaları, ak ağalar, siyah ağalar veya harem ağaları diye anılırlar.

Harem-i Hümayuna alınan hadım ağaları ilk defa en aşağı unvanıyla yad olurlardı. Sonra sırasıyla Acemiağa, Nöbet kalfası, Ortanca ve Hasıllı (veya Hasırlı) olurlardı. En eski hasıllı terfi ederse Yaylâbaşı gulâmı ve sonra Yeni Saray Baş Kapı Gulâmı olurdu. İçlerinden talihi olanlar Eski Saray ağalığına ve en nihayet Kızlar ağalığına kadar yükselirdiler.

Harem ağalarının kendi aralarındaki rütbeleri, Osmanlı tarihinin değişik dönemlerinde ve hatta ak ağalar yahut siyah ağaların kızlar ağalığını ellerine geçirdikleri dönemlere göre, az da olsa farklılık arz etmiştir.

1- XVI. yüzyılın sonlarına kadar kızlar ağalığının altında sırasıyla şu ağalıklar vardı (Rütbe sırasıyla): Has Odabaşı, Hazinedâr Baş (Harem-i Hümayûnun masraflarına bakan ağa ki, Haremdeki cariyelerin başı demek olan Hazinedar Usta ile karıştırılmaması icab eder), Kilerci Baş, Saray Ağası ve Saray Kethüdâsı. Bunlardan sonra ise, Köşebaşı, Baş Eski Ağa ve iki Özençi Ağası gelir.

2- Daha sonra ise, ak ağalar ve siyah ağaların iktidarı ele geçirmelerine göre şöyle

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

bir sıralama ve izah mümkündür:

Kapı Ağası (Kızlar Ağası): Harem Ağalarının reisi.

Saray Ağası: Ak hadım ağasıdır. Kızlar ağasının birinci yardımcısıydı. Hazinedâr başı ak hadımlardan ise, kızlar ağasından sonra o gelir; yoksa bu gelirdi. Sarayın temiz tutulması ve tamirinden sorumluydu. Kilerci başı da hadımlardan olması halinde bunun önüne geçirdi. Ancak hadımlardan değilse, saray ağası tekaddüm ederdi. Hazinedar başı ve kilercibaşının hadımlardan olması nadirdi.

Saray Kethüdâsı: Ak hadımların saray ağasından sonra gelen âmirleri idi ve Kapı Oğlanı Kethüdâsı diye de adlandırılırdı. Kapıyı bekleyen ak hadımların idare ve inzibatından doğrudan sorumluydu. Zenci hadım ağalarında kızlar ağasından sonra gelen bu iki merteye yoktu.

Baş Kapı Gulamı: Bunlar, zenci hadımağalarında kızlar ağasından sonra gelen makam sahipleriydiler.

İkinci Baş Kapı Gulamı: Biraz öncekinin yardımcısıydı.

Ortanca: Yani Binbaşı rütbesindeki ağa demektir. Besim Ağa bunlardandı.

Nöbetçi Kalfa: Umum nefer oğlanlarının zabiti ve sorumlusu olan bir ağa idi.

Maamafih, Valide Sultan ağaları ile şehzadelerin muhafızı olan ağalar ve saray kadınlarının namaz kıldıkları mescidin imamı ve müezzini olan ağalar da itibarlı ağalardandı. Dikkat edilirse, Haremın irtibatlı bulunduğu Cami ve Mescidlerin imam ve müezzinleri dahi harem ağalarından seçilirdi. Harem-i Hümayun masraflarına bakan Hazinedar Ağa, Oda lalası, Vâlide Sultân Ağa, Hazine kethüdâsı ve vekili de ağaların ileri gelenlerindendir.

Harem ağaları arasında yer alan önemli bir grup da musâhiblerdir. Baş, ikinci ve üçüncü musâhibler adıyla bizzat Padişahlar tarafından tayin edilen bu insanlar, Padişahların odaları önünde nöbet tutarlar ve Sultanın emirlerini harem halkına ve divan azalarına duyururlardı. Sultân Hamid'in 12, Sultan Reşad'ın 6 ve Sultân Vahidüddin'in de 4 musâhibi bulunduğu nakledilmektedir.⁶²

3.2. Haremde Kadın Personel

Haremde yaşayan cariyelerin iki ayrı statüsü vardır; Birincisi; hizmetçi statüsündeki cariyeler. Hazinedâr Usta'nın riyaseti altında Osmanlı Haremi'nde hizmet gören bütün cariyelerin durumu böyledir. İkincisi; bazı farkları ile birlikte istifraş hakkı bulunan eş statüsündeki cariyeler. Kadın efendilerin, şehzâde haremelerinin, ikballerin ve gözdelelerin durumu böyledir.

3.2.1. Genel Olarak Saray'daki Cârîyeler

Osmanlı padişahları, Harem dâirelerinde istihdâm ettikleri veya karı-koca hayatı yaşadıkları cariyelere şer'-i şerifin hükümlerini aynen tatbik etmişlerdir. Osmanlı Haremde Orhan Bey zamanından beri cariyelerin bulunduğu ve istihdâm edildiği ifade

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

edilmektedir. Ancak Haremdeki cariyelerin sayıca artması, Fatih döneminden itibaren başlar. Zira Fâtih devrinde devlet idaresi devşirmelerin eline geçtiği gibi, Haremde de böyle olmuştur. Nasıl devşirilen erkekler, Enderun Mektebinde terbiye edilerek Osmanlı Devleti'nin askerî ve idârî üst makamlarına yükselme imkânlarını elde etmişlerse, Harem Mektebine alınan cariyeler de zekâlarına, ahlaklarına ve güzelliklerine göre, evvela haremde hizmetçi statüsündeki grubu olan cariyeye, kalfa ve ustalar makamlarına ve sonra da Padişahlar tarafından seçilmeleri halinde Padişah ile karı koca hayatı yaşayan gözde, ikbal ve Kadın Efendi ve neticede vâlîde sultân pâyelerine kadar yükselme imkânlarına kavuşabilmektedirler.⁶³

O halde harem mektebinde yetişen cariyeleri iki gruba ayırmak icab edecektir:

Birinci grup, asıl haremde ve Padişah ile ailesinin hizmetlerini gören cariyeler grubudur ki, haremde sayıları bazen 400'e ve 500'e ulaşan cariyelerin kahir ekseriyetini bunlar teşkil etmektedir.

Bunların haremde ve Padişah ailesinin hizmetlerini ifa dışında her hangi bir şekilde Padişah ile karı koca hayatları mevzubahis değildir.

İkinci grup ise, Padişahın ailesi arasında yer alan gözde, ikballer ve kadın efendiler grubu idi.

Haremde ve Padişah ailesinin hizmetlerini ifa mükellef olan ve hizmetçi kadınlar statüsünde bulunan saray cariyelerini dört ayrı grupta toplamak mümkündür; 1- Acemiler, 2- Cârîyeler, 3- Kalfalar (Şâkirdler), 4- Ustalar (Gedikli Cârîyeler).

Bu dört grubu ayrı ayrı incelemek, harem hayatını anlamak ve Padişahların yüzlerce kadınla yatıp kalkıyor şeklindeki iddialarını ortadan kaldırmak için zaruri görünmektedir. Bu dört grup incelenince görülecektir ki, haremdeki cariyelerin kahir ekseriyetini tamamen bugünkü kadın hizmetçi grubundadırlar ve bunlar aldıkları belli ücretler karşılığında Haremde hizmet etmektedirler. Ancak bunların bekâr olmaları ve Haremde buldukları müddetçe evlenmelerinin fiilen mümkün olmaması sebebiyle, her an şehzade veya Padişahın haremi arasına girmesi mümkündür. Padişahın haremi arasına girmediğinden veya giremediğinden dışarıdan evlenmek isteyenler, çırağ edilme adı altında evlendirilip haremde çıkarılırlardı. Şimdi sırasıyla bunları ve nasıl temin edildiklerini, vazifeleri ile birlikte görelim:

A. Acemiler ve Hareme Alınışları

Osmanlı devletinde ilk zamanlarda kendileriyle savaş yapılan milletlerden alınan esir kadınlar ve kızlar arasından Hareme cariyeye alınırdı. Çerkez, Gürcü ve Rus asıllı cariyeler ise genellikle satın alınarak hareme sokulurdu. Hareme giren yeni kızlara acemi denilirdi. Bunların ekserisi köyden geldiğinden dolayı, bir müddet saray âdâb ve usullerini âmirleri olan cariyelerden, kalfalardan ve ustalardan öğrenirlerdi. Bunları öğreninceye kadar efendilerinin huzuruna çıkmazlardı. Özellikle Çerkez kızları ince ruhlu, hassas ve zeki olurlardı. Çerkez kızlar, bir çok hânedân erkekleriyle evlenmişler, büyük itibara ve mevkilere yükselmişlerdir. Bir çok Çerkez kadınları, kızlarını beşikden itibaren "Padişah haremi olup ihtişam ve elmaslar içinde hayat sür!" diye yetiştirirlerdi. İstanbul Esir pazarında en çok Çerkez, Abaza ve Gürcü cariyeler satılmaktaydı.⁶⁴

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Bazı yeni gelen acemiler, Türkçe dahi bilmedikleri halde, zekâları sayesinde derhal Türkçe'yi öğrenirler ve bütün saray âdetlerini de pek çabuk anlardı. Bazı eski saraylıların ifadesiyle "Saray'da terbiye olmayan, hiç bir yerde terbiye öğrenemez. Harem terbiye mektebidir." XVII. yüzyıldan itibaren zekâları ve güzellikleri sebebiyle hareme alınan acemilerin çoğu Kafkasyalı olmuştur.⁶⁵

Hareme alınan cariyelerin ikinci kaynağı da, devlet adamlarının bunları Padişaha armağan etmeleri idi. Başta yabancı devlet adamları olmak üzere, Sadrazam, Vezirler, Beğlerbeğleri ve Sancak Beğleri, Padişaha satın aldıkları cariyeleri hediye ederlerdi. Hediye edilen cariyelerin de %90'ı haremden hizmetçi statüsünde çalıştırılmak üzere hareme alınırlardı. Geriye kala %10'luk bölüm ise odalık veya gözdele grubuna alınmaktaydı.⁶⁶

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti esirlerin alınıp satılmasını yasaklayınca Kafkasyalı bazı aileler kendi kızları ile kızlarını Hareme cariye statüsünde vermeye devam etmişlerdir.⁶⁷

Şunu da belirtelim ki, cariye satan esir tüccarları da sattıkları cariyeleri üç kısma ayırıyorlardı:

- 1) Haremden hizmetçi olarak istihdâm edilecek cariyeler. Bunlar güzel olmakla birlikte, genellikle yaşları büyükçe idi.
- 2) Terbiye edilip satılmak üzere alınan 5-7 yaş arasındaki cariyeler. Bunlar, hizmetçi olarak veya odalık şeklinde bulûğaa erdikten sonra ayrılırlardı.
- 3) Hareme doğrudan doğruya odalık ve gözde yani Padişah ve hânedân erkeklerinin ailesi olmak üzere alınanlar. Bunlar çok az olurdu. Zira Padişah ve hânedân erkeklerine harem olacaklar, genellikle Harem Mektebinde terbiye edilirdi.⁶⁸

Hareme satın alınan cariyeler kâhya kadın, ebeler veya hastalar ustası tarafından ciddi manada muâyene edilirdi. Satandan ailesi ile alakası kalmadığına dair bir sened alınırdı.⁶⁹ Hastalıklı olanlar sahibine geri verildiği gibi, uykusu ağır olan, horlayan veya başka kusurları olanlar da pek alınmazdı. Ancak bazen bu cariyeler arasında dilsizler, maskaralar, zenciler ve cücelerin de bulunduğunu görüyoruz. Bütün bunların bulunması, Padişahın haremden her kadınla yatıp kalktığını iddia eden ve bunların hizmetçi statüsünde olduğunu bilmeyenlere de iyi bir cevap teşkil eder. Zira saraya alınan cariyelerin makbuzları incelendiğinde, bazı yaşlı kadınların, süt annelerinin ve dadılık edecek tahsilli kadınların da bulunduğu görülecektir.⁷⁰ Cariyeler, hareme alınırken, ilm-i sima ve ilm-i kıyâfet kaidelerinin nasıl tatbik edildiğini daha evvel anlatmıştık.

B. Cârîyeler, Sayıları ve Vazife Taksimleri

Saraya yani Hareme alınan acemiler kısa bir süre sonra artık harem-i hümâyûnun cârîyesi olurlardı. Aslında acemiler ile cariyeleri aynı grupta toplamak da mümkündür. Bir kısım araştırmacılar bu şekilde davranarak cariyeler, kalfalar ve ustalar tarzında üçlü ayırım yapmışlardır. Biz, yeni alınanlara acemi, biraz saraya alışanlara ise cariye demeyi tercih ettik.⁷¹ Bu cariyelerin %90'ı haremden istihdam edilmek üzere alındığından, biraz sonra anlatacağımız gibi, kalfaların ve ustaların yanına verilirlerdi. Ustaların ve kalfaların emirleri altında çalışmak ve yetiştirilmek üzere onlara teslim edilirdi. Güzeller ve odalık niyetiyle alınanlar ise, terbiye edilmek üzere, Padişahın yakın hizmetkârları demek olan hünkâr kalfalarına ve özellikle de haznedâr ustalara teslim olurlardı. Şehzâdelere harem olması

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

muhtemel olanlar için de aynı kaide geçerli idi.

Saray cariyesi olanlara yapılan ilk iş, kendilerine güzellikleri, karakterleri veya fiziki görünüşleri göz önünde bulundurularak yeni isim verilmesi idi. Padişah tarafından da verilen bu isimlerin herkes tarafından bellenmesi ve unutulmaması için ilk zamanlarda bir kâğıda yazılı olarak iğne ile göğüslerine iliştilirdi. Verilen isimler genellikle Farsçadır. Çeşm-i Ferâh, Hoşnevâ, Handerû, Ruhisâr, Neş'e-yâb ve Nergiz-edâ gibi.⁷²

Hareme alınan cariyelere kalfalar tarafından terbiye, nezâket ve büyüklere karşı hürmet gibi âdâb-ı muâşeret kaideleri bütün ayrıntılarına kadar nazârî ve tatbiki olarak öğretilirdi. Hareme ait hâtıralar okunduğu zaman, bunlara nasıl dikkat edildiği ve haremdeki cariyelerin nasıl kibar oldukları daha iyi anlaşılacaktır.

Câriyeler Müslüman olduklarından dolayı mutlaka Kur'an okumak mecburiyetinde idiler. Sultan Mehmed Reşâd'ın harem muallimesi Sâfiye Ünü-var'a verdiği şu talimât bunu ortaya koymaktadır: "Namaz kılmayanlara, oruç tutmayanlara, verdiğim tuz ve ekmeği haram ediyorum. Bu irâdem hoca hanım tarafından saray kadınlarına söylensin." Bunun üzerine muallime Hanım'ın sınıfın kapısına şu levhayı yazdırdığını görüyoruz: "Namaz kılmayan, oruç tutmayan dershanelerden içeri giremez."⁷³ Osmanlı Haremi'nin en son zamanlarındaki hali bu olursa, daha sağlam olduğu dönemlerdeki halini kıyaslarsanız, haremle ilgili iftirâların ne kadar asılsız olduğunu o zaman anlarsınız.

Harem, Halifenin evi olduğundan onun evindeki herkes ibâdetini yapmalıydı ve Kur'an'ı okumalıydı. Bunun için de okumak ve yazmak gerekiyordu. Gerçi elimizdeki saray kadınlarına ait mektuplardan bunların imla hataları yaptıkları ve fazla iyi yazıları olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak bu istenen seviyede tahsillerinin olmadığını gösterirse de tamamen tahsilsiz olduklarını göstermez. Haremde hemen hemen hepsinin odasında mutlaka bir kitaplığın bulunması da dediklerimiz isbat eder mahiyettedir. Haremdeki cariyelerin ayrıca meşru dairede müzik âletlerini de öğrendikleri, hâtıralardan öğrenilmektedir.⁷⁴

Osmanlı Haremi'nde sarayın⁷⁵ hizmetini gören cariyelerin sayıları ile Padişahların ve hanedân erkeklerinin haremleri olan kadınların sayıları, Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında sayıca az idi. Zira başta şehzadeler ve onların vâlideleri olmak üzere hânedânın bir kısım fertleri, taşra sancaklarda hayatlarına devam etmeyi tercih ediyorlardı. Bu sebeple III. Murad'a kadarki saray cariyelerini 200-300 rakamlarıyla ifade etmek mümkündür. Ancak III. Murad'dan itibaren sayılar artmaya başlamış ve I. Ahmed'in verâset usulünü kaldırıp yerine ailenin en büyük ve en layık evladı padişah olması kaidelerini getirmesiyle de, şehzadeler ve anneleri sarayda kaldıkları için bu sayı iyice kabarmıştır. Nitekim III. Murad zamanında 500'ü, I. Mahmud zamanında 456'yı, I. Abdülmecid zamanında 688'i, Sultân Abdülaziz zamanında 809'u, II. Mahmud zamanında 298'i bulunduğu görülmektedir. Bu rakamların içinde, sayıları hakkında daha sonra ayrıntılı bilgi vereceğimiz Padişahların ve hânedân erkeklerinin haremleri olan kadınlar da vardır.⁷⁶

Bir kısım Osmanlı düşmanı yabancı yazarların ve bunların yerli destekçilerinin iddia ettikleri gibi, bu rakamlara ulaşan kadınlar ile Padişahların karı koca hayatı yaşamaları hem mümkün değildir ve hem de bu tür iddialar doğru değildir. Bugün devlet başkanlığı köşkünde çalışan hizmetçi kadınlar ile Cumhurbaşkanının veya zenginlere ait bir Köşk'te çalışan hizmetçi kadınlar ile Köşk sahibi işadaminin karı-koca hayatı yaşama iddiaları ne kadar gülünç ise ve bunların sayıları da azımsanmayacak kadar fazla ise, Haremde hizmetçi olarak çalışan kadınlar ile Padişahın karı-koca hayatı yaşaması o kadar

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

gülünçtür.

Haremdeki bu cariyelerin hangi hizmetlerde istihdâm edildiğini ise, zamanında haremde en çok cariye bulunan bir kaç Padişahdan biri olan I. Mahmud zamanındaki listeyi kısaca özetlemekle daha iyi anlayacağız:

Burada dikkatimizi çeken bir husus da, Haremde çalışan cariyelerin tıpkı günümüzdeki hizmetçi kadınlar gibi, gündelik olarak belli bir ücret almalarıdır. Cariyelere verilen gündelikler, Haremdeki eskiliklerine göre değişiyordu. II. Bâyezid devrinde Şehzâde Abdullah'ın 15 Cârîyesi günde 15'er akçe; Eski Saray'da çalışan 7 cariye 10'ar akçe alırken, I. Mahmud zamanında haremdeki cariyelerin gündelikleri epeyce yükselmiş ve 4 cariye 30'ar akçe; 2 cariye 25'er akçe ve diğerleri de 20'şer, 15'er, 10'ar ve en az beşer akçe alır olmuşlardır. II. Mahmud zamanında ise cariyelerin gündelikleri, 100, 80, 70, 60, 55, 45, 40, 40, 35 ve en düşüğü 30'ar akçeydi. Dikkat edilirse II. Bâyezid devrine nazarla beş- on kat artmıştır. Bunda Osmanlı akçesinin değer kaybının da tesiri söz konusudur.⁷⁷

Bütün bu aktarılan bilgiler, yukarıda verdiğimiz esasları takviye etmekte ve Harem'i bir fuhuş yuvası olarak tasvir edenleri mahcup eylemektedir. O halde Haremdeki cariyelerin %90'ı hizmetçi statüsündedir ve esirlik süresini dolduranlar âzâd kâğıdını alıp Saray'dan çıkabilirler.

C. Kalfalar, Vazifeleri ve Çırak Edilmeleri

Kalfa, saraylarda ve konaklarda hizmet veren cariyeler için kullanılan bir tabirdir. Usta tabiri XVIII. yüzyıldan itibaren belgelerde görülürken, kalfa tabirine XVI. yüzyıl belgelerinde rastlanmaktadır.

XVI. yüzyıldan önce ise, kalfa tabiri yerine bula tabiri kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı haremde kalfa, Saray'da bir müddet hizmet görüp ilk acemilik devrini geçirmiş ve tecrübe kazanmış cariyelere denmektedir ve ayrıca bunlar şâkird diye de anılmaktadır.⁷⁸

Kalfa haline gelen saray cariyeleri, güzelliklerine ve iş bilirliklerine göre hünkâr, Kadın Efendi, vâlîde sultân, şehzâde ve ikbal dâirelerine hizmetçi olarak verilirlerdi. Kıdemlerine göre, büyük kalfa, ortanca kalfa ve küçük kalfa diye üç gruba ayrılmışlardı. Dairelere verilen kalfaların en eskisi ve yaşlısı, o dairenin büyük kalfasıdır. Emrinde ortanca ve küçük kalfalar bulunur. Bunlar, onlara nedîmelik yaparlar. Kalfalar da kendilerine verilen dairelerin işlerini, daha alt seviyedeki kalfalar ve cariyelerle yürütürler.⁷⁹

Ehemmiyetle ifade edelim ki, kalfalar, buldukları dairenin bütün işlerini emirlerine verilen cariyelerle ifa ettikleri gibi, şehzâdeler ve Padişahlar da haremelerini ve Kadın Efendilerini, bu kalfalar arasındaki güzel ve iyi ahlaklı olanlardan seçerlerdi. Böyle bir durumda kalfalıktan çıkarak yani hizmetçi statüsünü bırakarak padişahın veya hânedândan bir erkeğin haremi olma şerefine yükselme imkânları vardı. Ayrıca kalfaların tamamına yakını okur yazar sınıfından idi. Bu arada musikişinâs olanları da yok değildi. Cârîyelerin her alanda yetiştirilmelerinden kalfalar sorumluydu.⁸⁰

Kalfaların oda ve aş nöbetleri de önemli görevleri arasında yer almaktadır. Kalfalar, buldukları dairelerin her türlü hizmetini görürlerdi. Büyük kalfa, ağır işler yapmazdı. Kalfalar, yanındaki cârîyelerle bir haftalık daire nöbeti tutarlardı. Perşembe günü, bütün daireyi temizlerlerdi. Buna perşembe hizmeti denirdi. Cuma günü, nöbeti öbür kalfaya

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

teslim ederler, sıraları gelinceye kadar dinlenirlerdi.

Yine bir hafta süre ile aş nöbeti tutarlardı. Her dairenin kalfası, yanındaki câriyelerle beraber, tablakârların daireleri için getirmiş oldukları yemekleri içeri alırlar; kurulmuş olan sofralara dağıtırlardı. Sofraları temizleme ve kablaları yıkama işini acemi câriyeler yaparlardı.⁸¹

Kalfaların harem nöbetine katılmaları ve genel temizliği yapmaları asli vazifeleri arasında bulunmaktadır. Sarayın en eskilerinden bir iki kişinin maiyetinde her gece 10-15 kalfa nöbet tutarlar; haremün hünkâr sofrasında, yatsıdan sabaha kadar oturup ikişer üçer, bütün daireleri ve bahçeleri dolaşırlardı. Bunlara nöbetçi kalfalar denilirdi. Gece bir kazâ veya hastalık olursa hemen baş kâtibeye haber verirlerdi.

Her ay başında haremde genel temizlik yapılırdı. Ortanca kalfalar, gençler, bütün sofaları, koridorları, merdivenleri, hamamları, bodrum katını hep beraber temizlerlerdi. Her yeri ve yere serili ince Mısır hasırlarını sabun köpüğü serpererek silerlerdi. Temizliğe çok dikkat edilirdi.⁸²

Kalfaların Çırak Edilmeleri, Evlendirilmeleri ve Devlet Hayatında Oynadıkları Roller:

Padişahlar değiştiği zaman eski kalfalar, biraz sonra anlatacağımız ustalar ve kâtibeler de yeni padişaha geçerdi. Sadece haznedâr usta ve kalfaları saraydan ayrılırdı. Bunlar Eski Saray'a gönderilirdi. Padişahın yüz görmeyen kalfalar da Eski Saray'a gönderilirdi. Kalfalar, hizmet sürelerini tamamlayınca dışarıya çıkabilmekteydiler. Ancak bunların bir kısmı Saray'da kalmayı tercih ederlerdi.

Acemilikten yetişmiş kalfalar dışarıya çıkmak ve evlenmek isterlerse, onların istekleri göz önünde bulundurulurdu ve buna kalfaların çırağ edilmesi denirdi. Bayramlarda veya kandillerde bir kâğıda "Kulun istediği murâd, ihsân efendimizindir" diye yazar, altını imzalayıp görünecek bir yere koyardı. Bir daha efendisine görünmemek için odasına kapanırdı. Bunun üzerine efendisi çeyizini yaptırır, gerekli akçeyi verir ve uygun bir kısmeti çıkınca da evlendirirdi.⁸³

Vâlîde Sultânlar gibi, bazı dönemlerde Kalfaların da Osmanlı devlet idaresine etki yaptıkları söylenebilir. III. Murad zamanında padişahın annesi Nurbânû Sultân ile Sâfiye Sultân arasındaki çekişmeden istifâde eden Canfedâ Kalfa'nın Nurbânû Sultân'ın yanında yer alarak III. Murad'a tesir ettiği ve hatta kardeşi İbrahim'i liyâkati olmadığı halde Diyarbekir Beğler beğliğine tayin ettirdiği nakledilmektedir. Kanunî Sultân Süleyman zamanından beri Haremün dışişleriyle meşgul olan ve Yahudi asıllı olduğu söylenen Esther Kira isimli Kalfa'nın da Sipahilerin isyânına sebep olduğu ve neticede çıkardığı fitne sebebiyle Sultân Ahmed Meydanı'nda idam edildiği nakledilen acı olaylar arasında yer almaktadır.⁸⁴ Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesincede, Haremdeki sıraları Hüseyin Avni Paşa ve arkadaşlarına ileten İkinci Kâtibe Ebrûnigâr'ın maalesef önemli bir rolü vardır.⁸⁵

Haremde hizmet eden tecrübeli cariyelere kalfa dendiğini ifade etmiştik. İşte bu kalfaların en üstünleri, Haremün Kadın Personeli arasında önemli bir yerleri olan Hünkâr Kalfaları yani bir diğer adlarıyla ustalar veya gedikli cariyeye denilen cariyelerdir. Şimdi bunların durumunu görelim.

D. Hünkâr Kalfaları (Ustalar=Gedikli Câriyeler)

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Haremin kadın personeli arasında cariyelerin yükselebilecekleri en yüksek makam, Padişahların hizmetlerini gören cariyeye olmaktır ki, bunlara hünkâr kalfaları, ustalar veya bir diğer adıyla gedikli cariyeler denirdi. Bunlar, Padişahın günlük işleriyle yemeğini hazırlama ve yatıp kalkması nevinden hizmetlerle meşgul olurlardı.⁸⁶ Padişahların hizmetlerini gören ve usta unvanıyla anılan bu kadınların aralarındaki rütbeleri itibariyle muhtelif kısımları şöylece özetlenebilir:

Hazinedârlar Ve Hazinedar Usta: Padişahların hususî ve şahsi hizmetlerini gören kadınlara hazinedar denir. Hünkâr Kalfaları tabiri özellikle bunlar için kullanılır. Hazinedarların sayısı zaman zaman değişmiştir. Mesela II. Abdülhamid'in 20 hazinedarı varken, Sultân Reşad'ın 17 Hazinedar'ı vardı. Bunların reislerine Hazinedar Usta veya Baş Haznedar denmekteydi. Haremde yaşayan padişah ve hânedân erkeklerinin haremünün başı Vâlîde Sultân olduğu gibi, hizmetçi statüsündeki kadınların reisi de Hazinedar Usta'dır. Hatta bazı kaynaklar, Vâlîde Sultan'ın yardımcısı ve haremdeki kadınların ondan sonraki en rütbelisi şeklinde ifade etmektedirler. Hazinedarların en rütbelileri ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci haznedarlardı. Bütün hazinedarlar, bilgili ve terbiyeli idiler. Sade ve zarif giyiniyorlardı.

Hazinedarların en önemli görevleri, Hünkârın şahsî hizmetini görmektir. Padişah haremde olduğu müddetçe, onlar da Hünkâr Dâiresinde bulunurlardı. Hazinedar Usta, Padişahın yanında oturabilirdi, girip çıkabilirdi; ikinci, üçüncü ve dördüncü hazinedarlar ise ancak çağrılınca huzura girebilirdiler. Hazinedar Usta, Haremdeki vazifelerini maiyyeti ile birlikte yapardı. Üçüncü, dördüncü ve beşinci hazinedarlar, yanlarına aldıkları kalfalarla gece gündüz Padişah Dairesinin önünde nöbet tutarlardı. Ayrıca Haremdeki hazinelerin bütün anahtarları da Haznedar Usta'daydı. Haznedârları, resmî günlerde kendilerine has altın kordonla mühr-i hümâyûnu boyunlarına taktıklarını, bütün cariyelere kumanda ettiklerini, hususî cariyeleri, maaşı ve Kurban Bayramlarında adına kurbanı olduğunu burada kaydetmek icabeder. Hazinedarları, padişahlar haremde bulunan cariyeler arasından seçerlerdi. Padişahların en yakınları ve en yakın sırdaşları olmaları hasebiyle, yeni Padişah gelince hazinedarlarını kendisi seçer ve eski padişaha ait hazinedarlar, ya çırak olurlar veya Eski Saray'a göç ederlerdi. Önemle ifade edelim ki, bazen ikballer de bunlardan seçilirdi.⁸⁷

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Hazinedar Usta Dairesi, Vâlîde Sultân Dairesinin üst katındaydı. Dolmabahçe ve Çırağan Sarayında ise Hünkâr Dairesinin altında oturmaktaydılar.

Kâhya Kadın (Kethüdâ Kadın): Rütbe itibariyle Kadın Efendilerden hemen sonra gelmektedir. Haremin teşrifâtçısıdır. Resmi günlerde, düğünlerde ve bayramlarda, haremde yapılan bütün merâsimleri o idare eder. Memuriyetinin güç ve yetkisini göstermek üzere gümüş işlenmiş bir asa taşır; hünkâr dairesindeki eşyaları mühürlemek üzere yanında mühr-i hümâyûn bulundurur. Bir kısım yazarlar, bunun ile Saray Usta'yı aynı makam sahipleri olarak izah etmişlerse de, belgelerin verdiği bilgi bunları doğrulamamaktadır.⁸⁸ Kendine has cariyeleri ve ma'yyeti vardır.

Çaşnigîr (Çeşniyâr) Usta: Sofra hizmetlerini gören ustalara denmektedir. Emri altında çalışan cariyeler ve kalfalar vardır. Sultân veya Şehzade yemek yerken, evvela gıdanın zehirli olup olmadığını kontrol etmek için bunlar tadarlardı, ondan sonra efendilerine takdim olunurdu.⁸⁹ Topkapı'da Şimşirlik'teki dairelerinde otururlardı.

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Çamaşır Usta (Câmeşuy Usta): Sarayın çamaşır ve yatak takımlarına bakan ustalara denirdi. Emrinde çalışan kalfalara ve cariyelere de çamaşır kalfaları adı verilirdi. İlk çamaşırcı kadına Yavuz döneminde rastlıyoruz.⁹⁰

İbriktar Usta: Önceleri şehir suyu olmadığından dolayı leğen ve ibrik takımlarına bakan, Padişahın elini yüzünü yıkamasına, ona havlu tutulmasına ve abdest almasına yardımcı olanlara ibriktar ve reislerine ibriktar usta denilirdi.⁹¹

Kahveci Usta: Resmî günlerde Haremde kahve takdim edilirdi ve kahve işiyle meşgul olanlara kahveci ve reislerine de Kahveci Usta denilirdi. Törenlere gelen kadınlara ve sultânlara kısa zamanda kahve hazırlayıp takdim etmek bunların vazifesiydi. Padişaha kahve pişirip takdim etmeye de bunlar bakardı. Maiyyetinde bazen kırk adet kalfa bulunurdu. Hünkâr kahvecilerinin alâmeti ve göğüslerine taktıkları nişanları vardı.⁹²

Kilerci Usta: Padişahın kilerine ve kiler takımlarına bakan kalfaların reislerine denirdi. Yardımcısı ikinci kilerci idi. Görevini emrine verilen cariyelerle yapardı. Padişaha ait şerbetler, meyveler ve çerezler, Hünkâr'ın kilerinde saklanırdı. Kilerci Usta, Çaşnigir Usta ile beraber, Padişah yemek yerken hizmet ederdi.⁹³

Kutucu Usta: Sultânların, kadın efendilerin ve ikballerin hamamlarda yıkanmalarına yardımcı olan ustaya denmektedir. Hamam ve baş takımı ve buna benzer eşyaya nezaret eder.⁹⁴

Külhâncı Usta: Haremde bulunan hamamların yakılmasını ve temizlenmesini üstlenen kalfalara denir ve reisleri Külhâncı Usta diye anılır.⁹⁵

Kâtibe Usta: Haremin disiplinini, teşrîfât ve nizamını sağlayan âmirine Kâtibe veya Kâtibe Usta denilir. Bunların sayıları beştir. Baş Kâtibe, İkinci kâtibe, Üçüncü Kâtibe diye çağrılırlar. Kâtibe kalfalar, Haremin eskilerinden gözü açık ve iş bilenleri arasından seçilirdi.⁹⁶

Bütün bu ustaların yanında, Haremde hasta olan cariyelere bakan Hastalar Ustası; bunun yardımcısı olan Hastalar Kethüdâsı; doğum ve çocuk düşürme işlerine bakan ebeler; Padişahların kızlarına ve şehzâdelerine süt emzirmek için getirilen Dâyeler (Taye=Sütanne) ve nihâyet Padişahların çocuklarına bakan dadılar vardı.⁹⁷

Önemle ifadelim ki, usta adıyla anılan kalfaların tamamı, uzun etekli entari giyerlerdi. Her birinin yeteri kadar maaşları vardı. I. Mahmud zamanında Saray Usta, Camaşuy usta, kilerci usta 100; baş kâtibe, berber usta 80; Çaşnigir usta, kahveci usta, ibriktar usta ve ikinci haznedar 50 akçe; kiler kalfası, ikinci kâtibe 40; ikinci çamaşırcı 35; üçüncü haznedâr, ikinci kahveci, ikinci çaşnigir, dördüncü haznedâr ve beşinci haznedâr 30'ar akçe maaş almaktaydılar.⁹⁸

3.2.2. Haremdeki Cârîyelerle Alakalı Bazı Meseleler

Cârîyelerin Evlenmeleri: Haremdeki cariyelerin evlenmeleri meselesini bunların statüsüne göre ayrı ayrı izah etmek gerekmektedir:

Birinci Grup, Padişahların veya şehzâdelerin has odalığı olan cariyelerdir. Daha sonra da açıklanacağı üzere, Padişahlar, kendileri için odalık olarak terbiye edilen cariyelerin hepsi

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

ile münâsebet kurmuyordu. Münâsebet kurdukları belli sayılarda idi. Bunları biraz sonra anlatacağız. Bunların bir kısmı Kadın Efendi, bir kısmı ikbal oluyordu. Çocuk sahibi olanlar genelde ikbal ve kadın olmaktaydılar. Aynı şey şehzâdeler için de geçerliydi. Eğer Padişah olurlarsa, odalıkları kadın veya ikbal olurlardı. Olmazlarsa şehzâde haremli olarak kalırlardı. Padişahların veya şehzâdelerin münâsebetinde bulunup da beğenmedikleri veya çocukları olmayanlar ise, çırağ edilirler ve hâricden münasip bir kimse ile evlendirilirlerdi; çeyizleri ve evi Padişahlar tarafından temin edilirdi.

İkinci Grup, hizmet cariyeleri, kalfalar ve ustalar ise, daha önce de kısaca değindiğimiz gibi, cariyelik süreleri olan 9 yılı doldurduktan sonra âzâd edilirler ve ellerine çırağ kâğıdı denilen bir belge verilerek saraydan ayrılmasına müsaade edilirlerdi. Ayrılmak istemeyenler haremde kalır veya Eski Saray'a gönderilirlerdi.⁹⁹

Her iki grup cariyelerden de haremde ayrılanlara, ayrıldıktan sonra da bakılmaktaydı. Saraydan ayrılan bu cariyelere saraylılar adı veriliyor ve bunların düşmemeleri için her türlü tahsisat yapılıyordu. Kocaları ölenlere maaş bağlanıyordu.¹⁰⁰

Bu arada cariyeler, harem içinde işledikleri suçlardan dolayı, Kâhya Kadın tarafından cezalandırılmaktaydı. Ayrıca suç işleyen cariyelerden birinin Sakız Adasına sürüldüğü ve bu tür sürgünlerin de az da olsa yaşandığı, eldeki belgelerden anlaşılmaktadır.¹⁰¹

Bir kısım Padişahlar tahta çıkar çıkmaz, sevmediği eski Padişahın hareme aldığı cariyeleri, nadir de olsa, haremde çıkardığı ve hatta bazen bu yüzden perişan hallerin yaşandığı, maalesef nakledilen hadiseler arasındadır. Ancak bu durumu tamim etmek yanlış ve doğru değildir.¹⁰²

İslâm Miras hukuku hükümlerine göre, cariyelerin mirasları yani Osmanlı belgelerindeki ifadesiyle muhallefâtı ve terekesi, ölmeden âzâd edilmiş olmadıkça, efendilerindir. Bu sebeple haremdeki cariyeler vefât ettiklerinde, muhallefâtları, devlet tarafından zabt edilir ve hazineye irâd kayd olunurdu.¹⁰³

3.3. Padişahın Ailesi

Bunlar, asıl haremde yaşayan ve Padişahın ailesi tabiri altında toplanan Kadın Efendiler, vâlide sultânlar, şehzade haremli ve hânedân erkeklerinin kendileriyle karı-koca hayatı yaşadığı cariyelerdir. Bu grubun reisi, zaman içinde değişmekle birlikte bazen Baş Kadın Efendi ve bazen de Vâlide Sultan olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk zamanlarda Padişah kadınlarına ve kızlarına, Selçuklularda olduğu gibi, "Hatun" denmekte idi. Ancak XVI. yüzyıldan sonra daha çok "Kadın" veya "Kadın Efendi" tabirini kullanmaya başladılar. Osmanlı Tarihinde Sultân adı ile anılan ilk kadın Yavuz'un karısı ve Kanunî'nin annesi Hafsa Sultân'dır. Bu tarihten itibaren sadece Padişah annelerine sultân denilmiştir. Sonraları, Padişahların annelerine Vâlide Sultân denilirken, Padişah veya şehzâde kızlarına sultân denilmeye başlanmıştır. Bu kâidenin bazı istisnâları mevcuttur.

3.3.1. Haremdeki Kadınların Reisi: Vâlide Sultân

Osmanlı Hareminin en yüksek makamı Osmanlı Padişahlarının anneleri demek olan Vâlide Sultânlık'tır. Padişahların annelerinin resmî adı diğer bazı Müslüman memleketlerinde olduğu gibi Mehd-i Ulyâ veya Mehd-i Ulyây-ı Saltanat olup valide sultân tâbiri rivayete göre ilk defa III. Murad'ın annesi için kullanılmış ve sonra taammüm etmiştir.

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

II. Abdülhamid'in annesi Tirimüjgan Kadın efendi ve Sultân Vahdeddin'in annesi Gülustu Kadın efendi gibi bazı istisnâların dışında, çoğu Padişah anneleri bu unvanı kullanmışlar ve en son kullanan da Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Vâlîde Sultân olmuştur. Valide Sultanlar ise oğullarına "arslanım" diye hitab ederlerdi. Bu tâbir, saltanatın ilgasına kadar devam etmiştir.¹⁰⁴

Bir padişah vefat ettiği zaman eğer varsa annesi ve zevceleri Topkapı Sarayı'ndan Eskisaraya götürülür ve Eskisarayda bulunan yeni padişahın annesi muayyen bir merasimle ve alayla Topkapı Sarayına getirilirdi. İşte buna valide alayı denirdi. İlk Vâlîde Alayı'nın III. Mehmed'in ölümü üzerine, I. Ahmed'in annesi Handan Vâlîde Sultân için yapılması icab eder. IV. Murad'ın ve Sultân İbrahim'in annesi Kösem Sultân, II. Mustafa ve III. Ahmed'in anneleri Gülnûş Sultân, kendileri için Vâlîde Alayı yapılan Vâlîde Sultânlardandır. Vâlîde Sultân'ın Hareme gelişinin ikinci günü, Sadrazama veya Sadâret Kaymakamına bir hüküm yazılarak geldiği haber verilirdi. Hareme Hünkâr Sofasından sonra en geniş dâirenin Vâlîde Sultân Dâiresi olduğunu daha evvel zikretmiştik.¹⁰⁵

Valide Sultanlar, oğullarından ekseriya büyük bir hürmet görürlerdi. Kendilerine paşmaklık adıyla haslar tayin olunur ve darphaneden de muayyen aidatları bulunurdu. Validelerin kalabalık bir maiyyeti vardı ve onları dürüst ve namuslu kimseler arasından seçilen valide kethüdası adlı bir memur idare ederdi. Bu zat, devlet ricâlinden olup itimada lâıyk görüldüğünden bu vazifeye seçilirdi. Ancak bazen bu kethüdâların Vâlîde Sultânlara tesir ederek onları kötüye kullandıkları da olmuştur. Vâlîde Sultân'ın geniş bir cariyeler ordusu emrindeydi. Daha doğrusu Haremin kadın personelinin âmiri Vâlîde Sultân idi ve onun adına bu personeli daha evvel anlattığımız veçhile Haznedâr Usta idare ederdi. III. Murad, III. Mehmed, IV. Mehmed, III. Osman, III. Selim validelerine pek fazla bağlı ve hürmetkâr olmakla meşhurlardır.¹⁰⁶

Valide Sultan deyince akla gelenlerin başında Kanunî Sultân Süleyman'ın annesi ilk Vâlîde Sultân gelmektedir. Ancak bunların içinde en meşhuru ve kudretlisi IV. Murad ve Sultân İbrahim'in anneleri olan Kösem Sultân idi. Gerçekten Vâlîde Sultânlardan bir kısmı devlet işlerine de fazla miktarda müdahalede bulunmuşlardır ki, bunlar arasında III. Murad'ın annesi Nurbânu Sultan, III. Mehmed'in annesi Safiye (Venedikli Bafa) Sultan, oğulları IV. Murad, İbrahim ve torunu IV. Mehmed devirlerinde devlet idaresini zaman zaman uzun müddet elinde tutup oğlu Sultan İbrahim hal' ve katledildiği halde tek bir istisna olarak eski saraya gönderilmeyen Kösem lâkabı ile meşhur Mahpeyker Sultan başta gelirler. IV. Mehmed'in annesi Turhân Sultân'ın müdahalesi ile Kösem Sultân'ın şerrinden Osmanlı Devleti kurtulmuş oldu.

Avcı Mehmed'in zevcesi, II. Mustafa ve III. Ahmed'in anneleri olan ve tam 20 yıl Vâlîde Sultân'lık makamında oturan Gülnûş Sultân da devlet hayatında müessir olan Vâlîde sultânlardandı. II. Mahmud'un zevcesi ve Abdülmecid'in annesi Bezmialem Vâlîde Sultân da, devlet işlerine karışan ve Padişahın bulunmadığı zamanlarda devlet adamlarına emirler veren bir Vâlîde Sultân idi.

Bu arada tıpkı Kadın Efendiler ve diğer saray kadınları gibi, Vâlîde Sultânların da çok ciddi manada yaptıkları vakıflar ve hayır müesseseleri mevcuttur. Bezmialem Vâlîde Sultân'ın Vakıf Guraba Hastahanesi günümüze kadar yaşayarak gelmiştir. Venedikli Bafa diye bilinen Sâfiye Sultân'ın dahi kendi adına inşâ ettirdiği camisi, medreseleri ve çeşmeleri vardır.

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Burada önemli bir hususu açıklamak icab eder: Bilindiği gibi, Müslüman bir erkek, ehli kitap olan yani Hıristiyan veya Yahudi kadınlarla evlenebilir. Ancak doğacak çocukları İslâm Dinine tabidir. Ayrıca bir insan aslen Hıristiyan veya Yahudi olup da sonradan Müslüman olan bir kadınla da evlenebilir. İşte Osmanlı Padişahlarının anneleri arasında, eskiden Hıristiyan veya Yahudi olan kadınlar bulunmaktaysa da, Hıristiyan veya Yahudi olarak vefât eden hiç bir kadın yoktur. Osmanlı Padişahlarının zevceleri arasında Hıristiyan olarak vefat eden Kadın Efendiler çok az da olsa vardır. Ancak bunların çocukları olmamıştır. Venediklilerin bir casusu olarak değerlendirilen Sâfiye Sultân dahi çok önemli hayır müesseseleri bırakmış olan bir Vâlîde Sultân'dır.¹⁰⁷

3.3.2. Padişahın Zevceleri ve Karı Koca Hayatı Yaşadıkları Câriyeler

a. Osmanlı Padişahlarının Eşleri Sayılan Câriyeler: Kadın Efendiler

Bunlar, Osmanlı Padişahlarının bazen dört kadınla evlenmek sınırına riâyet ederek nikâh akdi ile evlendikleri ve bazen da nikâh akdi yapmadan beraber yaşadıkları ve ancak ümm-i veled statüsündeki yani çocuk sahibi oldukları kadın veya Kadın Efendi denilen cariyelerdir. Bunların sayıları, en fazla sekize çıkmıştır. Ayşe Osmanoğlu'na göre bunların çoğu nikâh ile alınmaktadır. Nikâh ile alınması, evlenilen kadın câriye de olsa, aynı anda dört kadından fazla olanı haram haline getirir. Dört adedine ulaşılmıca ancak birisinden boşandıktan sonra diğerini nikâhlayabilir. Halbuki bir anda dörtten fazla cariyeye ile Kadın Efendiler olarak hayat yaşayan Padişahlar vardır. Bu duruma göre, böyle bir iddia bütün Kadın Efendiler için doğru değildir.¹⁰⁸

Padişahın ilk kadınına Baş Kadın Efendi denilirdi. Diğerleri de İkinci, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci ve Sekizinci Kadın Efendi diye anılırlardı. Baş kadın ve diğer Kadın Efendilere hususî daireler tahsis olunur ve emirlerine cariyeler ve kalfalar verildi. Kadın Efendilerden birisi vefât ederse veya Padişah'tan ayrılırsa, yerlerine Padişahın tercih ettiği ikballerden birisi, Kızlar Ağasının arziyle Kadın Efendi olurdu. Kadın Efendiye bir berât verildi. Mesela I. Abdülhamid'in kalfalarından Mehtâb Kalfa'ya Kızlar Ağası Beşir Ağa'nın arzıyla Beşinci Kadınlık berâtı verilmişti.¹⁰⁹ Yeni Kadın Efendi alındığında kendisine ayrı bir oda tahsis edilir, elbiseler ısmarlanır, haznedar usta ve kalfaları tarafından saray âdetleri öğretilirdi. Padişahların Kadın Efendilerine Haseki de denirdi. Bazı yazarlara göre, en çok sevilenlere Haseki ve çocuk sahibi olanlara Haseki Sultân unvanı verildi. XVI. yüzyıl ile XVIII. yüzyıl arasında kullanılan bu unvan, ilk olarak Sultân İbrahim'in kadını Hüsrev Sultân'da görüyoruz.¹¹⁰

Osmanlı Padişahları, nikâhlı eşleri olmamalarına rağmen, Kadın Efendileri arasında fıkıh kitaplarında izah edilen kasm yani eşler arasında kalbî muhabbet dışındaki bütün muâmelelerde adaleti gözetme prensibine azami derecede riâyet ederlerdi ve buna nöbet denirdi. Nöbetin tanzimi ve tatbiki haznedar ustanın göreviydi. Hatta üç cuma gecesi ihmâl edilen Kadın Efendi'nin Kâdi'ye şikâyet etme hakkı olduğunu yabancı seyyâh ve temsilciler de görmüş ve kaleme almışlardır.¹¹¹ Fıkıh kitaplarında "Kasm" başlığı altında incelen birden fazla kadınlar arasındaki adalet esaslarına uymayan Padişahların, kadınlar arasında fitnelere yol açtığı ve kıskançlık rüzgarlarını dalgalandırdıkları, yaşanan olaylardan anlaşılmaktadır. Kanunî Sultân Süleyman'ın Baş Kadını ve Şehzade Mustafa'nın annesi Mahidevran Baş Kadın ile Şehzâde Selim'in annesi Hürrem Sultân arasındaki sürtüşmeler, bu adalet esaslarına riayet edilmemesinden kaynaklanmıştır.¹¹²

Maalesef Osmanlı Devleti'nin duraklamasında ve hatta gerilemesinde en büyük rolü

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

oynayan sebeplerden biri de, bir yüzyıla yakın, Kadın Efendilerin devlet işlerine karışmaları olmuştur. Özellikle Kanuni'nin karısı Hürrem Sultân, Mahidevran'ı Manisa'ya sürdürüp baş kadınlığı ele geçirdikten sonra, bir zamanların Vâlîde Sultânları gibi, harem reisi haline gelmiş ve daha da ileri giderek devletin işlerine karışmıştır. Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesinde mühim rol oynamıştır denilirse, mesele daha iyi anlaşılacaktır. Kanunî Sultân Süleyman'ın vefâtından sonra Padişahların ordularının başına geçerek sefere gitmeyişlerinde ve Saraya kapanıp kalmalarında maalesef bu şekildeki Kadın Efendilerin mühim rolü olmuştur. III. Murad'ın baş kadını Sâfiye Sultân'ın ve bunu takip eden Kösem Sultân'ın hem baş Kadın Efendi ve hem de Vâlîde Sultân sıfatlarıyla nasıl devleti idare etmeye kalkıştıkları, maalesef tarihin acı sayfalarında kötü örnekler olarak doludur. IV. Mehmed'i idare eden Turhan Sultân'dan sonra bu işin ortadan kalktığını söyleyebiliriz.¹¹³

Ancak şunu da belirtelim ki, Turhan Sultân, Harem-i Hümayûn'da, kadınların asla siyâsete karışmamaları gerektiği terbiyesini öylesine kurdu ki, Osmanlı saltanatının sonuna kadar bu terbiye devam etti. Bu suretle Hürrem-Safiye-Kösem Sultân üçlüsünün başlattığı kötü dönem kapanmış oldu.¹¹⁴

Sarayın içinde Kadın Efendiler, müsaade olmadıkça Padişahın huzurunda oturmazlar ve konuşurken daima resmî konuşurlar ve resmî hareket ederlerdi. Padişah Kadın Efendilere "Kadınım" diye çağırır ve Kadın Efendiler de birbirine "Yoldaşım" diye hitab ederlerdi. Kadın Efendiler, kültürlü, okuma yazma bilen, tarih mütalaasından ve musikiden hoşlanan kimselerdi. Anneler şehzâde oğullarından "Efendi Hazretleri" diye bahsederlerdi. Şehzâde anneleri kendisini ziyarete gelen çocuklarını daima ayakta kabul ederler ve kendilerine "Arslanım" diye seslenirlerdi. Saraylı diğer kadınlar, hürmeten Kadın Efendilerin eteklerini öpmek istedikleri zaman, onlar da nezâketen "Etme" diye mukabelede bulunurlardı. Kadın Efendiler, ortaklarıyla görüşmek istedikleri zaman, elçi olarak bir kalfa gönderirler ve müsaadelerini isterlerdi. Ortakların birbirleriyle laubali oldukları hiç görülmemişti. Şehzâdeler hangi yaşta olurlarsa olsunlar, Kadın Efendilerin ellerini öperler; onlar da kendilerini samimiyet ve şefkatle kucaklar ve alınlarından öperlerdi.¹¹⁵

Kadın Efendilerin tablacıları, harem ağaları, baltacıları ve çok sayıda cariyeleri ve kalfaları vardı. İki ekip halinde çalışırlar ve Perşembe günleri nöbet değiştirirlerdi. Kilerci, aş nöbetçisi ve benzeri kısımlara ayrılmışlardı. Hademelere baltacı denmekteydi. Kadın Efendilerin sokağa çıkmaları çok zor olurdu. Arabacı ve harem ağasının nezaretinde maiyetlerine aldıkları kalfalarla birlikte Gülhâne parkı ve Eyüb Sultân gibi yerlere giderlerdi. Rütbe sırası ile Kadın Efendilerin arabaları katiyen birbirini geçmezdi. Kadın Efendilerin hepsinin hayır hasenât yaptıkları fakirleri vardı.¹¹⁶

Haremde yaşayan diğer kadınlar gibi Kadın Efendiler de, giyimlerine ve özellikle saçlarına dikkat ederlerdi. Bunun için Saray'da Berber Usta ve Kutucu Usta bulunmaktaydı. Başa hotoz giyildiği zaman, saçlar bu hotozların içine toplanırdı. XIX. yüzyılda Padişah kızları, taç giymeye başlamışlardı. Harem kadınları makyajı ihmâl etmezler ve gözlerine sürme çekerlerdi. Kulaklarda ise değerli taşlardan yapılmış küpeler bulunurdu. Sırtta giyilen entariler mevsimine göre değişirdi. Kadın Efendiler yazın manto ve kışın da kürk giyerlerdi. II. Mahmud zamanından itibaren ferâce ve çarşaf giymeye başladılar. Tanzimat sonrası saray kadınları, açık saçık gezmeseler de, Avrupalılar gibi giyinmeye heveslenmişlerdir.¹¹⁷

Tahsisâtları Ve Maaşları: Kadın Efendilerin hepsinin tayinât ve ödenekleri vardı. Bunlara ve maiyetlerine yetecek kadar, yiyecek, giyecek ve yakacak verilirdi. Burada hatırlatmamız gereken bir husus vardır: Bazı araştırmacılar, bir Sultân Hanım'a bir günde ayrılan tahsisât

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

veya bir Padişahın bir günde yediği et ve benzeri gıda maddeleri başlığı altında, Osmanlı Haremindeki kadın ve erkeklerin birer obur yaratık olduklarını ve Osmanlı Devleti'ni yiyip bitirdiklerini hissettirmek isterler. Halbuki, bir sultâna yapılan tahsisâtı görünce, çevresindeki cariyeleri, kalfaları ve hatta bazen çocukları ve onların hizmetçilerini de birlikte mütalaa etmek icab etmektedir.¹¹⁸ Bu noktadan değerlendirerek bir misal verelim: II. Bâyezid Kadın Efendilere, her yıl 15 bin akçe ve iki samur kürk tahsis ediyordu.¹¹⁹

Daha sonraları Kadın Efendilere “hâslar” ve çiftlikler tevcih edilmeye başlandı. Mum, sabun ve odun gibi ihtiyaçları, senede iki defa Muharrem ve Receb aylarında toptan veriliyordu. Yemeklerini kendi dairelerinde yiyen Kadın Efendilere, günde 5 okka et, 3 tavuk, 2 okka sade yağ, yazları bir denk kar, bir tabak kaymak, bir okka meyve, 4 has ekme, 200 dirhem bal, hoşaf, 2 yumurta, 4 piliç ve mevsimine göre yeteri kadar sebze verilmekteydi.

Tanzimât Devri'nde, Kadın Efendilerin bu tahsisâtları maaşa çevrildi. Onlar da devlet memurları gibi maaşlarını Hazine'den almaktaydılar. Bundan gaye isrâfî önlemektir; ancak tam muvaffak olunduğu söylenemez.¹²⁰

Boşanmaları ve evlenmeleri: Osmanlı Padişahlarından biri vefât edince, onun çocuk doğurmamış yahut da erkek çocuk doğurmuş olup da vefât etmiş olan kadın ve hasekileri, devlet ricâlinden biriyle evlendirilebilirdi. Mesela Fâtih Sultân Mehmed, ilk olarak bu geleneği başlatmış ve II. Murad'ın kadını Halime Hatice Hâtûn'u babasının adamlarından İshak ile evlendirmişti. Kendisi de boşadığı Trabzon Rum İmparatorunun kızını, Zağanos Paşa ile evlendirmişti.¹²¹ Daha sonra da benzer bir olaya III. Murad devrinde rastlıyoruz. Ancak şunu önemle belirtelim ki, padişahın vefâtından sonra onun kadınlarının evlenme hadisesine çok az rastlıyoruz. Bu sayı üç dördü bulmamaktadır. Ayrıca Osmanlı Padişahları, Fâtih'in kendi fiili olanlar hariç, bu tür hadiselerle hiyânet olarak bakmaktadırlar.¹²²

Osmanlı Padişahlarının, bazı suçları sebebiyle, sayıları üçü dördü geçmeyen kadınlarını idam ettirdikleri nakledilmektedir. Mesela Kanuni Sultân Süleyman'ın kendisine isyân eden ve izzet-i nefsinin kırıyan Gülfem Kadın'ı idam ettirdiğini ve sonra da yarım kalan camiini tamamlattırıldığını ve II. Mustafa'yı kendisini öldürmeye teşvik eden Peykidil Kadın Efendi'yi II. Mahmud'un idam ettirdiğini tarihçiler nakletmektedir.¹²³ Bu arada Haremde idam ettirilen birkaç kadını, yüzlerce kadının katledildiği, Harem'in bir nevi katliam yeri olduğu ve insanların hayatlarının bu mekânda kıymetini kaybettiği şeklinde açıklayan Batılı yazarların yalanları ve iftirâları da çok dikkat çekicidir. Bunlardan bir tanesini nakledelim, ta ki diğerlerinin de nasıl yalan olduğunu böylece anlayalım: “Sarayburnu'nda bir kaza oldu. Bir dalgıç denize daldığı zaman, dipte çuvallara dolmuş bir sürü kadın cesetlerinin bulunduğunu, akıntı dolayısıyla sağa sola sallandığını titrek bir sesle anlattı.”¹²⁴

Kadın Efendilerin Eski Saray'a Gönderilmeleri: Padişahlardan birisi vefât edince, tamamen kendisine ait olan annesi Vâlide Sultân, eşleri durumundaki Kadın Efendiler, İkballer, hatta çok sevdiği cariyeler ve de onların yakın hizmetinde bulunan haznedar ustalar, bütün imtiyazlarını kaybederler ve Harem Dairesinden alınarak Eski Saray'a gönderilirlerdi. III. Murad devrinden 1826 yılına kadar eski Padişahların kadınlarını ağırlayan ve şu andaki İstanbul Üniversitesi'nin yerinde bulunan Eski Saray'a Gözyaşı Sarayı adı verilmiştir. 1826 tarihinde burası Bâb-ı Seraskerî'ye tahsis olununca, buradaki kadınlar da Topkapı Sarayı ile Çifte Saraylara nakledildiler.

Netice olarak, Harem konusunda, bazı yanlış değerlendirmeleri bulunmakla birlikte,

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

eserleri bizim ve herkesin temel kaynağı haline gelen bir araştırmacının tesbitlerini aktarıp konuyu bitirelim: “Bir çok yerli ve yabancı yazarlar, padişahların, yüzlerce cariyeye ile yatıp kalktıklarını ileri sürmüşlerdir. Hatta III. Murad öldüğü zaman, haremde 100’den fazla beşiğin sallandığı tarihlerde yazılıdır. Bunların doğru olmadığını tarihler ve belgeler ortaya koymuştur. Belgeler ve tarihlere göre, Osmanlı Padişahlarının kadınlarında ve kızlarında artış Sultan İbrahim’den sonra başlamıştır. Bizdeki tescile göre çok kadınlı padişahlar şunlardır: III. Ahmed 18, Abdülmecit 18, II. Mahmud 13, III. Selim 12, I. Abdülhamid 11, II. Bayezid 8. Tabîî listelere İkballer de dahildir. Çok kadınlı padişahlara karşılık, pek az eşi olanlar da görülmektedir: I. Mustafa’nın hiç kadını tesbit edilmemiştir. Yavuz, II. Selim, III. Mehmed, IV. Murad, II. Ahmed’in birer; Osman Bey, Çelebi Sultan Mehmed, III. Murad, I. Ahmed, II. Osman ve III. Osman’ın da 2 şer kadını olduğu tespit edilebilmiştir.”¹²⁵

B. İkbâller

İkballer, Padişahların beraber karı-koca hayatı yaşadıkları ve ancak genellikle çocuk sahibi olmadıkları cariyelerdir ki, bunlara ikbal adı verilmiştir. Bazen çocuk sahibi olur olmaz Kadın Efendiliğe yükselmişlerdir. II. Mahmud’un ikbali Pertevniyal Sultân gibi. Bazen de çocuk sahibi olmalarına rağmen, kadın unvanını hemen almamışlar ve ikbal olarak kalmışlardır. Abdülmecid’in Baş İkbali Nâlândil Hanım gibi.

Evvela şunu hatırlatmak icab eder ki, ikbal müessesesi, Osmanlı Tarihinde II. Mustafa ile başlamaktadır ve ismi de Şahin Fatma Hanım’dır. Bundan sonra III. Ahmed’in 1, I. Mahmud’un 4, III. Mustafa’nın 1, III. Selim’in 1, II. Mahmud’un 4, Abdülmecid’in 6 ve II. Abdülhamid’in 4 ikbali tesbit edilebilmiştir.¹²⁶ İkballer, Padişahın kadın efendilerden sonra gelen ve karı-koca münasebetinde bulunduğu cariyelerdir. Eğer Padişah, biraz sonra açıklayacağımız has odalık, peyk veya gözde tabir edilen cariyeler ile münâsebette bulunur, bunlar gebe kalırlar ve sonradan da çırağ edilmezlerse, adı geçen cariyelere ikbâl adı verilir. Birden fazla olmaları halinde sırasıyla baş ikbal, ikinci ikbal, üçüncü ikbal ve dördüncü ikbal adlarıyla anılırlardı. Sayıları aynı anda dördü geçmemiştir. Zaten biraz evvel gördüğümüz gibi, ikbal meselesi, XVII. yüzyıl sonunda, duraklama ve gerileme devri padişahlarının tahta çıktıktan sonra aldıkları kadınlar olarak başlamış ve XIX. yüzyılda ise Haremin itibarlı kadınları arasında yerlerini almışlardır. I. Abdülhamid’e kadar hususî daireleri olmayan ikballeler için, I. Abdülhamid, Topkapı Sarayı’nda Gözdeler-İkballeler Dairesini inşâ ettirmiştir.¹²⁷ Kadın Efendiler ile ikballelerin en önemli özelliği, Padişahın vefatından sonra da statülerini koruyabilmeleridir.

İkballeler, Kadın Efendilerin ölüm, boşanma ve benzeri sebeplerle Padişah’tan ayrılmaları ile terfi’ ederler. Yani Padişahın kadınlarından birisi vefât eder veya gözden düşüp Eski Saray’a gönderilirse, ikballelerden biri ve genellikle Baş İkbal onun yerine geçerek Kadın Efendi unvanını alırlardı. Mesela II. Mahmud’un ikinci ikbali iken Abdülaziz’i doğuran Pertevniyal Sultân, hemen beşinci Kadın Efendiliğe yükselmiştir.¹²⁸ İkballeler arasında Padişahların kadınlarından fazla sevdikleri de vardır. II. Abdülhamid’in sonradan dördüncü kadınlığa yükselen Baş İkbali Müşfika Kadın Efendi gibi. İkballeler de, kışın kürkle kaplı elbise giymek hakkına sahiptirler.¹²⁹

İkballelerin hususî maiyetleri vardı ve hizmetlerine tahsis edilen cariyeleri bulunmaktaydı.¹³⁰

C. Gözdeler, Peykler ve Has Odalıklar

Daha evvel de ifade ettiğimiz gibi, Padişahın sayıları genellikle dördü bulan ve aynı anda

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

olmasa bile bütün hayatı boyunca bazen yediye ve sekize ulaşan Kadın Efendiler, ikballer arasından seçilirdi. İkballer arasından Kadın Efendiliğe seçilen cariyeler, yine cariyeye statüsündeydi; ancak bazen Şeyhülislâm'ın nikâh akdi icra etmesiyle nikâhlı olarak eş tarzında ve bazen da nikâhsız cariyeye eş statüsünde Padişahların zevceleri tarzında hayatlarını sürdürürlerdi.

Genellikle kadın efendilerin kendileri arasından seçildiği ikballer ise, has odalık, peyk veya gözde adı ile anılan cariyeler arasından seçilirdi. II. Mustafa zamanında ikbal müessesesi ortaya çıkıncaya kadar, Kadın Efendiler de doğrudan has odalık, peyk veya gözde tabir edilen bu cariyeler arasından Padişah tarafından seçilirdi. Kitabımızın daha evvelki bölümlerinde anlattığımız gibi, İslâm Hukukuna göre, efendiler ve bu arada elbette ki Padişahlar, başkalarıyla evli olmayan ve istifrâş hakkı kendilerine ait bulunan cariyeleriyle karı-koca hayatı yaşayabilmekteydiler. Osmanlı Padişahlarının karı-koca hayatı yaşayacakları cariyeler, Hareme alınan cariyeler arasından temin edilirdi. Hazine Ustanın nezâreti altında saray terbiyesi alan cariyelerden, önce Padişahın şahsi ve hususî hizmetlerini görmek üzere Hünkâr Kalfaları seçilirdi. Hünkâr Kalfaları arasından Padişahın beğendikleri, peyk, gözde veya has odalık adıyla Padişah için ayrılırlardı. Has odalık, peyk veya gözde adıyla ayrılan cariyelere bir daire tahsis edilir.

Has odalıklar da peyk ve gözde adıyla ikiye ayrılır. Peyk ve gözde de en fazla dörder aded olurlar. Bunlar arasından Padişah ile münâsebette bulunan ve Padişahın beğenisini kazananlar ile Padişahın çocuğu olanlar İkbal veya Kadın Efendi olurlar. Diğerleri ise, Harem hâricinde bulunan erkek kölelerden biriyle evlendirilirdi. Erkek çocuk doğuran kadınlar mutlaka kadın statüsünü kazanır ve doğurduğu çocuk ilk erkek çocuk ise baş Kadın Efendi olurlardı.¹³¹

Osmanlı Padişahlarından Kadın Efendilerinin yanında ikballeri bulunanların sayısı yedi sekiz tanedir; ikballerinin yanında gözde de bulunanların sayısı ise çok azdır; gözde de bulunanların yanında peykleri bulunanlar ise bir veya iki tanedir. Yoksa her Padişahın illa da 4 Kadın Efendisi, dört ikbali, dört gözdesi ve dört de peyki olacak demek değildir.

Bu arada şunu da belirtmeliyiz ki, başta Penzer olmak üzere, Batılı yazarlar, Padişahın ikbal ve Kadın Efendilerinin içlerinden tespit edildiği has odalık cariyelerin teminini ve seçilişini, öylesine gayr-i meşru tarzlarda ve öylesine kötü şekillerde tavsif etmişlerdir ki, bunların verdikleri bilgileri, ne bir Osmanlı Tarihi ve ne de arşivlerdeki belgeler tasdik etmemektedir. Oynatıp oyununu seyrederken üzerine mendil atılması, hamamlarda yıkanırken tercihlerde bulunulması ve buna benzer halvet tasvirleri, gerçekte ilgisi olmayan yalanlardan ibarettir.¹³²

3.3.3. Şehzâde Haremleri

Bilindiği gibi, şehzâdeler, I. Ahmed Devri'ne kadar Haremde değil vazifelendirildikleri eyâlet veya sancaklarda yaşarlardı. Kendileri ile birlikte anneleri de giderdi. Padişahın vefâtı üzerine bunlardan biri Padişah olurdu. Padişah olamayanlar, Haremde kalamazlardı. I. Ahmed, ailenin en büyük ve en lâıyk ferdinin Padişah olma âdetini yerleştirdi, bu devirden itibaren şehzâdeler de Haremde yaşamaya başladılar.¹³³

Şehzade haremlerine sarayda "hanım" tâbir ederlerdi. Bunlar küçükken saraya alınırlar, hususî terbiye ve tahsil görürlerdi. Şehzadeye hanım olmak için alındıysa güzel olması şarttı. İçlerinde lisan öğrenenler de vardı. Bu arada son zamanlarda musikiye de önem

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

verirlerdi. Nitekim ekserisi ud veya keman çalarlardı. Bu hanımlar, zevceleri oldukları şehzadeye “Efendi Hazretleri” diye hitap ederlerdi. Her ne kadar saray dahilinde hanım denilirse de hariçte Hanım Efendi Hazretleri diye hitap edilirdi. Büyük Şehzadelerin hanımları bir kaç tane olursa, birincisi “Baş Hanım” diye, diğerleri ise isimleri ile çağrılırdı.¹³⁴

Fâtih zamanından itibaren şehzadeler de eşlerini cariyeler arasından seçmeye başlamışlardı. Bu sebeple II. Bâyezid'den itibaren Sancaklara gönderilen şehzâdelere, saraya alınan cariyelerden de gönderilirdi. Ancak I. Abdülhamid'e kadar şehzâde hanımlarının çocuk doğurmalarına müsaade edilmemiştir. Hatta gebe kalanların çocukları düşürülmüştür. Bu âdeti ilk bozan I. Abdülhamid idi ve Sultân Abdülaziz zamanında ise bu yasak tamamen kaldırıldı.¹³⁵

3.3.4. Padişah Kızları: Sultân Efendiler

Osmanlı Padişahlarının kızlarına, ilk zamanlarda Selçuklu geleneğine uyularak Hâtun denilmekteydi. Fâtih'den itibaren Sultân, ismi bilinmeyenlere ise, Devlet Hâtûn ve Sultân Hâtûn gibi tabirler kullanılmaktaydı. Sultânların ise, kız çocuklarına Hanım Sultân ve oğullarına ise Bey veya Beyzâde adı verilmekteydi. Şehzâdelerin kızlarına da Hanım sultân denilmekteydi. Bir kısım yabancı tarihçilerin, Osmanlı padişahlarının sultânlardan doğan çocukların öldürdükleri yolundaki iftirâları aslâ doğru değildir ve hatta Fâtih Kanunnâmesi'nde Sultân çocuklarının hangi görevlere geleceklerine dair hükümler vardır.¹³⁶ Sultânlarla ilgili bazı tarihî bilgileri özetlemeden evvel, konuyla alakalı bir hâtıradan kısa kesitler takdim etmek istiyoruz:

“Sultan diye padişah veya şehzade kızlarına denirdi. Bunlara ya Sultan Efendi Hazretleri, Sultan Efendi, Aslancığım, Efendiciğim şeklinde hitap edilirdi. Gıyaplarında ise, isimleri ilâve olunarak; Meselâ: Zekiyye Sultan, Dürriye Sultan denirdi. Sultan Efendilere valideleri nezaret ederlerdi. Bunların da şehzadeler gibi taya (süt anne), dadı, çok sayıda cariyeleri, ağaları, hususî yemek tablaları, tablakârları vardı. Oturdıkları daireye validelerinin isimleri verilirdi. Meselâ Perîzad Hanım Dairesi gibi. Annelerine Valide, büyük annelerine yani diğer Kadın Efendilere Cici anne; anne annelerine de büyük anne derlerdi. Resmî ve mübarek günlerden başka, haftada bir defa cici annelerini ziyaret ederler ve ellerini öperlerdi. Kadın Efendiler de torunlarını hem kucaklar ve hem de alınlarından öperlerdi. Sultanlara daha küçükten fukarayı sevmeği öğretirlerdi.

Valideleri ve dadıları da sultânlara ekseriyetle dinî ve ahlâkî hikâyeler söylerlerdi. Büyüdükleri zaman âcizlere karşı lakayt kalmazlar, kendilerinden büyük olanlara hangi seviyede olursa olsun yaşlarına hürmet ederlerdi. Bazen kendi yaşlarındaki kalfaları alarak beraberce oyun oynarlardı. Çok sevdikleri kâğıt oyunu papaz kaçırmaktı. Velhâsil hiçbir şeyde ifrata girmezler, sokağa nadir çıkarlar, akşam ezanından evvel de saraya avdet ederlerdi. Esasen Padişahın iradesi böyle idi.”¹³⁷

Osmanlı Padişahlarının kızlarına daha çok Ayşe, Fatma, Emîne ve Esmâ gibi İslâmî isimler verilmekte ve önüne de Ayşe Sultân tarzında Sultân kelimesi ilave edilmekteydi. Eğer bir sultân küçük yaşta vefât ederse, ondan sonra doğan kız çocuğa da aynı ad verilmekteydi. Mesela III. Ahmed, kızlarının üçüne Zeyneb ismini vermişti.

XVII. asra kadar sultânların doğumlarına ait elimizde fazla belge yoktur. XVIII. ve XIX. asırlarda ise sultânların velâdet yani doğumları ile alakalı çok ciddi belgeler vardır. En eski

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

liste III. Mustafa'nın kızlarına aittir.¹³⁸ Daha sonraki kayıtlarda ise, çok ayrıntılı bilgiler mevcuttur; doğum günü, saati, dakikası, yeri ve annesinin kim olduğu teker teker yazılmıştır. Meselâ, II. Mah-mud'un kızı Sâliha sultân ile ilgili şu kayıt bir misâl teşkil etmektedir: "Velâdet-i Sâlihe Sultân-ı Aliyyet'üş-Şan Hazretleri, tulû'u Beşinci Kadın Efendi Hazretlerinden, fî 27 Ca sene 1226. Tarih-i vefâtı fî 5 M. sene 1295 Pazar Gecesi Saat 3, Divan Yolu'nda kâin türbe-i Sultân Mahmud Hân-ı Sâni'de medfûndur."¹³⁹

Bu kayıtlar sebebiyle Osmanlı Devleti'nin son iki yüz yılındaki bütün padişah çocuklarını, bütün ayrıntılarıyla bilmekte ve tanımaktayız. Ayrıca velâdet-i hümâyûn yani doğum törenlerini de yakından öğrenmekteyiz.

Sultânların Doğumu (Velâdet-i Hümâyûn): Padişahların Kadın Efendiler ve ikballerden çocuklarının doğmasına velâdet-i hümâyûn adı verilir ve son zamanlarda çok büyük masraflara mal olurdu. Bu masraflı düğün törenleri, Sultân Abdülaziz ile başlamıştır denilebilir. Doğum işlerini Vâlide Sultân yürütürdü. Konuyla ilgili talimatlar haznedar usta ve kahya kadına verilirdi. Doğum için haremden bir daire tahsis olunur ve burada ebe, daye=süt nine ve diğer ihtiyaçlar hazırlanırdı.

Çocuğun diğer eşyalarının yanında en çok itina ile hazırlanan beşiği idi. Beşiğin baş ucuna Kur'an kesesi, pırlanta elmaslı Maşallah ve benzeri şeyler mutlaka konurdu. Sultânların doğumuna velâdet- nâmeler yazılırdı. Maalesef son zamanlarda doğum hazırlıkları için çok fazla masraflar yapıldığını görüyoruz.¹⁴⁰

Sultânların doğumu önce Dâr'üs-Sa'âde Ağasına duyurulur. Doğumu ebeler, cariyelerin yardımı ile yaptırırlardı. Ağa, durumu silâhdar ağaya haber verir ve o da sarayda ilan ederdi. Doğum şerefine 3 ila 5 arasında kurbanlar kesilirdi ki, bu kurbanlar, dinimizin emri olan akîka kurbanlarıdır. Erkek için 7 ve kız için 3 defa top atışı yapılarak İstanbul'a duyurulduğu da belgelerin ifade ettiği bir başka gerçektir. Dellâllar İstanbul sokaklarında halka duyururken cücelerden veya musâhiblerden biri de Vezir-i A'zama durumu müjde verirdi. Vezir-i A'zam da bir telhîs ile doğumu padişaha iletirdi. II. Mahmud'dan itibaren, Padişah çocuklarının doğumunun Anadolu ve Rumeli halkına da duyurulduğunu ve şer'iyeye sicillerine kaydedildiğini bazı belgeler ifade etmektedirler.¹⁴¹

Padişah çocukları doğunca Vâlide Sultân'ın hazırlattığı beşik ile yorgan ve pûşîde denilen sırmalı beşik örtüsü, büyük bir törenle Beyâzıd-Divan Yolu-Ayasofya yolu izlenerek Eski Saray'dan Yeni Saray'a taşınırdı ki, buna Vâlide Sultân Beşik Alayı denirdi. Asıl Beşik Alayı bu idi. Doğumun altıncı günü ise, Sadrazam tarafından altın ve mücevherlerle süslü bir beşik hazırlanırdı ve çocuk erkekse buna bir de sorguç eklenirdi. Bu beşiğin Paşa Kapısından Topkapı Sarayı'na götürülmesi için de merâsim yapılırdı ve buna da Sadrazam Beşik Alayı denirdi.¹⁴²

Maalesef bütün bunlar, Osmanlı Devleti'nin Sultân Abdülaziz'den sonra yaşadığı debdebelerdi ve Hazine'ye büyük yük getirmekteydi.¹⁴³

Sultânların Çocuklukları ve Terbiyeleri: Sultânlar, doğar doğmaz, kendilerine bir daire ayrılır; emrine dadı, süt nine, kalfa ve cariyeler verilirdi. Eğitimiyle de kendi anneleri, dadıları ve kalfaları ilgilenmekteydi. Okuma çağına gelince İrâde-i Seniyye ile derse başlarlar ve kendileri için tayin edilen hocalardan ders alırlardı. Törenle başladıkları ilk derste bazen Besmele'yi bizzat Padişah çektirirdi. Okumada üzerinde hassasiyetle durulan husus, Halifenin çocuklarının Kur'an-ı Kerim'i çok iyi okumayı öğrenmeleri idi. Bundan

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

sonra Türkçe Kırâat, Kavâid-i Osmânî, Matematik, Tarih, Coğrafya, Arapça ve Farsça öğrenmeleri idi. III. Murad gibi çok tenkit edilen bir Padişah dahi, Farsça Divan kaleme alacak kadar âlimdi. Son zamanlarda musiki derslerine de önem verilmişti. Padişah kızlarının iyi okuyup iyi yazdıklarını, elimizdeki mektuplarından anlıyoruz.¹⁴⁴

Evlenmeleri ve Padişah Damatları: Osmanlı Padişahları, kızlarını, vezirler, kaptan paşalar ve benzeri büyük devlet adamları ile evlendirirlerdi. Sultânların devlet adamlarıyla evlendirilmeleri siyâsî olduğu gibi, damatların ortak özellikleri de Enderûn Mektebi'nden yetişen devşirmeler olmalarıydı. Padişah, kızını veya kardeşini evlendirmek isteyince, sadrazama bir hatt-ı hümayûn yazar ve damat olacak şahsın nişan takımlarını yollamasını emrederdi. Uygun görülen aday fermânı alır almaz, sultânlara hürmeten, eğer evli ise, diğer kadınlarını boşaması bir âdet haline gelmişti. Mesela Sokollu Mehmed Paşa, mevcut iki karısını bu yüzden boşamıştı. II. Mahmud zamanına kadar sultânların rızâsı formalite icabı alınıyor ve genellikle de kendilerinden daha yaşlı insanlarla evlendiriliyorlardı. Ancak II. Mahmud'dan itibaren durum değiştiğini ve en azından fotoğraflarla biri birini önceden tanıdıklarını görüyoruz.¹⁴⁵

Sultânlarla evlenen şahıslara, damat, enişte, güveyi veya meşhur adıyla damad-ı şehriyârî denilirdi. Damatlar arasında çok sayıda devlet adamı vardı ve bir kısmı da damad olduktan sonra sadrazam olmuştu. Hersek-zâde Ahmed Paşa, Koca Râgıb Paşa ve Makbul İbrahim Paşa bunlardan bir kaç tanesidir. Padişah, saltanatın vârisi olmak yanında hânedânın da reis olmasından dolayı, sultânları evlendirmek zorundaydı. Sultânlarla evlenen damatlar, başka kadınlarla evlenemezler ve cariyelerle münasebette bulunamazlardı. Ayrıca sultânlara hürmeten evli oldukları hanımlardan ayrıldıklarını biraz evvel belirtmiştik. Sultân kocası ile geçinemezse, Padişah'dan izin almak şartıyla onlardan boşanabilirdi. Bazen aileye yaptığı saygısızlıktan dolayı Padişah'ın da damadları boşamaya zorladıkları vâki'dir. Mesela Vezir-i A'zam damad Lutfi Paşa, zevcesi Şah Sultân'ın hakaret etmesi sebebiyle damatlıktan ve Vezir-i A'zamlıktan Kanunî Sultân Süleyman tarafından atılmıştı.¹⁴⁶

Sultânların evlenme yaşları ile alakalı bazı hususların vuzuha kavuşturulması gerekmektedir. Bilindiği gibi, bir kadının normal evlenme yaşı, bülüğa ermesinden sonra başlar yani 14-16 yaşları normal evlenme yaşlarıdır. I. Ahmed zamanına kadar, sultânlar da ergenlik yaşına geldikten sonra evlendirilmişlerdir. Ancak İslâm Hukukuna göre, fiilen evlenmeseler de, bir erkek ile bir kadın, nikâh akdi ile küçük yaşlardan itibaren de evlendirilebilirler. Bu, sadece nikâh akdinin yapılması anlamına gelir. Fiilen evliliğin başlaması için, kadın ve erkeğin yani her iki tarafın da bülûğ yani ergenlik çağına gelmeleri ve fiziken evliliğe hazır olmaları gerekir. Bu durumu bilmeyen bir kısım araştırmacıların, Padişahların kızlarını iki üç yaşında ve bazen da yedi sekiz yaşında sırf siyasi menfaat mülâhazasıyla devlet adamlarıyla evlendirdiklerini iddia eder ve bunu ayıplarlar. Halbuki nikâh akdi yapmakla evlenmenin ayrı şeyler olduğunu bilmezler.

Bu hususta şu anda Türkiye'de tatbik edilen hukuk sistemi ile İslâm Hukuk sisteminin meseleye bakış tarzları tamamen farklıdır.¹⁴⁷ İşte sadece nikâh akdinin yapılması manasında, bazı siyâsî sebeplerle, I. Ahmed'in zevcesi Kösem Sultân'ın başlattığı bir uygulama ile, sultânlara, 2 yaşından itibaren devrinin kalbur üstü ve meşhur paşalarıyla nikâh akdi yapılmaya başlanmıştır. Bu dediğimizin doğruluğuna delil, Sultân İbrahim'in kızı Gevher Sultân'ı 3 ve Beyhan Sultân'ı da 2 yaşında nikâhlanmış olmasıdır. O halde bu durum, evlendirme değil, belki sadece nikâhlamadır. II. Mahmud, çocukken sultânların meşhur devlet adamlarına nikahlanması âdetini kaldırdı ve yeniden ergenlik yaşına gelince evlendirme yolunu tercih etti.¹⁴⁸

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Sultânların bir kısmı, birden fazla evlilik yapmışlardır. Ayrıca yukarıda anlatılanın tersine yaşlı iken evlenen sultânlar da mevcuttur. Bu arada sultânların evlenmeleri ile alakalı, Batılı yazarlar yine bir sürü yalan ve iftirâlarda bulunmuşlar ve kendilerine göre bazı yalan tasvirler yapmışlardır. Bunlardan bir yalanın çürütülmesi için, değerli araştırmacı Çağatay Uluçay'ın naklettiği bir tesbiti okumak dahi yeterlidir. Konuyu uzatmamak için sadece kaynak vermekle yetiniyoruz.¹⁴⁹

Çoğu zaman damadlara, ağırlıkları yani başlıkları ve hediyeleri temin edebilmesi için hazineden para verilirdi. Çeyizler de bu hazineden verilen para ile yapılırdı. Mesela İsmihan Sultan Sokollu Mehmed Paşa'ya verilirken kendisine 15.000 flori para verilmişti.¹⁵⁰ Sultânların nikâhları, Şeyhülislâm tarafından, bazen Divân-ı Hümâyûn'da, bazen Dârüs-Sa'âde Ağası'nın odasında veya misâfir odasında kıyılırdı. Nişan ve nikâh merasimleri aynı gün yapıldığı gibi, ayrı ayrı günlerde de yapılmaktaydı. Burada çok debdebeli geçen kına gecesi, nişan alayı, nikâh merasimi ve gelin alayı ile alakalı ayrıntılı bilgiler vermeye gerek görmüyoruz. Merak edenler, dipnotlarda verdiğimiz kaynakları mütalaa edebilirler.¹⁵¹

Sultânlar doğar doğmaz, haremde yaşayanlara verildiği gibi kendilerine de tahsisât ayrılırdı. Ancak evlenince bu tahsisâtları kesilirdi. Damadlara hususî saraylar veya konaklar tahsis edilirdi. XVI. yüzyıla kadar sultânlar, damadların gittikleri yerlere gitmişler ve çoğunluğu taşrada hayat sürmüşlerdir. Kanunî'nin kızı Mihrimah Sultân ile evlenen Rüstem Paşa ile bu âdet sona erdi ve damad taşra görevine gitse de sultânlar, İstanbul'da kendilerine ayrılan saraylarda yaşamaya devam ettiler. Padişahlar, kızlarına ve kardeşlerine hâslar ve çiftlikler tahsis ederlerdi. Ancak öldükleri zaman, muhallefâtına hazine adına el konurdu.¹⁵²

Önemle ifade edelim ki, iki kız kardeşin birbirini kıskandığı gibi, bazen babaları ve bazen da anneleri ayrı olan çok sayıda sultânın birbiriyle münâsebetleri sırasında arada sırada birini kıskanmaları veya sultânların bazı erkekleri sevmeleri ve hatta âşık olmaları, meşru daire içinde kalmak şartıyla mümkündür. Bütün bunları, sanki Osmanlı Padişah kızları sevmeyecek ve âşık olmayacak gibi, farklı değerlendirmek yanlıştır.

Osmanlı Padişahlarının aile hayatını, Osmanlı tarihini Fâtih Dönemi'ni esas alarak ikiye bölerek anlatmak icab etmektedir. Zira bu iki dönem arasında mühim farklılıklar mevcuttur.

3.4. Osmanlı Padişahlarının Aile Hayatları ve Zevceleri

3.4.1. Fâtih Devrine Kadar Osmanlı Padişahlarının Aile Hayatları ve Zevceleri

Osmanlı Padişahları, Fâtih Sultân Mehmed zamanına kadar, buldukları yerin meşhur aileleri, Anadolu Beylerinin, Bizans İmparatorlarının, Sırp ve Bulgar Krallarının kızlarıyla nikâh akdi yaparak evlenmişlerdir. Bu evlenmeler, hissî olmanın yanında ağırlıklı olarak siyâsî idi. Kuruluş safhasında Osmanlı Devleti akrabalık yoluyla kuvvetlenmeye ve karşısındakinden miras yoluyla toprak talep ederek genişlemeye muhtaç idi. Aynı zamanda bey, imparator ve kral kızları asil ailelerdendi. Osman Gâzi, Şeyh Edebalı'nın kızı Bâlâ Hatun ve Anadolu Selçuklu veziri Ömer Abdülaziz Bey'in kızı Mâl Hatun ile evlenmişti. Oğlu Orhan'ı ise, Yarhisâr tekfurunun kızı Nilüfer Hatun ile evlendirdi. Bizans İmparatoru'nun kızı Asporça Hâtûn da Sultân Orhan'ın evlendiği hanımlar arasında yer almaktaydı. Osmanlı sultânları, kuruluş yıllarında İsfendiyaroğullarından kız alarak Trabzon Rum İmparatorluğu'nun ve Akkoyunlu Devleti'nin yolunu, Germiyonoğullarından kız alarak Karaman Beyliği'ni Osmanlı Devleti'ne dost etmişti.

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Osmanlı Padişahları, kendileriyle evlendikleri gayr-i Müslim kadınları, Kur'an'ın "Dinde ikrâh ve icbâr yoktur"¹⁵³ emri gereği, ne Müslüman olmaya ve ne de adlarını değiştirmeye zorlamamışlardır. Ancak bunların bazıları adlarını değiştirmese de, tamamına yakını dinlerini değiştirmişler ve Müslüman olarak vefat etmişlerdir. İsimlerini muhafaza edenler arasında Orhan Bey'in hanımı Bizans İmparatoru'nun kızı Theodora Hâtûn, yine İmparatorun kızı Asporça Hâtûn ve I. Murad'ın hanımı Bulgaristan Kralı'nın kızı Marya Thamara Hâtûn bulunmaktadır. Bunlar, kardeşleri ile birlikte Müslüman olmuşlardır. Ancak isimlerini değiştirmemişlerdir. II. Murad'ın hanımı ve Sirbistan Despotu'nun kızı Mara Hâtûn ise, ismini de dinini de değiştirmede ve ancak Ortodoks olan bu kadından Osmanlı Padişahı çocuk sahibi olmadı. Önemle ifade edelim ki, bu kadın, Fâti'h'in üvey annesidir; ancak annesi değildir. Fâti'h'in annesi elimizde vakfiyeleri de bulunan Hümâ Hâtûn'dur ve Müslümandır.¹⁵⁴

Şunu da ifade etmek gerekir ki, ilk Osmanlı Padişahları, beylerin ve kralların kızları ile nikâh akdi yaparak aile hayatı yaşamış iseler de, bu nikâhlı hanımlarının yanında bazı cariyelerle de karı-koca hayatını sürdürmüşlerdir. Bunların sayıları sınırlıdır ve meşru ölçüler içeresindedir.

Şunu ifade edelim ki, hür kadınlar ile evlendikleri zaman, aynı anda dörtten fazla kadınla nikâh akdi yapmamışlardır. Belki birisinin ölümü veya ayrılması üzerine beşinci ile evlenmişlerdir. Cariye ile istifrâş hakkına dayanarak karı-koca hayatı yaşamak ile, yine cariye ile nikâh akdi yaptırıp eş olarak beraber yaşamayı birbirine karıştırmamak icab eder. Birincide dört kadınla evli olma sınırı ve hür kadınla evli olması halinde cariye ile beraber olmanın mekruh olması söz konusu değildir. İkincide ise, cariye de olsa dörtten fazla nikâhlı kadınla evlenmek yasaktır ve hür bir kadın ile evliyken cariye bir kadınla evlenmek de en azından mekrûhdur.

3.4.2. Fâti'h Devri'nden Sonra Osmanlı Padişahlarının Aile Hayatları ve Zevceleri

Osmanlı Padişahlarının Fâti'h'ten itibaren beraber oldukları kadınları, dört gruba ayırmak mümkündür:

Birinci Grup: Nikâh akdi yaparak eş kabul ettikleri kadınlardır ki, bunların sayısı mahduttur. Nikâh akdi yaparak evlendikleri hemen kadın efendi unvanını alırlar. Kendi cariyeleriyle nikah yapamadıklarını daha evvel belirtmiştik.

İkinci Grup: Nikâh akdi yapmadan beraber oldukları ve ancak ümm-i veled statüsündeki yani çocuk sahibi oldukları Kadın Efendilerdir. Bunların sayıları, en fazla sekize çıkmıştır. Ayşe Osmanoğlu'na göre bunların çoğu nikâh ile alınmaktadır. Nikâh ile alınması, evlenilen kadın câriye de olsa, aynı anda dört kadından fazla olanı haram haline getirir. Bundan kendi cariyeleri hariçtir. Ancak birisinden boşandıktan sonra diğerini nikâhlayabilir. Halbuki bir anda dörtten fazla cariye ile Kadın Efendiler olarak hayat yaşayan Padişahlar vardır. Bu duruma göre, böyle bir iddia bütün kadın efendiler için doğru değildir.¹⁵⁵ Kadın Efendi demek, mutlaka nikâh ile evlendiği cariye demek değildir. Ancak dört kadın sınırını zorlamadıkça kadın efendiler ile nikâh akdi yaptığı da doğrudur.

Üçüncü Grup: Beraber karı-koca hayatı yaşadıkları ve ancak genellikle çocuk sahibi olmadıkları cariyelerdir ki, bunlara ikbal adı verilmiştir ve II. Mustafa'dan itibaren başlamıştır. İkballer çocuk doğurdıkları zaman çoğunlukla Kadın Efendi olmuşlar ve bazen da nikâh akdi ile zevce haline getirilmişlerdir.

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Dördüncü Grup: Her Padişahın olmamakla birlikte, son zamanlarda görülen ve ikbal adayları demek olan gözdeler, peykler ve has odalıklardır. Bunların azami sınırı da dördttür. Yani Padişahların Kadın Efendi ve İbballer dışında karı-koca hayatı yaşadıkları cariyelerin sayıları sınırlıdır.

Osmanlı Padişahlarının aynı anda dört beş kadın ile beraber olanları ve yaşayanları çok azdır. Her birinin ayrı ayrı hanımlarını ve çocuklarını liste halinde verince, bu dediğimiz daha iyi anlaşılacaktır.

3.5. Haremde Hayat, Eğlenceler ve Resmi Merasimler

Eğlence, meşru dairenin sınırları içinde kalmak şartıyla, erkekler ile erkekler arasında, kadınlar ile kadınlar arasında veya mahremiyet düsturlarına riâyet edilerek birbirine yasak olmayan kadınlar ile erkekler arasında yapılabilir. Mesela bir aile reisi, hanımı ve çocuklarıyla meşru dairede eğlenebilir. Aynen bunun gibi, Harem-i Hümâyûn denilen Padişahların evi de bir aile yuvasıdır. Padişah, eşleri ve çocuklarıyla birlikte meşru olarak elbette ki eğlenebilecektir. Bu aile eğlencelerine, Padişahın karı- koca hayatı yaşadığı cariyeler de katılabilecektir. Elbette ki bu eğlenceler, Haremin müsait bir yerinde ve mesela Hünkâr Sofasında yapılacaktır. Ancak bir kısım kitaplarda tasvir edildiği gibi, gayr-ı meşru eğlencelerin yapıldığı yer manasına alınmamalıdır. Zira evvela bu Sofa'nın duvarlarındaki âyet ve hadisler, tasvir edilen eğlencelere müsaade etmeyeceğini, haremi tanıtırken kısmen anlatmıştık. İkinci olarak, meşru dairenin sınırları, tasviri belli çevrelerce yapılan eğlencelere müsaade etmemektedir.

Bu salonda aile toplantıları yapılması, yabancı kadınlar bulunmamak kaydıyla ailenin yanında padişahın, kadın efendilerinin, çocuklarının, cariyelerin ve benzeri haram olmayan kimselerin de bulunduğu meclislerde ilahiler söylenmesi, sazlar çalınması ve hatta meşru dairede gülünüp eğlenilmesi elbette ki inkar edilemez. Bu salonu, bir bakıma Haremin oturma odası ve misafir ağırlama salonudur. Burada ne gibi eğlencelerin yapılabileceğini Sâfiye Ünüvar detaylı bir şekilde anlatmaktadır.¹⁵⁶

3.5.1. Haremde Hayat ve Halvet

Haremde hayat denilince, haremdeki insanların yemeleri, içmeleri, giyinmeleri ve en önemlisi de Padişahın ailesi ile halvet olması akla gelir. Halvet, kelime anlamı itibariyle yalnız kalmak ve baş başa olmak manalarını ifade etmektedir. Haremde halvet veya halvet-i hümâyûn ise, Haremde yaşayan kadınların serbest ve meşru bir şekilde Haremin bahçelerinde veya mesire yerlerinde eğlenmelerine denmektedir. Kapalı havalarda Padişah, kadınları, ikballeri, sultânları yani kız çocukları ve oğulları ile görüşmek isterse, onları dairesine çağırır, konuşur ve görüşürdü. Padişahın sadece kendi aile efrâdı ile yaptığı bu toplantıya muhtasar halvet denmekteydi.¹⁵⁷

Burada bir de Has Bahçe'de yapılan halvetlerden kısaca bahsetmek gerekecektir. Zira tamamen bir aile toplantısı ve aile halkı ile muâşeret ve sohbet toplantıları demek olan halveti, sanki haremde bahçelerinde düzenlenen seks alemleri gibi takdim etmek isteyen insanlar bulunmaktadır. Kitabımızın daha önceki bölümlerinde cariyeler münâsebeti ile zikrettiğimiz bir hususu burada tekrar hatırlatmak istiyoruz:

Hür bir kadın ile mahrem kadınlar ve cariyelerin avret mahallerinin farklı olması, fıkıh kitaplarında cariyelerin kol, ayak, yüz ve başlarına efendilerinin bakabilmesi şeklindeki

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

hükümün yer alması, meseleyi bilmeyen çevreler tarafından akıl almaz şekilde tahrif edilmiştir.

İslâm hukukunda iki üç çeşit avret kavramının bulunduğunu, cariyelerin efendileri yanında sadece el, kol ve başlarını açarak dolaşabileceklerini, bunun da iş zaruretinden meydana geldiğini; çınlıçplak havuza girip oynamalarının asla câiz görülmediğini; çünkü bir cariye bu manada diğer cariyelere bile bakmadığını fıkıh kitaplarından öğreniyoruz. Mesele avret-i hafife ve avret-i galize terimlerinin bilinmemesinden, avret kavramının erkek, hür kadın, mahrem kadın ve cariyeye açısından ayrı manalar ifade ettiğinin anlaşılmasından ve bunlara dair şer'î hükümlerin söz konusu edilmemesinden ileri gelmektedir.¹⁵⁸ Yine Padişahların haremdeki ailesi ve ailesine hizmet eden cariyelerle bahçelerde veya haremde uygun yerlerinde yaptığı halvet adı verilen toplantılar ve aile beraberlikleri, maalesef nameşru sahnelerle anlatılmak istenmiştir.

Has bahçelerde yapılan bir halveti ve hazırlıkları şöyle idi; Padişah, halvet yapılacağını bir hatt-ı hümayûn ile yetkililere bildirir ve ailenin rahatsız edilmemesini emrederdi. Has Bahçe'nin bazı yerlerinde mahremiyete riâyet maksadıyla halvet sokakları ve halvet perdeleri bulunurdu. Halvet günü üçüncü avlu, tamamen boşaltılır; bahçenin dışarıdan görülebilecek yerleri halvet bezleri ile örtülürdü. Bahçe'de (genellikle Şimşirlik Bahçesinde) kadınların ve cariyelerin dolaşacağı yollar üzerine çadırlar kurulur; hususi kapalı sokaklar ve oturma yerleri meydana getirilirdi. Bunların yanında namaz kılınacak mekânlar; çocukların oyun oynayabilecekleri yerler hazırlanır; yemek yenilecek ve oturulacak çadırlar kurulurdu. Çadırların içine haremde süslü ve işlemeli yastıklar, minderler ve perdeler getirilirdi.¹⁵⁹

Bazı batılı yazarlar, Hareme yabancı erkeğin girememesini ve Haremdeki kadınların da istedikleri zaman rasgele dışarıya çıkamamalarını, haremdeki hayatın sıkıcılığı ve yeknesâklığı olarak açıklamışlardır. Mahremiyete riâyetle ilgili şer'î hükümleri anlatırcasına meseleyi tasvir eden bir batılı yazarın şu ifadeleri enteresandır: "Kadınlar Padişahın izni olmaksızın sarayın bahçesinde de gezinemezler. Sadece ara sıra, günlerini bahçedeki köşklere birinde geçirme izni alırlar. O zaman bekçi durumunda olan bostancılara uzaklaşma izni verilir ve örtüler örtülür".¹⁶⁰

Haremde Padişahın kendi ailesi ve hizmetkârlarıyla halvet etmesi usulü, saltanatın kaldırılmasına kadar devam etmiştir. Yıldız, Çırağan ve Beşiktaş Saraylarında yaşanırken de halvetler sürdürülmüştür.

3.5.2. Geziler ve Eğlenceler

Haremdeki eğlenceleri üç ana başlık altında toplamak mümkündür:

a. Geziler

Haremde yaşayan kadınlar, bütün bütün kapalı yerlerde kalmasınlar diye, özellikle yaz aylarında harem dışındaki yerlere beylik gezintiler düzenlerlerdi. Baharlarda ve yaz aylarında, has bahçe ve saray dışındaki gezi yerlerine yapılan gezilere beylik gezi denmekteydi. Bu gezi yerlerinin başında Lale Devri'nin meşhur mesire yerlerinden Kâğıthâne gelmekteydi.

Geziye çıkılmadan evvel, gidilecek yerlere çadırlar gönderiliyordu. Çadırlar, mahremiyete

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

riâyet edilmesi için halvet sokaklarıyla birbirine bağlanır; kadınlar ve cariyeler serbestçe bu halvet sokaklarında yürüyebilirlerdi. Has Bahçelerde düzenlenen aile toplantılarında ve eğlence yerlerinde bile, inşâ edilen halvet sokaklarıyla, dinin emirlerine aykırı fiillerin olmaması için tedbirler alınmaktaydı. Halvet sokakları sebebiyle bir kadın veya cariye bir çadırdan diğer bir çadıra geziye katılan erkeklere görünmeden geçebilirdi. Baş ve ikinci Kâtibe bu gezileri tanzim ederlerdi. Geziye katılacak kadınlar, sultânlar, ustalar, kalfalar ve cariyeler arabalarına binerler ve göç yerine hareket ederlerdi. Kafilenin önünde ve yanlarında atları üzerinde harem ağaları bulunurdu.¹⁶¹

Bu arada Osmanlı Padişahlarının kadınlarının, çoğu kere, oğullarının beğlerbeğliği yahut sancakbeyliği yaptığı yerlere gitmeleri ve hayatlarının önemli kısmını oralarda geçirmeleri vardır ki, buna Göç-i Hümâyûn veya Nakl-i Hümâyûn denmekteydi. Oğullarıyla beraber gitmeyenler ise, Edirne Sarayı'na göç ederlerdi. III. Ahmed'den sonra Edirne Sarayı'nın yerini Yıldız, Çırağan, Beşiktaş ve Dolmabahçe Sarayları aldı.¹⁶²

b. Musiki Ziyâfetleri

İslâmiyet'te bazı sesler helâl ve bazıları da haram kılınmıştır. Gerçekten insanda ulvî ve yüce duyguların, Rabbânî aşkların doğmasına vesile olan sesler helâldir. Bu, nefsi susturur; kalbi, akli ve ruhu yüce şeylere ve ebedî âlemlere teşvik eder. Halbuki yetîmâne hüznüleri ve nefsânî şehvet ve arzuları tahrik eden sesler ise, haramdır. Şerîfatın tayin etmediği kısım ise, insanın ruhuna ve vicdanına yaptığı tesire göre hüküm alır.¹⁶³

İşte bu şer'î hükümlerden dolayı Osmanlı Haremünde, bazı İslâm Hukukçularının verdiği fetvâlara dayanılarak, ud, keman, def, çalpare, ney ve tambur gibi sâz ve müzik âletleri çalınmıştır. Bunları çalmak üzere, cariyelerden, oyun, saz ve hânende takımı kurulmuştur. Bu hareme alınan cariyelerden seçilen sazende takımı, Meşkhâne'de yahut hocaların hususi dairelerinde musiki hocalarından özellikle son zamanlara doğru müzik dersleri almışlardır. Sâzendeler, genellikle kalfalık pâyesine gelen ve Padişah yahut diğer hanedan erkekleri ile aralarında mahremiyet bulunmayan cariyeler arasından seçilirlerdi. Bunlara sâzende kalfalar dendiği gibi, reislerine de sâzende başı veya baş sâzende denmekteydi.¹⁶⁴

XIX. yüzyılda batılılaşma başlayınca, eski sazlar arasına piyano da girmiştir. Hatta son zamanlarda piyano çalmak, Osmanlı haremünün modası haline gelmiştir. Sultânlar, şehzâdeler ve hatta kadın efendiler, piyano çalmaya başlamışlardır.

Osmanlı tarihi boyunca, son zamanlardaki bazı eğlenceler dışında, sâzendelerin ulvî duyguları teşvik eden ilahiler okudukları, bunlara uygun ud ve ney gibi sazları çaldıkları, gayr-i meşru denebilecek olayların pek nâdir meydana geldiği, Saray hâtıralarından anlaşılmaktadır. Bazı kitaplarda tasvir edilen, eğlenceler, çalgılı ve sazlı âlemler ise, tamamen hayalidir.

C. Oyunlar ve Eğlenceler

Harem halkının yeknesâk olan hayatını değiştirmek için, meddâhlar, karagözler ve orta oyuncuların gösteri yaptıkları ve harem halkının kendi aralarında bekiz, kös ve sürme oynadıkları bilinmektedir. XIX. asırda bunlara dama, tavla ve domino da eklenmiştir. İskambil ise, hareme aslâ girmemiştir. Bu arada saraylı cariyeler, kendi aralarında haftada iki defa oyun ve saz geceleri düzenlemekteydiler. Bu oyun ve saz geceleri, kendilerine

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

tahsis edilen yerlerde yapılırdı. Cariyelerin kendi aralarında düzenledikleri bu gecelerde teşkil edilen oyun takımı görev alırdı. Önceleri, erkek oyunculara çengi denirken, sonraları erkek oyunculara köçek ve kadın oyunculara da çengi denmeye başlandı. Köçek oyunu erkekler arasında oynanırdı. Ancak bazen haremde cariyeler de erkek elbisesi giyerek köçek oyunlarını taklid ederlerdi.¹⁶⁵

Tanzîmât'dan sonra eskiden beri oynanan bu oyunlar, tamamen terkedilmiş ve yerini yavaş yavaş Avrupaî eğlencelere bırakmıştır. III. Selim zamanında hareme dans girmiş ve bunu operet ve tiyatro takip etmiştir.¹⁶⁶ Ancak dans, operet ve tiyatro da hep meşru dairede yapılmaya çalışılmıştır.

3.5.3. Merâsimler

Osmanlı Haremde, doğum, nişan ve düğün merâsimleri dışında, harem içinde veya dışında kadınların da katıldığı bazı merâsimler mevcuttur:

Cuma Selâmlığı; Osmanlı Padişahları, İstanbul'da buldukları zaman, cuma günleri, namazlarını meşhur camilerden birinde ve Hünkâr Mahfilinde kılarlardı. Son devir Padişahlarının anneleri ile haznedar ustaların da kendilerine ayrılan yerde namaz kılmak üzere, bazen Padişah ile birlikte Cumaya gittikleri nakledilmektedir. Bunlara isteyen kadın veya sultân da iştirâk edebilirdi. Bu âdet, son zamanlara hasdır.¹⁶⁷

Kandiller Ve Surre Alayı: Kandil geceleri haremde çok hareketli geçerdii. Kandil tebrikleri, özellikle son zamanlarda, bunun için hazırlanan salonda yapılırdı. Salonlarda kadınlar için de kafesli yerler hazırlanır ve davetli kadınlar ile birlikte Kadın Efendiler ve sultânlar yerlerini alırlardı. Mevlüt okunur, dualar edilir ve bitince Padişah kalkardı. Padişah oradan hareme geçer ve harem kadınlarının tebriklerini kabul ederdi.

Berât Kandilinde Mahfil-i Şerif, kızlar ağası ve harem ağalarının tekbir sesleri arasında haremde bahçesine getirilir bırakılırdı. Mahfil-i Şerifi bütün sultânlar, Kadın Efendiler ve kalfalar ziyâret ederlerdi. Ertesi günü surre alayı tertiplenirdi. Saraydaki kadın ve sultânların, Mekke veya Medine'de bakımını üstlendikleri fakir aileler bulunurdu. Bunlara para ve benzeri yardımlar gönderirlerdi. Bu yardımlar torbaya konular, bağlanır ve mühürlenirdi. Kızlar ağası vasıtasıyla Surre Alayına teslim edilirdi. Surre Alayını kadınlar ve sultânlar da uygun yerlerden seyr ederlerdi.¹⁶⁸

Ramazan Ayı: Ramazan gelince, sarayda ve haremde diğer aylara göre daha büyük bir dinî hava eserdii. Saray ve haremde yaşayanların hepsi oruç tutarlar; okuyup yazma bilenler hatim indirirlerdi.

“Sarayda Ramazanlar çok güzel olurdu. Bir hafta evvelden hazırlık başlardı. Temizlik yapılır, kiler-i hümayundan bütün dairelere büyük sürahiler içinde türlü şuruplar, birçok iftariyeler gelirdi. Ramazanın ilk gecesi bütün dairelerin sofalarına altın yıldızlı kafesler kurulur, seccadeler yayılır, harem ağalarıyla bir imam, iki güzel sesli müezzin gelirdi. İlahiler okunarak namaz kılınırdı. Gece kapılar açılır, sahur tablaları girer, top atılıncaya kadar herkes ayakta kalırdı. Öğle üzeri de her daireye bir hoca gelir va'z verirdi. Akşam topla beraber zezem-i şeriflerle oruç açılır, iftar takımları hazırlanır, buzlu limonatalar, şuruplar içilirdi... Haremde saray dairesi Ramazanda âdeta cami haline girer, herkes ibadetle vakit geçirirdi...”¹⁶⁹

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Hükümdar, devlet erkânını iftara çağırıldığı gibi, Kadın Efendi ve sultanlar da haremde bulunan öbür kadınları iftara çağırırlar, derecelerine uygun birer diş kirası verirlerdi. Teravîh namazından sahura kadar dairelerde türlü eğlence ve sohbetler yapılır, gecenin tatlı geçmesine çalışılırdı.

Hırka-i Sa'âdet'i Ziyâret; Ramazanın 15'inde başta padişah olmak üzere, şehzadeler, sultanlar, Kadın Efendiler, ikballer ve ustalar, Hırka-i saadet dairelerini ziyaret ederlerdi. Harem 1854'te Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe'ye taşınınca bu merâsim daha çok önem kazandı.

Ramazanın 15'inci günü haremde yaşayan sultanlar, Kadın Efendiler, valide sultan, usta ve kalfalar en güzel elbiselerini giyerler; haremın önünde hazırlanan arabalara binerek Dolmabahçe veya Yıldız Sarayı'ndan büyük bir alay halinde hareket ederlerdi. Arabaların önlerinde ve yanlarında harem ağaları bulunurdu.

Arabalar, bu minval üzerine Topkapı Sarayı'nın araba kapısına gelirler; orada harem ağaları tarafından karşılanırlar. Hareme gelince de Topkapı Sarayı'nda yaşayan ve teşrifatı idare eden kadınlar, Hırka-i Saadet'in kapısı açılincaya kadar dinlenecekleri daireye götürülürlerdi.

Hırka-i Saadet kapısı açılınca, kadınlar rütbe sırasına göre dizilirler; Hırka-i Saadet'e doğru ilerlerlerdi. Eğer sağ ise, en önde Valide sultan bulunurdu. Herkes başına bir örtü örterdi. Her tarafta, buhurdanlarda yanan buhurun kokusu hissedilir, perdelerin arkasından çok güzel sesli bir müezzinin okuduğu Kur'ân-ı Kerîm duyulur; ağır ağır bir masa üzerine konan Hırka-i Şerife yüz sürülür; daha sonra padişah selâmlanır ve sonra da herkes dairelerine dönerlerdi.

Kadir Alayı; Ramazan'ın 27. gecesini olan Kadir Gecesinde kadir alayı düzenlenirdi. Tophânedeki Nusretiye Camiinde veya Yıldız'daki Hamidiye Camiinde yapılan Kadir Alayı, çok muhteşem olurdu. Haremde bulunan kadınlar ve sultânlar, iki atın çektiği arabalara binerler, meydanda kendilerine ayrılan yerlerde dururlardı. Namaz bitinceye kadar, meydanda atılan fişekler seyredilirdi ve namazdan sonra Kadın Efendiler ve sultânlar, şehirde yapılan şenlikleri seyretmek için kısa bir tur yaparlardı ve sonra da hareme dönerlerdi.¹⁷⁰

Bayram Tebrikleri (Mu'âyedeler); Harem halkı bayram tebrikleri için günler öncesinden hazırlanırlardı. Harem, bir hafta öncesinden temizlenir ve bayramlıklar alınırdı. Saray bahçesinde bayram eğlenceleri için dönme dolap, atlıkarınca ve salıncaklar kurulurdu. Şehzâdeler ve geceleri de sultânlar buralarda eğlenirlerdi.

Saraydaki bayramlaşmaya mu'âyede denmekteydi. Önceleri Topkapı Sarayı'ndaki Babüs-Sa'âde önünde yapılırdı. Sonradan 1854'ten itibaren Dolmabahçe Sarayındaki Muâyede Salonunda yapılmaya başlandı.

Topkapı Sarayında iken Padişahlar, bayram namazlarını Ayasofya veya Sultanahmed camilerinde kılarlar ve Saray'dan camiye büyük bir alayla giderlerdi. Buna bayram alayı denirdi. Haremdeki kadınlar ve cariyeler, bayram alayı başlamadan evvel, bayram alayının geçeceği yerlerde arabalarına binerek yerlerini alırlar ve seyredirlerdi. Bayram Sabahı, Padişahın bayramını tebrik için evvela dışarıda bulunan sultânlar, hânedân mensubu olan vükelâ kadınları hareme gelirlerdi. Harem kapısında harem ağaları tarafından

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

selamlandıktan sonra kethüdâ kadın ve kâtibeler bunları hareme alırlardı. Sultânlar ve misâfirler kendileri için ayrılan dairelere yerleşirlerdi. Aynı şey daha sonra Dolmabahçe Sarayındaki Muâyede Salonunda yapılır oldu.

Kendi aralarında bayramlaşmayı bitiren harem halkı Padişahı beklemeye başlarlardı. Haznedârların ve baş kâtibelerin teşrifatları içinde Padişah içeri girince “Efendim, teşrîf-i şâhâne oldu, buyurunuz muâyedeye” diye baş kâtibe bağıırdı. Sırasıyla Vâlîde Sultân, sultânlar, kadın efendiler, ikballer, büyük rütbeli ustalar (Hünkâr Kalfaları), haznedar usta, kâhya kadın, öbür ustalar, büyük kalfalar, kahveciler ve misâfir kalfalar Padişahı başlarıyla yerlere kadar eğilerek tebrik ederlerdi. Padişah, kızlarına ve kadınlarına iâde-i ziyârette bulunurdu.

Harem odalarında, kadınlar birbirlerini tebrik ederlerken, harem avlusunda bayram eğlenceleri yapılırdı. Bir taraftan zurnasıyla ve çifte narasıyla Zuhurî kolu, diğer taraftan köçekler, bir diğer taraftan da hokkabaz ve kukla, karşılarında toplanan çocukları hayran ederlerdi. Harem kadınları, bu eğlenceleri kafes arkalarından ve pencerelerden seyrederlerdi. Gece de misâfirler ve harem halkı, mâbeyne davet edilir ve burada da meşru dairede eğlenceler tanzim olunurdu.¹⁷¹

Prof. Dr. Ahmed AĞÜNDÜZ

Rotterdam İslâm Üniversitesi Rektörü / Hollanda

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 10 Sayfa: 315-347

Dipnotlar:

1. Mütercim Âsım, Kamus Tercümesi, ilgili maddeler; Teftazânî, Sa'düddin Ömer, Hâşiyet'üt- Telvîh Alet-Tavdîh, c. 2, s. 170 vd.; Hamidullah, Muhammed, Abd Maddesi, TDVİA, c. 1, s. 57.
2. Kur'an, Nisâ, 172; İsrâ, 1.
3. Kur'an, Bakara, 178, 221.
4. Kur'an, Nur, 32.
5. Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, c. 2, İstanbul 1980, s. 742-750.
6. Kur'an, Nisâ, 24.
7. Kur'an, Nur, 32.
8. Damad, Mecma'ul-Enhür Fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur, c. 1, s. 364-365.
9. Damad, Mecma'ul-Enhür, c. 1, s. 365-366.
10. Topkapı Sarayı Merkez Arşivi (Bundan sonra TSMA şeklinde kısaltılacaktır), E. 53/2.
11. TSMA, E. 53/2.
12. Akgündüz, Ahmed, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri I-IX, İstanbul 1990-1996, c. 2, s. 311 vd.; Damad, Mecma'ul-Enhür, c. 1, s. 364 vd.
13. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. 2, s. 311-312.; Damad, Mecma'ul-Enhür, c. 1, s. 364 vd.
14. Kur'an, Nisâ, 25.
15. Damad, Mecma'ul-Enhür, c. 1, s. 328-331.
16. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. 2, s. 311 vd.; Damad, Mecma'ul-Enhür, c. 1, s. 328 vd.
17. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. 2, s. 311 vd.

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

18. BOA, İbnül-Emin Tasnifi, Saray, No: 939; Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı, İstanbul 1332/1923, c. 3, s. 16-17, 37-39, 131 vd.; Uluçay, Çağatay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1992, s. 61-62.
19. Uluçay, Padişahların Kadınları Ve Kızları, s. 34-35; Harem II, s. 40-41.
20. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. 2, s. 311 vd.; Damad, Mecma'ul-Enhür, c. 1, s. 364 vd.; 328 vd.
21. Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı, c. 1, 50 vd.; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, s. 34-35.
22. Damad, Mecma'ul-Enhür, c. 1, s. 329.
23. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. 2, s. 311 vd.; Damad, Mecma'ul-Enhür, c. 1, s. 329 vd.
24. Damad, Mecma'ul-Enhür, c. 1, s. 329 vd.
25. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. 2, s. 311 vd.; Damad, Mecma'ul-Enhür, c. 1, s. 328 vd.
26. Damad, Mecma'ul-Enhür, c. 1, s. 542 vd.
27. Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, s. 121; Uluçay, Çağatay, Harem II, Ankara 1992, s. 38.
28. Buhari, Itk, 49.
29. Damad, Mecma'ul-Enhür, II, s. 413 vd.; İbn-i Receb, El-Kavâid, s. 41, Kâide 32.
30. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, Ankara 1984, s. 147; Uluçay, Çağatay, Harem II, s. 7 vd.; Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I- III, İstanbul 1983, I, s. 742-747.
31. Kur'an, Nûr, Âyet 27.
32. Kur'an, Hucurât, Âyet, 10.
33. Abdurrahman Şeref, Topkapı Saray-ı Hümayûnu, Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, Cüz, 8, s. 458-480.; Sertoğlu, Midhat, Osmanlı Tarih Lügati, İstanbul 1986, s. 136-137; Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, 34 vd.; Uluçay, Harem II, 7 vd.
34. Âyet için bkz. Kur'an, Zümer, 73; Diğer bilgiler için bkz. Abdurrahman Şeref, Topkapı Saray-ı Hümayûnu, Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, Cüz, 8, s. 480-483; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, s. 136-137; Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, 34 vd.; Uluçay, Harem II, 7 vd.
35. Abdurrahman Şeref, Topkapı Saray-ı Hümayûnu, Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, Cüz, 8, s. 483.; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, s. 136-137; Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, 34 vd.; Uluçay, Harem II, 7 vd.
36. Kur'an, Nur Sûresi, 27.
37. Uluçay, Çağatay, Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü, İstanbul 1959, s. 41-45.
38. Kur'an, Bakara, 257.
39. Abdurrahman Şeref, Topkapı Saray-ı Hümayûnu, Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, Cüz, 9, s. 521-527; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, s. 136-137; Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, 34 vd.; Uluçay, Harem II, 7 vd.
40. Abdurrahman Şeref, Topkapı Saray-ı Hümayûnu, Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, Cüz, 10, s. 585-594; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, s. 136-137; Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, 34 vd.; Uluçay, Harem II, 7 vd.
41. Abdurrahman Şeref, Topkapı Saray-ı Hümayûnu, Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, Cüz, 10, s. 585-594; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, s. 136-137; Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, 34 vd.; Uluçay, Harem II, 7 vd.
42. İmam Bûsîrî, Kaside-i Bürde, İstanbul 1297, s. 18-22.
43. Abdurrahman Şeref, Topkapı Saray-ı Hümayûnu, Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, Cüz, 11, s. 649-657; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, s. 136-137; Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, 34 vd.; Uluçay, Harem II, 7 vd.
44. Abdurrahman Şeref, Topkapı Saray-ı Hümayûnu, Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, Cüz, 12, s. 726-730; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, s. 136-137; Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, 34 vd.; Uluçay,

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

Harem II, 7 vd.

45. Abdurrahman Şeref, Topkapı Saray-ı Hümayûnu, TOEM, Cüz, 12, s. 713 vd.; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, s. 136-137; Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, 34 vd.; Uluçay, Harem II, 7 vd.
46. Abdurrahman Şeref, Topkapı Saray-ı Hümayûnu, TOEM, Cüz, 12, s. 714-726 Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, s. 136-137; Uluçay, Harem II, 7 vd.
47. İbrahim Canan, Kütüb-ü Sitte, İstanbul 1995, c. 2, s. 210-211; Bu hadis, Buhari tarafından naklolunmuştur.
48. Kur'an, Nisâ, Âyet, 119.
49. Haskefi, Dürr'ül-Müntekâ Şerh'ül-Mültekâ, c. 2, 553 (Damad Şerhi kenarında); Damad, Mecma'ül-Enhür, II, s. 553;.
50. Haskefi, Dürr'ül-Müntekâ Şerh'ül-Mültekâ, c. 2, 553 (Damad Şerhi kenarında); Damad, Mecma'ül-Enhür, II, s. 553;.
51. Dürrî-zâde Es-Seyyid Mehmed Ârif Efendi, Netîcet'ül-Fetâvâ, Dersa'âdet 1226, s. 580-581.
52. Keykavus, Kâbûs-nâme (Tercüme, Mercimek Ahmed, Sadeleştirme, Atilla Özkırmı, c. 1, İstanbul, 1001 Temel Eser, s. 222.
53. Derviş Abdullah, Risâle-i Teberdâriyye Fi Ahvâl-i Ağay-ı Dârüs-Sa'âde, Köprülü Kütp. No: 233, Vrk. 59.
54. Uluçay, Harem II, s. 128-131; Lebib Muammer, Harem ve İç Yüzü, Tarih Dünyası, İstanbul 1950, s. 67; Önemle ifade edelim ki, hem bu yazar ve hem de bu konuyla ilgili bazı kalem oynatanlar, hadım erkeklerin Çin ve Avrupa saraylarında işledikleri rezaletleri zikrederek ve bu olanları Osmanlı Haremine de tatbik ederek, kendilerine göre harem'in islâmî yüzünü kirletmek istemişlerdir. Bkz. Osman Nuri, Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı, İstanbul 1326'da zikredilen olaylar ise, kitabımızın başında aynı kitaptan Sultân Abdülhamid ile alakalı yaptığımız iktibaslardan anlaşılacağı üzere çoğunluğu iftira olan yalan yanlış tasvirlerdir.
- Halbuki Lebib Mu'ammer, aynı makalesinin sonuna doğru şu tesbitleri yapmadan geçememiştir: "Köprülü Kütüphânesi'nde bulunan yazma bir eser (bir sonraki dipnotta zikr edeceğimiz eseri kasdetmektedir), zenci hadım ağalarına hücum ederek bunlardan çoğunun hakikatte hadım olmadıklarını ve Harem'de bir çok rezâletlere sebep olduklarını kaleme almaktadır. Bu eserin çok tarafgirâne yazılmış olduğuna şüphe yoktur. ", s. 69.
55. Bkz. Derviş Abdullah, Risâle-i Teberdâriyye Fî Ahvâl-i Ağay-ı Dârüs-Sa'âde, Köprülü Kütüphânesi, Kısım II, No: 233, Vrk. 91; Leyla Saz, Saray ve Harem Hatıraları, Yeni Tarih Dergisi, II, İstanbul 1958, s. 430 vd.; Ünüvar, Safiye, Saray Hâtıralarım, İstanbul İstanbul 1964, s. 78; Penzer, The Harem, 140-149.
56. d'Ohson, Ignatius Mouradja, Tableau General de l'Empire Othoman, Paris 1790, c. III, Harem-i Hümayûn (Türkçeye Çeviren: Ayda Düz, İstanbul 1972, Hayat Tarih Mecmuası İlâvesi), s. 10.
57. Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, s. 172 vd.; Uluçay, Harem II, s. 127 vd.; Penzer, N. M., The Harem, London 1936, 118; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, s. 10-11.
58. Uluçay, Harem II, s. 118, 119; Penzer, The Harem, 139 vd.
59. Uluçay, Harem II, s. 119; Miller, B., Beyond The Sublime Porte, Yale 1931, s. 91 vd.
60. Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, s. 91-93; Ünüvar, Saray Hâtıralarım, s. 76-77; Uluçay, Harem II, 119-128; Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, 172 vd.
61. Abdurrahman Şeref, Topkapı Saray-ı Hümayûnu, Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, Cüz, 8, s. 465-475;.
62. Ahmed bin İbrahim, Hâmilet'ül-Kübrâ, Topkapı Kütüphanesi, E. H. No: 1403, Vrk. 3/b-18/b (Bu kitap kızlar ağası ile alakalı Osmanlı döneminde yazılmış en önemli eserlerdendir ve I. Mahmud'un Harem Ağası Beşir Ağa'nın emriyle 1163 tarihinde kaleme alınmıştır); Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, s. 172 vd.; Ünüvar, Saray Hatıralarım, s. 76-77; Uluçay, Harem II, 119-120; Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, s. 93-94.
63. Uluçay, Harem II, s. 10-11.

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

64. Robert Walch, XVII. yüzyıl İstanbul'unda Harem (Türkçeye Tercüme, Aydın Filiz), Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul 1970, Sy. 10, s. 46-49; Uluçay, Harem II, s. 12-14.
65. Ünüvar, Saray Hâtıralarım, s. 70-71; Uluçay, Harem II, 10-12; Hurşit Paşa'nın Saray Hâtıraları, Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul 1965, V, s. 60-61.
66. TSMA, No: E. 1511; E. 4792; Uluçay, Harem II, 12.
67. Hurşit Paşa'nın Saray Hâtıraları, Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul 1965, V, s. 60-61.
68. Uluçay, Harem II, s. 14.
69. Bu senedlerden birisi için bkz. TSMA, No: D. 8079; Uluçay, Harem II, s. 14.
70. Uluçay, Harem II, s. 15.
71. Uluçay, Harem II, s. 19.
72. Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 71; TSMA, No: E. 4002; Uluçay, Harem II, 17-18.
73. Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 71; TSMA, No: E. 4002; Uluçay, Harem II, 17-18.
74. Uluçay, Harem II, 19.
75. Saray tabiri, burada harem manasına kullanılmaktadır. Saray kadınları, saray halkı, saray ustaları tabirlerinde de genellikle bu mana kastedilmektedir.
76. 76 Bu rakamlar ve bu kadınların yaptıkları hizmetler için bkz. TSMA, No: E. 53/3, D. 8075, E. 4002, D. 8003, D. 743.
77. Uluçay, Harem II, 21-22; Bkz. TSMA, No: D. 8003; D. 743; D. 8075.
78. Pakalın, Tarih Terimleri, II, 150; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, s. 320; Uluçay, Harem II, s. 142; TSMA, No: D. 9629; D. 7844.
79. Uluçay, Harem II, s. 143; TSMA, No: E. 1239; D. 189; D. 199.
80. Pakalın, Tarih Terimleri, II, 150; Uluçay, Harem II, s. 143.
81. Uluçay, Harem II, 143-144; Leyla Saz, Saray ve Harem Hâtıraları, Yeni Tarih Dergisi, II, İstanbul 1958, s. 509; Ünüvar, 63 .
82. Uluçay, Harem II, 143-144; Leyla Saz, Saray ve Harem Hâtıraları, Yeni Tarih Dergisi, II, İstanbul 1958, s. 509;.
83. Uluçay, Harem II, 144-145; Penzer, The Harem, 183-185.
84. Uluçay, Harem II, 145-147; Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı, İstanbul 1332/1923, I, s. 99-134.
85. İbnül-Emin Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar I-IV, İstanbul 1982, c. 1, 545; Uluçay, Harem II, 147.
86. Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, s. 156-157; Uluçay, Harem II, 132; Ünüvar, 67 vd.
87. Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 69-70; Uluçay, Harem II, 132-133; TSMA, No: D. 8075; Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, s. 85-86.
88. TSMA, No: D. 8075; Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 68; Uluçay, Harem II, 136-137; Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid, s. 85-91; Aksi görüş için bkz. Pakalın, Mehmed Zeki, Tarih Deyimleri, III, s. 125-126.
89. TSMA, No: D. 8075; D. 9917; D. 9583; D. 2233; Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 68; Uluçay, Harem II, 133; Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid, s. 86-91.
90. TSMA, No: D. 8075; D. 9917; D. 10052; Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 68; Uluçay, Harem II, 133-134; Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid, s. 86-91.
91. TSMA, No: D. 8075; Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 68; Uluçay, Harem II, 134; Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid, s. 86-91.
92. TSMA, No: D. 8075; Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 68, 82, 98-99; Uluçay, Harem II, 135; Pakalın, Mehmed Zeki, Tarih Deyimleri, I, s. 332-333; Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, s. 86-91.
93. TSMA, No: D. 8075; Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 68; Uluçay, Harem II, 135; Ayşe Osmanoğlu, Babam

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

- Abdülhamid, s. 86-91; Pakalın, Mehmed Zeki, Tarih Deyimleri, III, s. 332-333.
94. TSMA, No: D. 8075; Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 68; Uluçay, Harem II, 136; Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, s. 86-91.
95. TSMA, No: D. 8075; Uluçay, Harem II, 136; Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, s. 86-91.
96. TSMA, No: D. 8075; Uluçay, Harem II, 137; Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 80; Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, s. 86-91.
97. TSMA, No: D. 8075; Uluçay, Harem II, 138-140; Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 63; Ahmed Refik, Kadınlar Saltanatı, III, 33.
98. TSMA, No: D. 8075; Uluçay, Harem II, 140-141.
99. Bkz. Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet, Merâsim Ve Tabirleri (Âdât Ve Merâsim-i Kadîme, Tabirât Ve Muâmelât-ı Kavmiyye-i Osmâniyye), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 134-136. Burada genel olarak İstanbul'daki konaklarda istihdâm edilen cariye ve kalfaların çırağ edilmeleri yani evlendirilmeleri üzerinde durulmaktadır.
100. Uluçay, Harem II, 30-32; BOA. Muallim Cevdet Tasnifi, Saray, 2838, 4405, 7139.
101. Uluçay, Harem II, 34-35; BOA. Muallim Cevdet Tasnifi, Saray, 681.
102. İbnül-Emin Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar, I, 585; Uluçay, Harem II, 35-36.
103. Mesela bkz. TSMA, D. 8254; D. 8251; D. 8199; Uluçay, Harem II, s. 37.
104. Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, s. 155-156; Uluçay, Harem II, 62-64.
105. Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, s. 155; Uluçay, Harem II, 61-62; Aynı Yazar, Harem'den Mektuplar, İstanbul 1956, s. 19, 21, 79, 80, 150-155; Aynı Yazar, Osmanlı Sultânlarına Aşk Mektupları, İstanbul 1950, 66-72.
106. Uluçay, Harem II, 64; Aynı Yazar, Harem'den Mektuplar, 18-21.
107. Bkz. Uluçay, Harem II, s. 66;.
108. Krş. Damad, Mecma'ül-Enhür, I, 329; Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid, s.
109. BOA. Muallim Cevdet, Saray Tasnifi, No: 4791; Uluçay, Harem II, 41-43.
110. Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, 148-149; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, 121; Uluçay, Harem II, 44.
111. M. Mikes, Türkiye Mektupları (Çev. Sadrettin Karatay), Ankara 1944-1945, I, 196; II, 232; Uluçay, Harem II, 44-45.
112. Uluçay, Harem II, 45-46.
113. Uluçay, Harem II, 47-50.
114. Öztuna, Osmanlı Harem'inde Üç Haseki Sultân, İstanbul 1983, s. 243-244; Bu Kitap, tarihî roman tarzında kaleme alındığından buradaki bazı tasvirleri roman şeklinde değerlendirmek gerekiyor. Bazı tesbitler ise, hakikatlere uymuyor. Ayrıca krş. Altındal, Osmanlı'da Harem, İstanbul 1993, s. 95-102.
115. Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 60-61.
116. Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 62-63.
117. Penzer, The Harem, 161-173; Uluçay, Harem II, s. 52-53.
118. Bkz. Altındal, Osmanlı'da Harem, 121-122.
119. Uluçay, Harem II, 53; Belediye Kütüphanesi, Cevdet Yazmaları, No: 0. 71, s. 531.
120. Bu konuda bkz. Uluçay, Harem II, 54-55; TSMA, E. 815; E. 7004; D. 4665; D. 10366; D. 8019.
121. Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, 152; Uluçay, Harem II, 54-55.
122. Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, 153; Uluçay, Harem II, 56.
123. Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara 1992, 37-38, Harem II, 56-57.
124. Bu ve benzeri yalanlar için bkz. Penzer, The Harem, 186; Uluçay, Harem II, 57-58.

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

125. Uluçay, Harem II, 59-60; Kadın Efendilerle ilgili bazı abartılı tasvirler için bkz. Uluçay, Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü, İstanbul 1959, s. 82-122.
126. TSMA, No: D. 9988; Uluçay, Harem II, 38.
127. Öztuna, Devletler Ve Hânedânlar, Ankara 1989, c. 2, s. 901-902; Uluçay, Harem II, 38.
128. TSMA, No: D. 8218; Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları, s. 124; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî I-IV, İstanbul 1308, c. I, s. 27.
129. Krş. Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, 121.
130. Uluçay, Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü, s. 123-125.
131. Uluçay, Harem II, 29-30; Değişik bilgiler için bkz. Uluçay, Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü, s. 126-135; Öztuna, Devletler ve Hânedânlar, c. 2, s. 902.
132. Penzer, The Harem, 178-182; Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, 151; Uluçay, Harem II, 26-29; Ayrıca krş. Altındal, Osmanlı'da Harem, s. 195 vd.
133. Akgündüz, Ahmed, Osmanlı Kanunnâmelerine İtirazlar ve Kardeş Katli Meselesi, Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri, c. II; Uluçay, Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü, s. 35 vd.
134. Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 65.
135. Uluçay, Harem II, 22, 32; TSMA, No: E. 4002.
136. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, I; Uluçay, Harem II, 67.
137. Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 64-66.
138. TSMA, No: E. 6364; Uluçay, Harem II, 68-69.
139. Topkapı Kütüp. Yazma, Yeni, No: 151, s. 1.
140. Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, s. 82-85; Uluçay, Harem II, 70-74; TSMA, No: D. 8031; Bu belgede kaydedildiğine göre II. Mahmud'un kızının doğum hazırlığı için 6. 164. 924 kuruş harcanmıştı ki, bu çok paraydı.
141. BOA. Cevdet Tasnifi, Saray, No: 833; TSMA, No: E. 9255; Uluçay, Harem II, 75-76.
142. Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, 168-171; Uluçay, Harem II, 78-82; Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, s. 49.
143. Uluçay, Harem II, 82-85; Ayrıca bkz. Uluçay, İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultânların Doğumlarında yapılan Törenler Ve Şenliklere Dâir, İstanbul Enstitüsü Mecmuası, İstanbul 1958, Sy. 4, s. 199-213; TSMA, No: D. 8004.
144. Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 14, 27, 88; Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid, Uluçay, Harem II, 85-87.
145. I. Abdülhamid'in kızı Sâliha Sultân'ın vezir ve kaptan-ı derya Mehmed Ali Paşa ile evlendirilmesi ile ilgili belge için bkz. TSMA, No: E. 7019; Diğer belgelerin numaraları için bkz. Uluçay, Harem II, 89-91.
146. Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, c. 1, s. 187-194; II, 93-94; Uluçay, Harem II, 91-92.
147. Bu tür yanlış değerlendirmelerden bazıları için bkz. Uluçay, Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü, s. 49 vd.
148. Uluçay, Harem II, 92-93; BOA, Cevdet Tasnifi, Saray, No: 1304.
149. Uluçay, Harem II, 93-94; Busbeq, Türk Mektupları (Çev. Hüseyin Cahid Yalçın), İstanbul 1939, I, 195-196.
150. Uluçay, Harem II, 94-95; TSMA, No: D. 7859.
151. Uluçay, Harem II, 96-108; Aynı Yazar, Fatma ve Sâfiye Sultânların Düşünleri, İstanbul Enstitüsü Mecmuası, Sy. IV, 1958, s. 135-148.
152. Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, 164; Uluçay, Harem II, 114-115; BOA, Cevdet Tasnifi, Saray, No: 6312; Krş. Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, s. 68-73; Sultânlarla ilgili olarak krş.

BİR AİLE VE HİZMET MÜESSESESİ OLARAK OSMANLI'DA HAREM

- Uluçay, Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü, s. 46-81.
153. Kur'an, Bakara, 256.
154. Öztuna, Yılmaz, Devletler ve Hânedânlar-İslâm Devletleri, Ankara 1989, II, s. 100-122; Uluçay, Harem II, 39.
155. Krş. Damad, Mecma'ül-Enhür, I, 329; Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid.
156. Sâfiye Ünüvar, Saray Hâtıralarım, İstanbul 1964.
157. Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, 132-133; Uluçay, Harem II, 148; Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultân Abdülhamid, 24-25.
158. Lütfen tekrar bkz. Damad, Mecma'ul-Enhür, c. 1, s. 80-81; II, s. 538-539.
159. Uluçay, Harem II, 148-149; TSMA, No: D. 10749; E. 2457; BOA, Cevdet-Saray, No: 2529; Şimşirlik'teki bir halvet için bkz. TSMA, No: D. 9916; Sa'dabad'daki halvet için bkz. TSMA, No: 9917; Ayrıca krş. Penzer, The Harem, 259.
160. d'Ohson, Ignatius Mouradja, Tableau General de l'Empire Othoman, Paris 1790, c. III, Harem-i Hümayûn (Türkçeye Çeviren: Ayda Düz, İstanbul 1972, Hayat Tarih Mecmuası İlâvesi), s. 10-11.
161. Uluçay, Harem II, 150-151; BOA, Cevdet-Saray, No: 3858; Göçler için bkz. Hızır İlyas, Tarih-i Enderûn (Vakâyi'-i Letâyif-i Enderûn, İstanbul 1276, s. 51 (Beşiktaş Sarayına Göç); 63 (İstanbul Sarayına Göç); 71, 96.
162. Ünüvar, Saray Hâtıralarım, 19; Uluçay, Harem II, 151-152; TSMA, No: E. 4002, 11842; Hızır İlyas, Tarih-i Enderûn, s. 51 (Beşiktaş Sarayına Göç); 63 (İstanbul Sarayına Göç); 71, 96.
163. Bediüzzaman, İşârât'ül-l'câz, s. 77-78.
164. Uluçay, Harem II, 152-154; BOA, İbnül-Emin, Saray, No: 710, 711, 883, 877, 946, 1254, 1272, 1317.
165. Uluçay, Harem II, 154-157; Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü, s. 135-142.
166. Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid, 73-77.
167. Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid, 62 vd.
168. Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid, 65-68; Ünüvar, 103; Uluçay, Harem II, 160-161.
169. Ünüvar, s. 84-85; Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, s. 65-68.
170. Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid, 88; Ünüvar, 110; Uluçay, Harem II, 163.
171. Uzunçarşılı, Saray Teşkilâtı, 202-208; Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid, 72-79; Ünüvar, 97-103; Uluçay, Harem II, 163-165; Harem hayatı ile alakalı olarak insâflı bir batılı yazarın izahları için bkz. d'Ohson, Ignatius Mouradja, Tableau General de l'Empire Othoman, Paris 1790, c. III, Harem-i Hümayûn (Türkçeye Çeviren: Ayda Düz, İstanbul 1972, Hayat Tarih Mecmuası İlâvesi), s. 1-32.
- 172.